

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUMMÎ TEFSİRİ'NDE İMAMET ANLAYIŞI

Fuat ADMIŞ
17908003

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi M. Yusuf HAKLI

Diyarbakır 2020

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUMMÎ TEFSİRİ'NDE İMAMET ANLAYIŞI

Fuat ADMIŞ
17908003

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi M. Yusuf HAKLI

Diyarbakır 2020

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Kummî Tefsiri'nde İmamet Anlayışı" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

..../..../.....

Fuat ADMIŞ

ÖNSÖZ

İslam mezhepleri arasında farklı inanç ve düşüncelere sahip olan Şîa mezhebi, günümüzde de canlılığını korumaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan bu mezhep, birtakım bilgin ve kaynaklar vesilesiyle varlığını sürdürmüş, bu sayede mensuplarını kendi çizgisi etrafında muhafaza edebilmiştir.

Şîa mezhebinin küçümsenemeyecek nicelik ve niteliğe sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Geçmişten günümüze bu mezhep hakkında muhtelif çalışmalar yapılmış, birbirinden farklı sayılabilecek birçok sonuca ulaşılmıştır. Ne var ki gerçek bilgi ve doğru sonuca ulaşmak ancak o mezhebinkendi öz kaynaklarına müracaat etmekle mümkün olacaktır.

Şîa'nın İmâmiyye/İsnâaşeriyye koluna mensup olan Kummî, tefsirinde yaptığı açıklamalarla savunduğu inanç ve görüşleri açıkça ortaya koymaktadır. Eserinde özellikle imamet ve imametın unsurlarına değinen Kummî, ayetleri kendi görüşleri ekseninde yaptığı değerlendirmelere tabi tutmuştur. Görüşlerine dayanak kılması amacıyla muhtelif rivayetleri de eserine dahil etmiştir.

Günümüzde Kummî ve görüşleri hakkında yapılan çalışmaların yeteri kadar ayrıntılı olmadıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmamızda, Kummî Tefsiri'nde imamet ile ilgili yapılan yorumlar incelenmiş, daha da ayrıntıya inilerek imamet ile ilintili olan unsurlara değinilmiş, neticede bu eserdeki imamet tasavvuru aydınlatılmaya çalışılmıştır. Böylelikle Kummî'nin, mezhebine olan sıkı bağı ve görüşlerini bu çerçevede ifade etmesi doğrudan kendi eserinde görülebilecektir.

Çalışmamızın birinci bölümünde Şîa mezhebi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Söz gelimi Şîa kavramının kelime ve terim anlamlarına, Şîa mezhebinin tarihçesi, düşünce yapısı ve gerçek bilgiye ulaşmada kullandığı yöntemlere; Kur'an

anlayışına ve tefsirinin oluşum sürecine; İmamiyye mezhebine genel hatlarla değinilmiştir.

İkinci bölümde, Kummî ve çalışmamıza ana kaynak olarak seçtiğimiz Kummî Tefsiri hakkında bilgiler sunulmuştur. Yazarın hayatı, mezhebî görüşlerine yer verilmiş; eserini kaleme alırken takip ettiği yöntemler, istifade ettiği kaynaklar, kabul ettiği râviler ana hatlarla zikredilmiştir.

Çalışmamızın esasını teşkil eden üçüncü bölümde ise Kummî Tefsiri'nden örnekler verilmiş, Kur'an ayetlerinin mezhep taassubiyetiyle nasıl yorumlandığı, bu yorumları destekleyici rivayetlerin hangi yöntemlerle dayanak olarak kabul edildiği gözler önüne serilmiştir. Bununla beraber gerek şîî gerek sünnî diğer tefsir kaynaklarına da başvurulmuş, böylelikle okuyucuya ayetler/kavramlar hakkında yapılan yorumları kıyaslama fırsatı sunulmuştur.

Çalışmamın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Dr. Öğr. Üyesi M. Yusuf Haklı ile fikir teâtisinde bulunduğum diğer saygıdeğer hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim.

Fuat ADMIŞ

Diyarbakır 2020

ÖZET

Şîa'nın İmâmiyye/İsnâaşeriyye koluna mensup olan Kummî, bazı konulara diğer şîi kollarına nispetle farklı açılardan yaklaşmış ve benimsediği görüşleri mezhebî saikle savunmuştur. Bununla beraber eserin bazı yerlerinde gerek mensup olduğu mezhebin farklı kollarına gerekse diğer islamî mezheplere karşı dışlayıcı bir tutum sergilemiştir.

Kummî ve tefsiri hakkında yapılan çalışmaların günümüzde yeteri kadar ayrıntılı olmadıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmamızda, Kummî Tefsiri'nde özellikle imamet ile ilgili yapılan yorumlar incelenmiş, akabinde daha da ayrıntıya inilerek imamet ile ilintili olan unsurlara değinilmiş, yapılan kıyaslamalar sonucunda bu eserdeki imamet tasavvuru aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Kummî Tefsiri, İmâmet, Şîa, İmamiyye, Kur'an.

ABSTRACT

Kummî, who was a member of the Shi'a branch of Imamiyya / İsnâaşeriyye, has approached some issues from different perspectives relative to other Shi'i branches and defended the views he adopted with bigotries. However, he has an exclusionary attitude towards both the different branches of the sect and the other Islamic sects.

It is seen that the studies on Kummî and its exegesis are not detailed enough today. Therefore, in this study, the interpretations made especially about imamate in Kummî Tafsir were examined, then the details related to imamate were mentioned by going to further details and the imagination in this work was tried to be clarified as a result of the comparisons made.

Keywords

Kummî Commentary, Imamate, Shi'a, Imamiyya, Quran.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
1. ŞİA MEZHEBİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	4
1.1. Şîa'nın Kelime ve Terim Anlamı	4
1.2. Şîa Mezhebinin Teşekkülü	6
1.3. Şîa Mezhebinin Dinî Düşüncesi ve Gerçek Bilgiye Ulaşma Metodu ...	9
1.4. Şîa'nın Kur'an Anlayışı ve Şîî Tefsirin Oluşum Süreci	14
1.5. İmamiyye Şîası Hakkında Genel Bilgiler.....	18
BİRİNCİ BÖLÜM.....	20
KUMMÎ VE TEFSİRİ	20
1.1. EBU'L-HASEN EL-KUMMÎ	20
1.1.1. Hayatı ve İlmî Yönü	20
1.2. EBU'L-HASEN EL-KUMMÎ'NİN TEFSİRİ.....	23
1.2.1. Tefsiru'l-Kummî	23
1.2.2. Tefsiru'l-Kummî'de Tefsir Usûlüne Dair Bazı Meseleler	24
1.2.3. Kummî Tefsiri'nde Referans Olarak Gösterilen Kaynak ve Râviler	31
İKİNCİ BÖLÜM	34
KUMMÎ TEFSİRİ'NDE İMAMET İLE İLİŞKİLİ HUSUSLAR	34
2.1. EHL-İ BEYT	34
2.1.1. Kummî Tefsiri'nde Ehl-i Beyt Kavramı	34
2.2. EMİRÜ'L-MÜ'MİNİN.....	46

2.2.1. Kummî Tefsiri'nde Emiru'l-Mü'minin Kavramı.....	46
2.2.2. Kummî Tefsiri'nde Velâyet Kavramı	64
2.3. İMAM.....	72
2.3.1. Kummî Tefsiri'nde İmam Kavramı	73
2.4. KÂİM-MEHDÎ-REC'AT.....	100
2.4.1. Kummî Tefsiri'nde Kâim ve Mehdî Kavramları	101
2.5. ŞİA	113
2.5.1. Kummî Tefsiri'nde Şîa Kavramı	113
SONUÇ	118
KAYNAKÇA	120

KISALTMALAR

Thk.	Tahkik
Bkz.	Bakınız
b.	ibn-i
by.	Basımevi yok
c.	Cilt
Çev.	Çevirmen
DİA	Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
MÜİFY	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
Nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

Fikirler arasında farklılıkların oluşması farklı mezhep ve öğretilerin doğmasına zemin hazırlamaktadır. Doğan her fikir, mezhep ya da öğretinin kendisine zemin bulabilmesi, tutarlı oluşları ve genel kabul görmüş olmalarına bağlıdır. Nitekim belli bir asla dayanmayan fikirlerin varlığını sürdürebilmesi söz konusu değildir.

İslamî mezheplerden birisısayılan Şîa,varlığını hala sürdürmektedir. Bu mezhebin mensupları, genelgeçer fikirleri benimsemiş olsa da kendi aralarında birtakım ihtilaflar yaşamaktadır. Söz gelimi imamet nazariyesine farklı yaklaşan şîiler olmuştur. Bu nazariyeyi amelî boyutta değerlendirenler olduğu gibi inanç boyutunda değerlendirenler de vardır.Örneğin imametin sadece Ali ve oğullarının bir hakkı olduğunu; bu hakkı inkar edenlerin ya da önemsemeyenlerin tekfir edilemeyeceğini söyleyenler olduğu gibi bunun aksine tekfir edilebileceklerini kabul edenler de olmuştur.

Herhangi bir kaynağa yönelik yapılan açıklama veya yorumların belirli kurallar çerçevesinde olması gerekmektedir.Öznel ya da nesnel bir tutumla yapılan bu faaliyetlerin de yine belli bir disipline tabi tutulması gerekir. Aksi takdirde yapılan açıklama ve yorumların bağlayıcılığından söz edilemez. Bu yaklaşımla bakıldığında Kummî Tefsiri'nde böyle bir eksikliğin varlığı net bir şekilde görülmektedir. Zira bu eserde yapılan tefsirlerin çoğunda öznel yaklaşımlar söz konusudur. Bu yaklaşımın yanı sıra yapıtta var olan teviller, teşbihler, batınî yorumlar esere olan güvenilirliği zedelemektedir.

Tefsirindeki yorum ve ifadelerinden Şîa'nın İmâmiyye/İsnâaşeriyye koluna mensup olduğu anlaşılan Kummî, diğer kollara kıyasla meselelere farklı bir

boyuttayaklaşmış, benimsediği görüşleri mezhebi saiklerle savunmuştur. Bununla beraber gerek mensup olduğu mezhebin farklı kollarına gerekse diğer islamî mezheplere karşı dışlayıcı bir tutum sergilemiştir. Eserinde özellikle imamet inancına sıkça yer veren Kummî, ayetleri ve muhtelif rivayetleri bu inancına mesnet kılarak değerlendirmiştir. Bunu yaparken yer yer diğer fikir ve düşünceleri içinelemiş, katı ifadelerle eleştirmiştir. Özellikle imamet ve imametle ilişkili sayılabilecek hususlar olan ehl-i beyt, hilafet, kıyam, mehdilik, rec'at vb. konularda katı bir tavır takındığını tefsirinde net bir şekilde göstermiştir.

Çalışmamızın ilk bölümünde çoğunlukla şîî kaynaklardan istifade edilerek Şîa mezhebi hakkında genel bilgiler verilmektedir."Şîa" ve "Şîî" terimlerine verilen anlamlar, yapılan tanımlamalar açıklanmakta; bu mezhebin doğuş süreci, itikadî ve amelî boyuttaki düşünceleri ve Kur'an anlayışı ile tefsirinin oluşum süreci hakkında bilgiler sunulmaktadır. Bu bilgiler, klasik eserlerin yanı sıra günümüzde yazılan eserler ışığında da elde edilmiştir. Bu bölümde yine tezimizle doğrudan ilgili olan İmâmiyye mezhebi hakkında bilgiler verilmektedir. Vakıa görüşlerini bu mezhep çerçevesinde belirten Kummî, imâmet konusuna çok önem vermiş, eserinde bu konuya sık sık değinmiştir.

İkinci bölümde çalışmamıza konu edilen tefsir ve tefsirin müellifi hakkında bilgiler sunulmaktadır. Yazar hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmamakla beraber farklı kaynaklardan elde edilen veriler bu bölüme dâhil edilmiştir. Yazarın hayatı, mezhebî görüşlerine yer verilmekte; eserini kaleme alırken takip ettiği yöntemler, istifade ettiği kaynaklar, kabul ettiği râviler ana hatlarıyla zikredilmektedir. Bunun yanı sıra tefsirinde izlediği tefsir usûlü hakkında bizzat kendi görüşleri sunulmuştur. Ehl-i sünnet mezhebinden farklı olarak izlediği usullerden bazıları "tahrif edilen ayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği", "ayetlerin, insanların çoğu tarafından gerçek anlamlarından uzak olarak anlaşıldığına dair meseleler" gibi konulardır. Nitekim bu konu çalışmamızın bu bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Çalışmamızın son bölümü olan üçüncü bölümde ise Tefsiru'l-Kummî'de yer alan imamet ve unsurlarıyla ilgili tefsir edilen ayetler ve yapılan yorumlar ele alınıp incelenmektedir. Mezhep etkisi altında yapılan bu tefsirler konu başlıkları altında irdelenmiş, bunun yanında gerek şîî gerek sünî olarak addedilen tefsirlerden de

alıntılar yapılarak okuyucuya, yapılan bu yorumları kıyaslama imkanı sunulmuştur. Söz gelimi Nûr sûresinin 35. ayetinde¹ geçen "*nûrun alâ nûr/nûr üzerine nûr*" kullanımına Kummî tarafından "her imamdı sonra bir imam gelmesi" anlamı yüklenmiştir. Devamındaki "*Allah, dilediği kimseyi nûruna iletir.*" ifadesinden de "Allah dilediği kişi yi imam olarak seçer." anlamının kast edildiği iddia edilmiştir.² Bu konuda Tabatabâi, Zemahşerî ve Beydâvî'nin tefsir eserlerinde ise "*nûrun alâ nûr/nûr üzerine nûr*" kullanımının mecaz yoluyla çokluk anlamı ifade edeceği için bu şekilde kullanıldığı, hatta bu anlamıyla halk arasında da epeyce kullanıldığı ifade edilmiştir.³ Tûsî tarafından ise bu kullanımın yine mecazî olduğu ve "hidayetden tevhide"⁴ anlamına geldiği belirtilmiştir. Devamında gelen "*Allah, dilediği kimseyi nûruna iletir.*" ifadesinin de "Allah, dilediğini 'Kur'an'a⁵; 'iman nuruna ve marifetine⁶ iletir." anlamlarını haiz olduğu zikredilmiştir. Bu gibi örneklerin ele alınıp incelendiği üçüncü bölümde Kummî'nin, eserinde imamet anlayışına çokça yer verdiği ve ayetleri bu minvalde yorumladığı rahatlıkla görölmektedir.

Araştırma esnasında imamet kavramıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan unsurlara da yer verilmiştir. Zira sunulan bu unsurlar birbirinden bağımsız değildir. Örneğin şîi anlayışa göre ehl-i beytten olmayanların imamet makamına

¹**Kur'an-ı Kerim**, Nûr, 24/35. Ayetin tamamı: "*Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun misali, tıpkı içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. Lamba bir sırça (cam) içinde, o sırça da sanki parlayan incimsi bir yıldız! Bu lamba, ne yalnız doğuya, ne de yalnız batıya mensup olmayan kutlu, pek bereketli bir zeytin ağacından tutuşturulur. Bu öyle bereketli bir ağaç ki, nerdeyse ateş değmeden de yağ ışık verir. Işığı pırıl pırıldır/nûr üzerine nûr. Allah dilediği kimseyi nûruna iletir, gerçeği anlamaları için insanlara böyle temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.*"

²Ebu'l-Hasen Ali ibn-i İbrahim el-Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî (Thk.), Bâbu'l-Murad, Kâzımiyye, 2018, c.2, s.707.

³Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud İbn-i Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, Halil Me'mun Şîha (Thk.), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009, s.731; Ebu Said Nasiruddin Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed eş-Şirazî el-Beydâvî, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl, Tefsiru'l-Beydâvî**, Dâru Sâdır, Beyrut, c.2, s.721; Muhammed Hüseyin Tabatabâi, **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an**, Müessesetü'l-Alemî, Beyrut, 1997, c.15, s.124-125.

⁴Şeyhu't-Tâife Ebi Ca'fer Muhammed İbn-i Hasan et-Tûsî, **et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'an**, Ahmet Habib Kasîr el-Âmilî (Thk.), İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., c.7, s.438.

⁵ Ebû Mansûr Muhammed İbn-i Muhammed es-Semerkindî el-Mâturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Halil İbrahim Kaçar (Thk.), Dâru'l-Mîzan, İstanbul, 2005, c.10, s.163.

⁶Tabatabâi, **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an**, c.15, s.125.

geçmesi yahut imam olarak kabul edilmesi söz konusu değildir. Aynı zamanda mü'minlerin emiri ve ilk halife olması gereken Hz. Ali imamların başıdır, bu yüzden imamete en layık olan odur. Diğer yandan kıyam ve rec'at hadiselerini gerçekleştirecek olan kişi de on iki imam arasından çıkacaktır. Görüldüğü üzere bu unsurların birbirine doğrudan bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı imamet konusu zikredildiğinde bu unsurlar da göz önünde bulundurulmalıdır. Binaenaleyh yaptığımız çalışmada bu husus dikkate alınmıştır.

Kummî Tefsiri'nde yapılan tefsirlerin genelinin, eninde sonunda imamet ya da imametın unsurlarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Geniş çaplı sayılabilecek bu tefsirlerin tümünün çalışmaya dahil edilemeyeceği söz konusu olduğundan dolayı bunlardan konumuz ve belirlediğimiz başlıklarla ilişkili olanlar alınmıştır. Dolayısıyla birbirine benzer tefsirler, tekrar olacağı düşüncesiyle çalışmaya eklenmemiş, fakat okuyucunun istifade edebileceği niyetiyle dipnotlarda belirtilmiştir.

1. ŞİA MEZHEBİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Söz konusu başlık altında Kummî'nin mezhebi olması hasebiyle "Şîa" kavramının kelime ve terim anlamları hakkında bilgiler sunulacak; Şîa mezhebinin oluşum süreci hakkında yapılan yorumlar aktarılacaktır. Yine zikredilen mezhebin sahip olduğu itikadî ve amelî boyuttaki düşüncelere ana hatlarıyla yer verilecek, Kur'an'ı anlayış tarzı ve Kur'an'ı tefsirlerinde yaşadıkları oluşum süreci belirtilecek; bunların yanı sıra Şîa mezhebinin bir alt grubu olan İmâmiyye/İsnâaşeriyye kolu hakkında bilgiler verilecektir.

1.1. Şîa'nın Kelime ve Terim Anlamı

Kelime anlamı itibarıyla Arapça kökenli olup ş-y-a harflerinden terkip edilen “Şîa” kavramı, "tarafdar, grup, yardımcı, destekleyen" anlamlarına gelmektedir.⁷

⁷Ethem Ruhi Fırlı, **İmâmiyye Şîası**, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1984, s.15.

Kur'an-ı Kerim'de “Şîatün, şîyeun” kavramları “fırka, millet, grup, topluluk” anlamlarında kullanılmıştır.⁸ Terim anlamı açısından ise Şîa, Hz. Peygamber'in vefatından sonra halifelğe Hz. Ali ve ehl-i beytini en layık ve en çok hak sahibi olarak gören, Hz. Ali'yi meşru halife kabul eden, ondan sonra halifelik makamına geçecek kişilerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların ortak adı olmuştur.⁹ Böylelikle Şîa kavramı, Hz. Ali ve ona tabi olanları ifade etmek için kullanılagelen özel bir anlam yüklenmektedir.

Şîa kavramı hakkında ehl-i sünnet alimleri tarafından yapılan tanımlara göz atılacak olursa İmam Eş'arî (ö. 324/934), Şîa için, “Onlar, Ali'ye taraftar oldukları ve onu, Hz. Peygamber'in diğer tüm sahabilerinden efdal gördükleri için Şîa adını almışlardır.”¹⁰ sözünü sarf etmiştir. Şehristânî (ö. 548/1153) ise şöyle demiştir: “Şîa, hususan Ali'ye tabi olanlardır. Onlar açıkça Hz. Ali'nin nas ve vasiyet yoluyla herkesin imamı ve halifesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. İnançları gereğince imâmet onun oğullarından başkasına geçmez.”¹¹ Binaenaleyh Hz. Peygamber'den sonra imamlık ve halifelik makamının Hz. Ali ve evladına ait olduğu düşüncesine sahip olanlar “Şîa” ismini almaktadırlar. Farklı kollara ayrılan şiîlerin hepsi Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in imamlığında ittifak etmişlerdir. Fakat Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinden sonra imâmet makamına kimin geçtiği hususunda ihtilaflar bulunmaktadır. Kimi gruplar Hz. Hüseyin'den sonra imâmetin, Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan olmayan oğlu Muhammed ibn-i Hanefiyye'ye geçtiğini kabul edip ona biat etmiş, kimileri de bu makamın Hz. Hasan evladına geçtiğine inanmıştır. Diğer bir kesim ise, Hz. Hasan'ın bidayette halifelikten vazgeçtiği için imamlık hakkını kaybettiğini, böylelikle imamlığın Hz. Hüseyin ve soyundan devam edeceğini ileri sürmüştür. Bu gruplardan da farklı gruplar neşet etmiştir.¹²

Şîa terimi hakkında şiî müelliflerin tanımlarına bakıldığında aralarından sadece Sa'd ibn-i Abdullah el-Kummî, bu grubu “Hz. Peygamber zamanında Ali'nin

⁸ Bkz.: Meryem, 19/69.; Hicr, 10/15.

⁹ Fığlalı, **İmâmiyye Şîası**, s.15.

¹⁰ Ebu'l-Hasen Ali ibn-i İsmail el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, Helmut Ritter (Nşr.), Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1980, s.5.

¹¹ Muhammed Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihâl**, Muhammed Seyyid Geylanî (Nşr.), by., Kâhire, 1961, c.1, s.146.

¹² Süleyman Ateş, **İmamiyye Şîasının Tefsir Anlayışı**, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul, 1998, s.5.

tarafatları olarak isimlendirilen ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra da ona biat edip imametini ileri sürenler" şeklinde izah etmektedir.¹³Ebu Cafer et-Tûsî ise (ö. 460/1067) Şîa'nın "Hz. Peygamber'den sonra halifelik makamına geçen ilk üç halifenin hilâfetini reddederek Hz. Ali'nin imamet ve hilâfetini kabul edip buna iman edenler olduğunu, imametın sürekli devam edeceğini, Allah'ın iradesi ve Hz. Peygamber'in vasiyetiyle Ali'nin, Peygamber'in vefatından sonra bütün ümmetin halifesi ve imamı olarak tayin edildiğine inananlar"dan teşekkül ettiğini ifade etmiştir.¹⁴ Muasır yazarlardan Muhammed Cevad Muğni'nin yorumuna göre "Şîa, diğer mezhep ya da fırkalardan şu görüşlerden dolayı ayrılır: İmam, Nebi'den varid olan nas ile tayin edilir. Nebi'nin, halifenin tayinini unutmaması ve halifeliği ümmetin ihtiyarına bırakması caiz değildir. İmam, büyük küçük bütün günahlardan masumdur. Peygamber, imâmet makamına sadece Ali b. Ebi Tâlib'i getirmiştir ve Ali, kesinlikle sahabe arasındaki en üstün kişidir."¹⁵

Sünnî ve Şîî kaynaklarının yaptıkları bu tariflere bakıldığında Şîa kavramının özet olarak şu anlamları taşıdığı görülmektedir: "Hz. Ali'ye taraftar olanlar", "Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin insanların en üstünü ve en hayırlısı olduğuna inananlar", "Hz. Ali'nin, imamlık ve halifelik makamına bizzat Hz. Peygamber tarafından tayin edildiğine inananlar; buna binaen hilafetin de onun ve ehl-i beytinin hakkı olduğunu ileri sürenler", "Hz. Ali'den sonra hilafet ve imâmet makamına geçecek olanların mutlaka onun ehl-i beytinden olması, bunun da açık veya gizli bir nas ile tayin edildiğini kabul edenler", "İmamların vehbî ilim ile donatıldığına, büyük, küçük bütün günahlardan korunmuş olduklarına inananlar".¹⁶

1.2. Şîa Mezhebinin Teşekkülü

Şîa'nın ortaya çıkış tarihi konusunda Şîî'ler ve Sünnî'ler arasında ihtilaf söz konusu olduğu gibi Şîî bilginler arasında da farklı görüşler öne sürülmektedir. Kimi Şîî müellifler imâmeti, tarihî açıdan nübüvvetin önüne geçirip Hz. Muhammed (s.a.v)'den önceki peygamberlerin kitap ve sahifelerinde Hz. Ali'nin velâyetinin

¹³ Sa'd ibn-i Abdullah el-Kummî, *Kitabu'l-Makâlât ve'l-Firak*, by., Tahran, 1963, s.15.

¹⁴ Ebû Cafer et-Tûsî, *Telhîsu's-Şafi*, H. Bahru'l-Ulûm, Necef, 1963, c.2, s.56.

¹⁵ Muhammed Cevad Muğniyye, *eş-Şîa ve'l-Hâkimûn*, by., Beyrut, 1989, s.12-13: Büyükkara, Mehmet Ali, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, s.94.

¹⁶ Fırlalı, *İmâmiyye Şîası*, s.18.

yazılı olduğunu belirtmiş¹⁷; kimisi de şiîliğin Hz. Peygamber zamanında, bizzat O'nun emir, tasdik ve teşviki ile vücut bulduğunu dile getirmiştir.¹⁸

Son dönem Şîî müelliflerinden Muhammed Hüseyin Tabatabâî bu konu hakkında: “Şîîliğin, Hz. Peygamber'in dünyada bulunduğu dönemde başladığını bilmek gerekir. Şîa, ilk olarak ehl-i beyt imamlarının ilki olan Hz. Ali vesilesiyle ‘Ali Şîası’ adıyla tanındı. Yirmi üç yıl süren davetin açıklık kazandığı ilerleme döneminde Hz. Peygamber'in dostları arasından böyle bir topluluğun oluşmasını sağlayan birçok hadise vukû bulmuştur.” ifadelerini kullanarak devamında bu görüşüne delil olarak şu sözleri sarf etmiştir: “Örneğin, Hz. Peygamber bi'setin ilk günlerinde, Kur'an-ı Kerim'in fehvasınca akrabalarını kendi dinine davet etmeye memur edildiği zaman, onlara apaçık bir şekilde ‘Aranızdan hanginiz davetimi ilk olarak kabul ederse, o benim vasim ve vezirim olur.’ buyurdular. Ali, herkesten önce ayağa kalkıp İslam'ı kabul etti. Peygamber efendimiz de bunun üzerine onun imanını ve ona verdiği vaatleri kabul ettiğini beyan etti.”¹⁹

Diğer yandan kimi şîî taraftarlarınca, Hz. Ali'ye muhabbet besleyen ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun imâmet hakkını dile getiren Selmân-ı Fârisî, Ebû Zer el-Ğifârî, Mikdâd ibn-i Esved ve Ammâr ibn-i Yâsir gibi sahâbîlerin o dönemlerde dahi “Ali Şîası” ismiyle anıldıkları dile getirilmektedir.²⁰

Bu görüşler eşliğinde Hz. Ali şîasının, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra hilafet makamına Ali'yi getireceğine kesin gözüyle baktıkları da iddia edilmiştir.²¹ Buna göre Hz. Peygamber, vefatı öncesinde “Bana kalem ve mürekkep hazırlayınız, hidayete ermeniz ve sapkınlığa düşmemeniz için size bir mektup yazayım.” buyurmuş fakat Hz. Ömer bu emre karşı gelip “Resulullah hastalığından dolayı

¹⁷ Ebû Cafer el-Kuleynî, **el-Kâfi**, Ali Ekber el-Gaffârî (Nşr.), by., Tahran, 1957-59, c.1, s. 437: Büyükkara, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s.110-118.

¹⁸Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s.15;Hasan Nevbahî,**Fıraku's-Şîa**, M. Sadık (Thk.), Bahru'l-ulûm, Necef, 1936, s.15-16: Büyükkara, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s.114-118.

¹⁹ Muhammed Hüseyin Tabatabâî, **Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa**, Kadir Akaras-Abbas Akyüz (Çev.), Kevser Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 32.

²⁰ Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s.15.

²¹Tabatabâî, **Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa**, s.35.

sayıklıyor” sözünü sarf etmiştir.²² Bunun ardından Hz. Peygamber’in vefatı sonrasında, ehl-i beyt ve az sayıdaki sahabîlerden oluşan bir grup O’nun techiz ve defin işleriyle uğraşırken, çoğunluğu teşkil eden diğer bir grup da müslümanların hayrını gözetme düşüncesiyle başlarına halife seçtiklerini belirtmişler. Bunu bir “art niyet ve bahane” olarak niteleyen Tabatabâî, bu hadiseden sonra Hz. Ali, Hz. Abbas, Hz. Zübeyr, Hz. Selman-ı Fârisî, Hz. Ebu Zer, Hz. Ammar ve Mikdad ibnü’l-Esved’ten oluşan sahabî topluluğun buna itiraz ettiklerini belirtmiş, karşı taraftan ise sadece “bu, müslümanların hayrı içindir.” cevabını aldıklarını iddia etmektedir. Böylelikle bu azınlık, müslüman çoğunluktan ayrılmış ve “Ali Şîası” olarak tanınmaya başlanmıştır.²³

Şîa’nın teşekkülü ile ilgili iddialar özetle yedi grupta toplanmaktadır:

1) Şîî müellifler, Şîa’nın doğuşunu Hz. Peygamber’in yaşadığı zamana dayandırır, fakat bu zamandaki şîîliğe “mânevî şîilik” derler.²⁴

2) Şîilik, ilk hilafet tartışmaları sırasında oluşmuştur.

3) Şîilik, Hz. Osman döneminde çıkan isyandan sonra oluşmuştur. Hz. Osman şehid edildikten sonra müslümanlar, Muaviye ve Ali taraftarları olarak iki gruba ayrılmıştır. Hz. Ali’nin vefatından sonra Şîa ismi, sadece ona tabi olanlara verilen ad olmuştur.

4) Şîa, Hz. Ali’nin halifeliği sırasında Zübeyr ve Talha’nın ona karşı durması üzerine Hz. Ali’ye tabi olanlara verilen bir ad olmuş, akabinde meydana gelen Cemel Vak’ası’ndan sonra teşekkül etmiştir.

5) Şîilik, Hz. Ali’nin şehadetinden sonra zuhûr etmiştir.

²² İbn-i Ebi’l HadidEbû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd el-Medâinî, **Şerhu Nehci’l-Belâğa**, Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Thk.), by., Kahire, 1959-1967, c.1, s.133: Tabatabâî, **Tüm Boyutlarıyla İslam’da Şîa**, s.35, 5 numaralı dipnot.

²³Tabatabâî, **Tüm Boyutlarıyla İslam’da Şîa**, s.35-37.

²⁴ Nevbahtî, **Fıraku’ş-Şîa**, s.17: Büyükkara, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s.95.

6) Şîa'nın doğuşu, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilip sonrasında oluşan Tevvâbûn hareketine denk gelmektedir.

7) Şîilik, nas ve tayin akidesi yoluyla ortaya çıkmıştır. Buna binaen, Şîa'nın ortaya çıkışı hicrî I. asrın sonlarına kadar uzamaktadır.²⁵

Şîa'daki imâmet anlayışının meydana getirdiği hadiseler doğrultusunda şîiliğin h.80-120 yılları arasında teşekkül edebileceğini kabul edenlerin²⁶ yanı sıra Kerbelâ hâdisesi, Tevvâbun hareketi, Muhtar ibn Ebi Ubeyd isyanı gibi hareketleri şîiliğin doğuşunu hazırlayan sebepler olarak görenler de olmuştur.²⁷

1.3. Şîa Mezhebinin Dinî Düşüncesi ve Gerçek Bilgiye Ulaşma Metodu

İslam'ın doğuşundan itibaren müslümanlar arasında birtakım ihtilaflar meydana gelmiştir. Bu ihtilaflar amelî/fikhî konularda olduğu gibi itikâdî konularda da olmaktadır. Genel kabullerin dışına çıkmış bir mezhep olan Şîa, gerek fikhî gerekse itikâdî yönlerden kendisine özgü birtakım fikirler benimsemiş, bunların kayıtsız şartsız kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Şîa'nın dinî düşüncesi ile gerçek bilgiye ulaşmada takip ettikleri metotları bu başlık altında ana hatlarıyla ortaya koyacağız.

Şîî kaynaklarda altıncı imam olarak addedilen İmam Cafer es-Sâdık'ın (v. m.765) imânın şartları hakkında şunları söylediği nakledilmektedir: “İmanın şartları altıdır: 1. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna şahitlik edip, Allah'tan gelenleri kabul etmek. 2. Beş vakit namazı ikâme etmek. 3. Zekât vermek. 4. Ramazan ayında oruç tutmak. 5. Hacca gitmek. 6. Dostlarımızla dost, düşmanlarımızla düşman olup, sâdıklarla beraber olmak.”²⁸ Görüldüğü üzere burada belirtilen imanın şartları, ehl-i sünnet mezhebi tarafından kabul edilen imanın şartlarından epey farklılık arz etmektedir. Mezkur şartlarda

²⁵ İrfan Abdulhamid, **İslam'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları**, M. Saim Yeprem (Çev.), Marifet Yayınları, İstanbul, 1981, s.16-20; Büyükkara, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s.114-118.

²⁶ Hasan Onat, **Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîiliği**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993, s.141-142.

²⁷ Bkz.: W. Montgomery Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Ethem Ruhi Fığlalı (Çev.), Birleşik Yayıncılık, Ankara, 1981. s.46.

²⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Yakub el-Kuleynî, **el-Kâfî**, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, (Tashihli 3. Baskı), 1985, c.2, s. 18.

altıncı maddede geçen “sâdık” kavramına yüklenen anlamda dikkate değer bir husus bulunmaktadır. Şîa tarafından bu kavramın sadece masum kişilere, dolayısıyla Hz. Peygamber ve O’nun ehl-i beytinden olan on üç masuma verilebileceği iddia edilmektedir. Bu on üç masumdan kasıt, Hz. Fatıma ve on iki ehl-i beyt imamıdır. “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.*”²⁹ âyetini de bu görüşlerine delil olarak göstermişlerdir. Dolayısıyla buradaki “sâdikûn” kavramından Hz. Peygamber de dahil olmak üzere on dört kişinin kast edildiği ifade edilmektedir.³⁰ Diğer bir rivayette ise İmam Cafer es-Sâdık’a iman ve İslam’ın farkını soran birisi şu cevabı alır: “İslam, Allah’tan başka tanrı olmadığına ve Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan ayında oruç tutmaktır. Dolayısıyla bunlar, insanların zahîrî görünüşlerinden ibarettir; İslam budur. İman ise, bütün bunların yanı sıra imâmeti de kabul etmekle tamamlanır. İmâmeti kabul etmeyenler de müslümandır; ama ne var ki, öyleleri dâll’dir, henüz gerçek yolu bulamamıştır.”³¹

Yine şîî kaynaklarda İslam’ın beş esas üzerine kurulduğu belirtilmektedir. Beşinci İmam olarak vâsfedilen İmam Muhammed el-Bâkır’a bu konu hakkında -Şîa için muteber sayılan- şu sözler atfedilmiştir: “İslam beş temel esas üzerine binâ edilmiştir: Namaz, zekât, oruç, hac ve velâyet. Dinimizde velâyete³² olduğu kadar hiçbir şeye hassasiyet gösterilmemiştir. Ne var ki insanlar İslam’ın şartlarının dördünü benimseyip birini ihmal etmiştir. İhmal ettikleri, velâyettir.”³³ Böylelikle ehl-i sünnet tarafından İslam’ın şartlarından biri olarak kabul edilen kelime-i şehâdetin yerine şîî kaynaklar tarafından “velâyet” maddesi eklenmiştir.

²⁹ Tevbe, 9/119.

³⁰ Rıza Kardan, **Kur’an’da Ehl-i Beyt İmamlarının İmamet ve İsmeti**, Kadri Çelik (Çev.), Musa Güneş-Abbas Akyüz (Tatbik ve Tashih), Tesnim Yayınları, İstanbul, 2018, s.179-185.

³¹ Kuleynî, **el-Kâfî**, Beyrut, c.2, s.24-25.

³² İmamet inancının temellendirilmesi ve Hz. Ali’nin imametini ispat amacıyla kullanılan ayetlerden birisi de velâyet ayeti olarak isimlendirilen "Sizin dostunuz, ancak Allah, O’nun elçisi ve namazlarını kılan, zekâtlarını veren, rûkûya varan mü’minlerdir." (Mâide, 5/55.) ayetidir. İmâmiyye Şîası’nda bu ayetin Ali ibn-i Ebî Tâlib soyundan gelen tüm imamları ya da diğer bir görüşe göre sadece Hz. Ali’yi kast etmek için nazil olduğu ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Metin Bozan, **İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru 4. ve 5. Asırlar**, İlahiyat Yayın Evi, Ankara, 2007, s.55.

³³ el-Kuleynî, **el-Kâfî**, Beyrut, c.4, s.62; Çuhacıoğlu, **Şîa ve İmâmet**, s.25-30.

Şîa'ya göre insanlar inanç bakımından üç gruba ayrılır: İman ehli, küfür ehli ve dalâlet ehli. İman ehline cennet, küfür ehline ise cehennem vaad edilmiştir. Bu iki grubun dışında kalan dalâlet ehli, yani durumu Allah'a havale edilen müstaz'aflar grubu ise a'rafta kalanlar arasında addedilmektedir.³⁴ Şîi taraftarlarınca on iki imam arasından ikincisi olarak kabul edilen İmam Hasan el-Müctebâ'nın bu konuda şöyle dediği nakledilmektedir: “Şüphesiz ki insanlar üç gruba ayrılır: Birincileri, mü'minlerdir. Onlar hakkımızı bilir ve bize tabi olurlar. Böyleleri kurtuluşa ermiştir. Onlar Allah'ı seven velî kullardır. İkincileri, nâsıbililerdir³⁵ ki bize düşmanlık besleyip bizden uzaklaşırlar. Bize lanet eder, kanımızı helal görürler. Hakkımızı bile bile inkâr edip bizden uzaklaşarak Allah ile yakınlaşmaya çalışırlar. Bunlar kafir ve müşrikler güruhundadırlar. Hakeza bunlar ellerinde kesin bir delil bulunmadığı halde küfür ve şirke düşmüşlerdir. Tıpkı -haşa- İlah'a sövenler gibi. Yine, kendilerinde kesin bir bilgi olmadan Allah'a şirk koşanlar gibi. Üçüncü grup ise, bu iki grubun dışındadır. Bunlar, ihtilaf edilen konulardan uzak dururlar. İçinden çıkamadıkları konuları, bizi sevmekle beraber, Allah'a havale ederler. Bize uymadıkları gibi düşmanlık ve kin de beslemezler. Bunlar, hakkımızı net bir şekilde bilmeyen kimselerdir. Biz, Allah'ın böyle kimseleri bağışlayıp cennetine koyacağını ümit ediyoruz. Binaenaleyh bunlar müstaz'af müslümanlardır.”³⁶ Dolayısıyla Şîa mezhebinde makbul olan genel yaklaşım, kendi mensupları dışındakileri kafir yahut müstaz'af olarak nitelemektir. Sonuç olarak bu iki grubu kendilerine karşı takınılan tavır ve söylemlere göre belirlemektedirler.

İnanç bakımından insanların farklı gruplara ayrılması konusu ile ilintili olarak cennete kimlerin gireceğine dair aktarılan bir rivayet de Cafer-i Sâdık kanalıyla Hz. Ali'den yapılan alıntıdır. Mezhebî bir anlayışla şekillenmiş olan bu rivayete göre Hz. Ali'nin şöyle dediği iddia edilmiştir: “Cennetin sekiz kapısı

³⁴el-Kuleynî, **el-Kâfi**, c.2, s.381-382.

³⁵ İmâmiyye Şîası, fikirlerine muhalefet edilmesi ve kendilerine karşı takiiye uygulanması icap eden muhaliflerini “ehl-i hilâf” diye isimlendirir. Ehl-i hilâf içinde muhalefetleri ileri derecede olanlara nâsibe denilir. Bunlar genellikle Hâricîler ve Emevîler olarak düşünülürse de zaman zaman kapsamın genişletilerek ehl-i hilâfın tamamını içine aldığı görülür. Ayrıntılı bilgi için bkz.:Öz, Mustafa, “Nâsibe”, **DİA**, TDV, İstanbul, 2006, c.32, s.393-394.

³⁶ Ebu Mansûr Ahmed İbn-i Ali et-Tabresî, **el-İhticâc**, Dâru'n-Nu'man, Necef, 1966, c.2, s.7-8.; Şeyh Muhammed Hasen b. Bâkır en-Necefî, **Cevâhiru'l-Kelâm fî Şerhi Şerâi'il-İslâm**, Dâru'l-Kütübü'l-İslamiyye, Tahran, h. 1392-1399, c.12, s.91-92.

bulunmaktadır. Bir kapı vardır ki, oradan sadece nebî ve siddîkler girer. Bir kapı vardır ki oradan şehitler ve salihler girer. Beş kapı da vardır ki oradan bizim Şîa'mız, bizi seven dostlarımız girer. Son olarak bir kapı daha vardır ki oradan da Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eden, kalbinde bize, ehl-i beyte karşı zerre kadar kin ve nefret barındırmayan diğer müslümanlar girer.”³⁷

Şîî müelliflerden Muhammed Bâkır el-Meclisî müstaz'af kavramı için şu tanımlı yapmaktadır: “Ekseri ulemâya göre imamı tanımadığı gibi inkâr da etmeyen ve kimseye sevgi beslemeyen kimselere müstaz'af denir. İbn-i İdris ise bu terimi, görüş ve mezheplerde alimlerin ihtilafından bir şey anlamayan, inançları nedeniyle hak ehline kin beslemeyen kimseler olarak açıklamıştır.”³⁸, “Hak ile bâtili ayırt edebilecek durumda olmayan müstaz'aflar ile kesin bir bilgiye sahip olmayanlar kafir sayılmazlar.”³⁹

Müstaz'af kavramına hamledilen manalara bakıldığında, siyasî ve itikâdî olmak üzere iki yaklaşım ile tanımlandığı görülmektedir. “Ekonomik, toplumsal, siyasal açılardan mağdur bırakılan, hakları çiğnenen, kendilerine zulmedilen, sömürülen gariban topluluklar” siyasî müstaz'aflar olarak adlandırılmıştır. İtikâdî anlamdaki müstaz'af ise “düşünce dünyaları daraltılan, eğitim-öğretim hakları ellerinden alınan, rahatlıkla yönlendirilebilmeleri için cahil bırakılan, bu sebeplerle de düşünme melekeleri zayıf kalan topluluklar”a verilen isimdir. Bu olumsuz durumlara yakalananların, Allah'ın dinini hür ve doğru bir şekilde yaşamaları için daha uygun yerlere hicret etmeleri gerektiği, bunu yapmayanların cehennemlik olacağı belirtilmiş fakat müstaz'afların bundan muaf tutulduğu ifade edilmiştir. Buna delil olarak da Nisâ sûresinin 98. ayetinde varid olan “*Ancak, her türlü imkândan mahrum ve hicret için yol bulamayan müstazâflar*” ifadesi zikredilmiştir.⁴⁰

Şiîler gerçek bilgiye ulaşmada “dinî nasların zâhiri, akıl yürütme ve keşif” olmak üzere üç yol benimsemişlerdir.⁴¹ Dinî nasların zahirinden kasıt, Kur'an ve

³⁷ Şeyh Saduk Ebû Cafer İbn-i Bâbeveyh el-Kummî, **el-Hisâl**, Müessesetü'l-Âlemî, Beyrut, 1990, c.1, s.408.; Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî, **el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an**, by., Kum, h. 1412, c.5, s.59.

³⁸ Muhammed Bâkır el-Meclisî, **Mir'âtü'l-Ukûl Şerhu'l-Kâfi li'l-Küleynî**, Tahran, ts., c.1, s.210.

³⁹ Meclisî, **Mir'âtü'l-Ukûl**, c.9, s.183.

⁴⁰ Abdulkadir Çuhacıoğlu, **Şîa ve İmâmet**, Kevser Yayınları, İstanbul, 2012, s.49.

⁴¹ Tabatabâî, **Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa**, s.88.

sünnet kaynaklı olup herkesçe anlaşılabilen bilgilerdir. Kur'an, İslam'da dinî düşüncenin temel kaynağı olup ayet ve kelimelerin zahirlerinden anlaşılan açık beyanları dinleyen herkes için hüccet ve muteberdir. Bu, sadece açık hükümler için böyledir. Diğer taraftan sünnetin, Hz. Peygamber ile ehl-i beytin söz ve davranışlarını içeren hadisler anlamına geldiği belirtilmektedir. Böylelikle ehl-i beytin sözlerinin de Hz. Peygamber'in sözleri kadar muteber ve kat'î olduğunu, bu durumun bizzat O'nun beyanıyla belirtildiğini ileri sürmüş; sahâbeden nakledilen hadislerin de ehl-i beytin hadisleri ile çatışmadıkça geçerli olacağını belirtmişlerdir.⁴² Yine Şîa mezhebine göre Resul-i Ekrem'den yahut ehl-i beytinden doğrudan işitilen hadisler, Kur'an ayetleri hükmüne geçmektedir. Kendilerine dolaylı yollardan ulaşan hadisler ile amel etmeleri ise onların mütevatir ya da sika ravi ve şahitlerce rivayet edilmiş olmalarını gerektirir. Bunların dışındakiler ise "haber-i vâhid" olarak tesmiye edilir ki bunlar müteber kabul edilmez. Fakat bazı şer'î hükümleri çıkarmada bir takım deliller muktezasınca bunlarla da amel edilebilir. Böylelikle, mütevatir ve kat'î hadisler şîilikte şüphe taşımayan hüccettir ve tabi olunması lazımdır. Bu haberler dışındaki haber-i vâhidler ise yalnızca şer'î hükümlerde muteberdir.⁴³

Şîa mezhebi akıl yürütme metodunu, burhan ve cedel yöntemlerini kullanarak uyguladığını ifade etmiştir. Hicrî II. ve III. yüzyılın başlarında Mu'tezile'nin yayılmasıyla beraber Şîiler kendilerinin ilk mütekellimler olduklarını iddia etmişlerdir. Kendilerini Hz. Ali'nin gerçek takipçileri olarak addedip diğer itikadî mezheplerin de silsilelerinin Hz. Ali'ye dayandığından bahsetmekte; aynı zamanda Hz. Ali'nin ilahiyat ile ilgili yaptığı açıklamaları en derin felsefî tefekkür olarak nitelemektedirler.⁴⁴

Gerçek bilgiye ulaşmada takip edilen yöntemlerden bir diğeri olan keşfe, sahabîler arasında en çok layık olan kişinin yalnızca Hz. Ali olduğu ifade edilmiştir. Binaenaleyh Resulullah'ın beyanlarından, manevî hayatındaki merhalelerinden ve irfânî hakikatlerinden en çok istifade eden kişi Hz. Ali'dir.⁴⁵ Sonuç itibarıyla bu

⁴²Tabatabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, s.91.

⁴³Tabatabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, s.102.

⁴⁴Tabatabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, s.107-108.

⁴⁵Tabatabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, s.114.

mertebede olan imamların keşif yoluyla ulaştığı bilgilere itimad etmek gerekli görülmektedir.⁴⁶

1.4. Şîa'nın Kur'an Anlayışı ve Şîi Tefsirin Oluşum Süreci

Müslümanlar arasında Kur'an-ı Kerim'in, dinin temel kaynağı olduğu hususunda bir ihtilaf yoktur. Şîa, anlaşılmasında zorluk olmayan zahir ayetleri hüccet ve kaynak olarak kabul etmektedir. Bunun dışındaki dinî kaynaklar, geçerliliklerini Kur'an-ı Kerim'den almaktadır. Halkın Kur'an'dan istifade edebilmesi, ayetlerin anlaşılabilir olmasına bağlıdır. Buna binaen Kur'an, ibadât ve muamelât konuları gibi şer'î hükümleri herkesin anlayabileceği şekilde açıklamıştır. Bunun dışındaki konular ise -Şîa mezhebinde- ancak Hz. Peygamber ve ehl-i beyt kanalıyla anlaşılabilir. Bu sebeple anlaşılması herkesçe mümkün olmayan ayetlerin anlaşılabilmesi, ancak bu iki kanala başvurmakla mümkündür.⁴⁷

Şîa mezhebi içerisinde Kur'an-ı Kerim'i hakkıyla okuyan tek bir topluluğun olduğunu, bunların da ehl-i beyt olduğunu vurgulayanlar olmuştur. Bunlara göre Kur'an'ın en doğru te'vilini bilenler ehl-i beyttir. Zira ehl-i beyt, Kur'an'ı, sapkınların sapkınlıklarından, yanlış yolda gidenlerin art niyetlerinden korumuşlardır. Âl-i İmran suresinin 7. ayetinde geçen "*İlimde derinleşmiş olanlar*" ifadesinde ehl-i beyten bahsedildiği iddia edilmiştir. Dolayısıyla bu, Kur'an'ın korunup açıklanması hususunda ehl-i beytin çok önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.⁴⁸

Yine "*Hiç şüphe yok ki, Kur'an'ı biz indirdik ve elbette onu yine biz koruyacağız.*"⁴⁹ ayetinde geçen koruma işinin ehl-i beyt kanalıyla gerçekleşeceği ifade edilmiştir.⁵⁰ Zira bu düşünceye göre Kur'an ile ehl-i beytin birbirinden ayrılması ve ayrı düşünülmesi söz konusu olamaz.

⁴⁶ Tabatabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, s.98.

⁴⁷ Tabatabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, s.91-93.

⁴⁸ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Mefâtîhu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr*, by., Tahran, 2008, c.1, s.557.

⁴⁹ Hicr, 15/9.

⁵⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr*, c.1, s.14.

Şîa'ya göre Kur'an sadece zahirî anlamlardan ibaret değildir. Kur'an'da zahirî anlamlar dışında batınî anlamlar da vardır. Öyle ki bunlar, herkesin anlayamayacağı birçok hikmet, gizli ve derin manalar içermektedir. Bu manalara ancak Allah'ın has kulları erişebilmektedir.

Kur'an'ın zahir ve batın konusu sahabe döneminden bu yana sürekli gündemde kalmıştır. Müslümanlar arasında ayetlerin sadece zahirine bakarak hüküm verenler olduğu gibi zahirî anlamlarını dikkate almayıp bunları sadece batınî anlamlarla yorumlayanlar da olmuştur. Birincisine, özellikle itikadî konulardaki nasları aklî bir yoruma tabi tutmadan olduğu gibi kabul eden Selefiyye⁵¹ ile ayetlerin zahirini esas alıp hükümlerde tevile hiç başvurmeyen Zâhiriyye⁵² mezhepleri örnek verilebilir. İkincisine de nasların zahirî manalarını kabul etmeyen, bunların gerçek anlamlarını ancak Allah ile irtibata geçebilen masum imamların bilebileceği görüşünü savunan Bâtıniyye⁵³ mezhebi örnek verilebilir.

Kur'an-ı Kerim'in ayet ve hükümlerinde zahir veya batın anlamların olduğunu ehl-i sünnet de kabul etmektedir. Bu genel kabule delil olacak mahiyette hadisler bulunmaktadır. Söz gelimi Abdullah İbn-i Mes'ud tarafından rivayet edilen "Kur'an yedi harf üzerine indirilmiştir. Onların her birinin zahiri ve batını vardır."⁵⁴ hadisi, Kur'an'da zahir ve batın manaların olduğunu doğrulayıcı niteliktedir. Münavi bu hadisin devamında, "Her harfin (veya ayetin) bir haddi, her haddin de bir matla'ı vardır" ifadesini de zikreder.⁵⁵

İmâmiyye Şîası'na göre âyetlerin sadece zahiri anlamlar taşıdığını söylemek Allah'ın muradına aykırıdır. Bu sebeple ayetlerin batınî anlamlarının da olduğunu bilmek gerekir. Zira bu manalar, Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen imamlar tarafından verilmiştir. Bu iki merci dışında başvuru kaynak ve yöntemler, kişileri

⁵¹ Selefiyye kavramı için bkz.: Özevarlı, Mehmet Sait, "Selefiyye", **DİA**, TDV, İstanbul, 2009, c.36, s.401.

⁵² Zâhiriyye kavramı için bkz.: Apaydın, Hacı Yunus, "Zâhiriyye", **DİA**, TDV, İstanbul, 2013, c.44, s.95, 99.

⁵³ Bâtıniyye kavramı için bkz.: İlhan, Avni, "Bâtıniyye", **DİA**, TDV, İstanbul, 1992, c.5, s.190.

⁵⁴ Ebû Hâtim Muhammed ibn-i Hibban ibn-i Ahmed el-Büstî, **Sahîhu İbn Hibban**, Şuayb el-Arnâvutî (Çev.), by., Beyrut, 1988, c.1, s.276.

⁵⁵ Zeynüddin Muhammed Abdürreâûf el-Münâvî, **Feyzu'l-Kadir**, Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır, 1938, c.3, s.54.

yanlışlığa sevk eder ve Kur'an hakkında yanlış yorumların ve anlayışların ortaya çıkmasına sebep olur.⁵⁶

Şîî mezhebinin önemli gruplarından biri olan İmâmiyye kolu da Kur'an'ın zahirî anlamlarının yanı sıra batınî anlamlarının olduğunu kabul eder. Onlar, bu konuda rivayetleri sağlam olan, itiraz kabul etmeyen hadislerin mevcut olduğu ileri sürmüşlerdir.⁵⁷ Vakıa bu konuda mezhepler arasında bir ihtilaf yoktur. Ne var ki şîîlikteki batın anlayışı diğer mezheplerden farklılıklar arz etmektedir. Hususan Şîa'nın İmâmiyye kolunda mevcut olan bu farklılıklar barizdir. Nitekim onlar, Kur'an'da yetmiş yedi batın bulunduğunu belirtmiş, bu miktarla da yetinmemişlerdir. Allah'ın, Kur'an'ın zahirini tevhit, nübüvvet ve risalete davet; batınını ise imâmet, velâyet ve bununla ilgili olan hususlara has kıldığını iddia etmişlerdir.⁵⁸ Hal böyle olunca Şîa, Kur'an'ı Kerim ayetlerinden, kendi görüşlerini de destekleyecek manalar türetmeye başlamış ve bunları ehl-i beyt imamlarına atfetmiştir. Örneğin *“Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır. Rablerinden de bağışlama vardır.(...)”*⁵⁹ ayetinin zahirî anlamını kabul etmekle beraber bunun bir batınî anlamının da olduğunu belirtmektedirler. Burada cennet ve nimetlerinden kastedilen batınî anlam “imamlara verilen ilimler”dir.⁶⁰

Ayetlere yüklediği batınî anlamlara bakıldığında İmamiyye fırkasının bu konuda aşırıya kaçtığını görmekteyiz. Söz gelimi Sad suresinde geçen *“Yoksa biz iman edip salih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkan arsızlar gibi mi tutacağız?”*⁶¹ ayeti hakkında Cafer-i Sâdık'ın şöyle dediği iddia edilmiştir: *‘İman edip salih ameller işleyenler’* den kasıt Ali ve onun takipçileridir. *‘Yeryüzünde fesat çıkaranlar’* dan kasıt da Hebter, Zerrîk (Ebu Bekir, Ömer) ve takipçileridir. *‘Allah'a*

⁵⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, **et-Tefsir ve'l-Mufessirun**, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire, ts., c.2., s.23-24.

⁵⁷ Ateş, **İmamiyye Şîasının Tefsir Anlayışı**, s.17.

⁵⁸ Zehabî, **et-Tefsir ve'l-Mufessirun**, c.2, s.23.

⁵⁹ Muhammed, 47/15.

⁶⁰ Zehabî, **et-Tefsir ve'l-Mufessirun**, c.2, s.23.

⁶¹ Sad, 38/28.

karşı gelmekten sakınanlar’ Ali ve ashâbı; “*Yoldan çıkan arsızlar*” ise Hebter, Zerrîk ve ashabıdır.”⁶² Yine Yûnus suresinin 15. âyetinde geçen “*Ya (bize) bundan başka bir Kur’an getir veya onu değiştir!*” dediler.”⁶³ ifadesindeki “beddilhu/onu değiştir!” kullanımında bulunan “hu/o” zamirinin Hz. Ali’ye raci olduğu iddia edilmiştir.⁶⁴

Şîa tefsir kültürünün teşekkülü, Emevî dönemine tekabül etmektedir. Emevî dönemindeki mevcut siyasî ve fikrî baskılardan dolayı bazı alimlerin içlerinde iktidara karşı soğukluk ve kırgınlık oluşmuş; Hz. Ali ve soyuna karşı bağlılık ve sevgileri artmıştır. Bu durumun da sevkiyle bu alimler, Hz. Ali ve ehlinin halifelik haklarına dair Kur’an’dan deliller aramaya koyuldular. Böylelikle şîî eğilimli tefsirin oluşumu başlamış oldu. Hal böyle iken dönemin iktidarına karşı olan soğukluk ve mezhebî taassubun da etkisiyle Kur’an tefsiri adına birçok asılsız haberler yayılmaya başladı. Bu haberlerin de imamlar kanalıyla aktarıldığı iddia edildi. İmâmiyye’ye göre Kur’an’ın en doğru tefsirini sadece imamlar bilir ve yalnızca onlardan aktarılan rivayetler makbul sayılır. Zira bütün peygamberlerin ilmi Hz. Ali ile ondan sonra gelen imamlarda cem’ edilmiştir.⁶⁵

Şîî anlayışa göre kaleme alınan başlıca tefsir eserleri ile müelliflerine bakıldığında karşımıza sırasıyla şunlar çıkar:

On birinci imam olarak addedilen Hasan el-Askerî (ö. 245/859)’ye ait olduğu ifade edilen bir ciltlik tefsir bulunmaktadır. Yine hicrî üçüncü asırda yaşayan Muhammed ibn-i Mes’ud el-Ayyâşî’nin tefsiri, Şîa tarafından temel kaynak olarak kabul görmektedir. Hicrî üç ve dördüncü asırlarda yaşadığı bilinen Sultan Muhammed İbn-i Hacer el-Becahtî’ye ait olan “*Beyânu’s-Saâdeti fî Makâmi’l-İbâdeti*” adlı tefsiri bizlere ulaşmış olup 1314/1896 yılında Tahran’da basılmıştır.⁶⁶

⁶² Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, c.3, s.879-880.

⁶³ Yûnus, 10/15.

⁶⁴ Bkz.: Zehebî, *et-Tefsir ve’l-Mufessirun*, c.2, s.24-25.

⁶⁵ Ateş, *İmamiyye Şîâsının Tefsir Anlayışı*, s.8.

⁶⁶ Ateş, *İmamiyye Şîâsının Tefsir Anlayışı*, s.8.

Hicrî üçüncü asrın sonları ile hicrî dördüncü asrın başlarında yaşamını sürdüren Ali ibn-i İbrahim el-Kummî'nin yazdığı tefsir de ilk eserlerden addedilir. Bu eserin son baskısı 1386 yılında Necef'te yapılmıştır. Bu eserden sonra şîî tefsirler yaygınlaşmaya başlamıştır.

Ebu Cafer Muhammed ibnü'l-Hasan ibn-i Ali et-Tûsî (ö. 460)'nin "*et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*" adlı tefsirinden de bahsedilmelidir. İlmî olan bu tefsir aynı zamanda Tabersî'nin "*Mecma'ul-Beyân*" adlı eserine de kaynak olmuştur. Ehl-i Sünnet'in görüşlerine yakınlığıyla bilinen Ebu'l-Ali el-Fadl et-Tabersî (ö. 538)'nin telif ettiği "*Mecma'u'l-Beyân*" tefsiri de Şîa tarafından önem atfedilen kaynaklardandır.

On birinci asırda yaşayan ve Molla Muhsin el-Kâşî ismiyle de bilinen Muhammed Murtazâ'nın telif ettiği "*es-Sâfî*" adlı eseri, çeşitli rivatlerin bir araya getirilmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu eser, müellifi tarafından "*el-Asfâ*" adı ile özetlenmiştir.⁶⁷

Yine on ikinci asır bilginlerinden olan Hâşim ibn-i Süleyman ibn-i İsmail el-Hüseynî el-Bahrânî (ö. 1107/1695)'nin kaleme aldığı "*el-Burhân*" adlı tefsiri iki cild halinde basılmış olup şîî tefsirlerden addedilmektedir.⁶⁸

1.5. İmamiyye Şîası Hakkında Genel Bilgiler

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Hiz. Ali ve onun soyundan gelecek olan on bir evladını, Allah'ın emri, Resulullah'ın tayini ile meşrû imam kabul eden görüşe İmâmiyye denmektedir. İmâmiyye, masum olan on iki imama inanmayı dinin rükünlerinden sayar.⁶⁹

İmâmiyye mezhebi tevhid, nübüvvet, imâmet, adâlet ve meâd olmak üzere beş prensibi dinin usûlünden saymaktadır. Tevhid, Allah'ın birliğine, hiçbir ortağının olmadığına, sadece O'nun yaratıcı olup diğer her şeyin yaratılan varlıklar olduğuna,

⁶⁷ Ateş, *İmamiyye Şîasının Tefsir Anlayışı*, s.8.

⁶⁸ Ateş, *İmamiyye Şîasının Tefsir Anlayışı*, s.9-10.

⁶⁹ Fırlıklı, *İmâmiyye Şîası*, s.18; Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, s.189.

her şeyin Kendisi'ne muhtaç olup O'nun kimseye muhtaç olmadığına inanmaktır. Nübüvvet, Cenab-ı Hakk'ın insanlara tebliğ ve tebyin vazifelerini icra etmek üzere, Cebrail vasıtasıyla peygamberler göndermesidir. İmâmet, Hz. Peygamber'den sonra insanlara rehber olarak seçilen kişilere inanmaktır ki kâmil bir imana bu inançla erişilebilir. Adâlet, Allah'ın Âdil olması, kullarının da fiil ve iradelerinde özgür ve seçme hakkına sahip olmalarına inanma konusudur. İyiliklere karşı mükâfatla kötülöklere karşı da cezayla mukabelede bulunması, Allah'ın adaleti muktezasınca vacibtir. Usûl-ü dînin beşinci prensibi olan meâd ise ölümden sonra ahiret hayatının olduğu gerçeğine iman etmektir.⁷⁰

İsnâaşeriyye olarak da söz edilen mezkur mezhebin imamlarının sayısı, genel kabule göre on iki olsa da bu konuda şiî gruplar arasında tam bir ittifak yoktur.⁷¹ Genel görüşe bakıldığında İmâmiyye'nin inancına göre Hz. Ali'den sonra sırasıyla şu imamlar gelmiştir: Hasan ibn-i Ali (Müctebâ), Hüseyin ibn-i Ali (Seyyidüş-şühedâ), Ali ibn-i Hüseyin (Zeynelabidin), Muhammed ibn-i Ali (Bâkır), Cafer ibn-i Muhammed (Sâdık), Musa ibn-i Cafer (Kâzım), Ali ibn-i Musa (Rızâ), Muhammed ibn-i Ali (Takî), Ali ibn-i Muhammed (Nakî), Hasan ibn-i Ali (Askerî), Mehdi ibn-i Hasan (İmâm-ı Asr).⁷²

İmâmiyye tarafından imâmetin gerekliliği ve hak oluşuna dair birçok delil ileri sürölmüştür. Kur'an-ı Kerim'den olduğu gibi çeşitli hadislerden de deliller bulunduğu iddia edilmiştir. Söz gelimi ibtilâ ayeti, mübâhele ayeti, ulü'l-emr ayeti, velâyet ayeti, sâdıkîn ayeti, tathîr ayeti ve ilmu'l-kitâb ayetinin Kur'an'dan birer delip olup imamete doğrudan delalet ettiğı ifade edilmiştir.⁷³

⁷⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Ethem Ruhi Fığlalı'nın "İmamiyye Şîası" adlı eserine bakınız.

⁷¹ Bkz.: Tabatabâî, **Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa**, s.77-78.

⁷² Tabatabâî, **Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa**, s.191.; Fığlalı, **İmâmiyye Şîası**, s.160-174.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kardan, **Kur'an'da Ehl-i Beyt İmamlarının İmamet ve İsmeti**, s.27, 51, 103, 145, 179, 197, 259.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUMMÎ VE TEFSİRİ

Bu başlık altında çalışmamızda ana kaynak olarak ele aldığımız tefsirin müellifi hakkında genel bilgiler verilecektir. Kendisi hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmayan yazarın hayatı, dinî düşüncesi, ilmî birikimi, etkilendiği ve etkilediği alimler hakkında ana hatlarıyla bilgiler serdedilmiş; tefsiri hakkında yüzeysel malumatlar, takip ettiği tefsir usûlü ve ayetleri tefsir ederken itimad ettiği raviler konusunda bilgiler zikredilmiştir.

1.1. EBU'L-HASEN EL-KUMMÎ

1.1.1. Hayatı ve İlmî Yönü

Ali ibn-i İbrâhim ibn-i Hişam Ebu'l-Hasen el-Kummî, döneminin önde gelen Şîî râvîlerinden biri olup birçok hadîs ulemâsının kendisinden rivayetler naklettiği bir âlimdir. Ebu'l-Hasen el-Kummî'nin babası, İbrâhim ibn-i Hişam ibn-i Halil el-Kummî olup künyesi Ebu İshak'tır.

Aslen Kum'lu olduğu için "Kummî" künyesiyle anılmıştır. İmam Askerî'nin (ö. 260/874)⁷⁴ akranı⁷⁵ olan Kummî'nin nerede ve ne zaman doğduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla beraber, künyesine istinaden Kum'da doğduğu söylenebilir.

⁷⁴ Askerî lakabıyla anılan İmam Hasan İbn-i Ali, onuncu imamın oğludur. Hicrî 232. yılda doğup h. 260. yılda vefat etmiştir. Devrinde gördüğü baskılardan dolayı uzun yıllar boyunca takiyye ile yaşadı. İmam Askerî Şîa mezhebinde beklenen Mehdi'nin babasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tabatabâî, **Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa**, s.214-215.

⁷⁵ İhsan Emin, **et-Tefsîr bi'l-Me'sur ve Tatavvuruhu inde's-Şîati'l-İmamiyye**, by., Beyrut, 2000, s.404.

Ölüm tarihi de kesin olarak tespit edilememiş olmakla birlikte, bazı çağdaş araştırmacılar hicrî 329/941'de vefat etmiş olabileceğini kaydetmektedirler.⁷⁶

İlim tahsilini öncelikle, tefsirini hazırlamasında da en önemli etken olan babası İbrahim b. Haşim'den almış olması muhtemeldir.⁷⁷ Yine Kummî'nin, Yûnus ibn-i Abdurrahman'dan daders aldığını anlamaktayız.⁷⁸ Aynı kaynaktan aslen Kûfe'li olan Kummî'nin, belli bir ilmî birikime sahip olduktan sonra Kûfeli'lerin hadislerini İran'ın Kum şehrinde yaydığını öğrenmekteyiz.

İlim yönüyle ileri düzeyde olduğu bilinen Kummî, tarihçi, müfessir ve Şia'nın İmâmîyye kolunun fakîhi olarak bilinir.⁷⁹ Hadis alanında otoriter olan⁸⁰ Kummî, sika ve hasenü'l-hal olarak kabul edilir.⁸¹ Şîîlerin en önemli hadis kaynaklarından biri olarak addettikleri el-Kâfi adlı eserin müellifi Muhammed b. Yakub el-Kuleynî'nin (ö.328/940) Kummî'nin öğrencisi olması⁸² ve ondan çok sayıda hadis rivayet etmesi⁸³ Kummî'nin, hadis alanında oldukça otoriter olduğuna delalet etmektedir.

Necâşî, Kummî'nin hadis ilminde sika/güvenilir oluşundan, görüş ve mezhebinin doğruluğundan bahseder. Yine birçok kitap tasnif ettiğini ve ömrünün sonlarına doğru âmâ olduğunu nakleder.⁸⁴ Bunun yanı sıra birçok muhakkik, Kummî'nin güvenilir olduğunu dile getirmiştir. Örneğin Tabâtabâî (ö. 1401/1981) onun hakkında şöyle demiştir: “Doğrusu Ebu'l-Hasen el-Kummî, sikadır; hadisleri çeşitli vecihlerde inceler ve onlardan sahih olanları alır.” *“El-müstedrek ala's-*

⁷⁶ Muhammed Hadi Marife, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn fî sevbihî'l-Kaşîb**, el-Camiatü'r-Ridaviyye li'l-Ulûmi'l-İslamiyye, Meşhed, 1998, c.2, s.325.

⁷⁷ Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak İbn-i Nedim, **el-Fihrist**, Beyrut, 1978, s.266; Ebu'l-Abbas Ahmed en-Necaşî, **Ricalü'n-Necâşî: Ehadu'l-Usûli'r-Ricaliyye**, Muhammed Cevad Naini (Thk.), Daru'l-Edva, Beyrut, 1988. s.260.

⁷⁸ Bkz.: Kummî, **Tefsiru'l-Kummî**, c.1, s.5.

⁷⁹ Adil Nuveyhiz, **Mu'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatta'l-Asri'l-Hâdır**, Müessesetü Nuveyhizi's-Sekafiyye, Beyrut, 1403/1983, s.349.

⁸⁰ Marife, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn fî sevbihî'l-Kaşîb**, c.2, s.325.

⁸¹ Marife, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn fî sevbihî'l-Kaşîb**, c.2, s.325.

⁸² Aslan Habibov, **“İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı”**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007, s.68.

⁸³ Seyyid Muhammed Alî Ayâzî, **el-Müfessirûn: Hayatuhum ve Menhecuhum**, Vizaretü's-Sekafeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, Tahran, 1373, s.329.

⁸⁴ Kummî, **Tefsiru'l-Kummî**, c.1, s.5.

sahîhayn” eserinin müellifi Nîsâbûrî (ö. 405/1014) de onun güvenilirliği hakkında şu sözleri sarf etmiştir: “Çağımızın önde gelenleri derler ki, Kum şehrinde Kûfî’lerin hadislerini ilk neşreden odur.” Bu neşir faaliyeti, ancak o dönemde yaşayan topluluklar tarafından kabul edilmekle başarıya ulaşabilirdi. Buna binaen Kummî’nin bu neşir faaliyeti, nakil yoluyla olmaktan ziyade davranış, tutum ve güvenilirlik vesilesiyle başarıyla sonuçlanmışır. Zira insanlar arasında muteber sayılacak bir konumdaydı.⁸⁵

Ali ibn-i İbrahim el-Kummî, Şîa mezhep ve geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Başta tefsir alanında olmak üzere kendisinden sonrakiler üzerinde önemli ölçüde etki bırakmıştır. Söz gelimi zikredildiği üzere kendisi Kütüb-i Erbaa’ müelliflerinden Muhammed İbn Yakub el-Kuleynî’nin hocalarındandır. Muhammed İbn Ali İbn Mâcîlûyeh el-Kummî de onun bilinen öğrencileridir. Aynı zamanda Şeyh Sadûk’un (ö. 381/991) hocalarındandır. Nitekim Şeyh Sadûk, “*Men Lâ Yehduruhu’l-Fakîh*” adlı eserinde kendisinden rivayette bulunmuştur.⁸⁶

⁸⁵ Kummî, **Tefsiru'l-Kummî**, c.1, s.5.

⁸⁶ Ebû Ca’fer Muhammed ibn-i Hasen et-Tûsî, **Ricâlu’t-Tûsî**, Cevâdu’l-Kayyûmî el-İsfahânî (Thk.), Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, Kum, h. 1430, s.439.

1.2. EBU'L-HASEN EL-KUMMÎ'NİN TEFSİRİ

1.2.1. Tefsiru'l-Kummî

Ebu'l-Hasen Ali ibn-i İbrahim el-Kummî'ye atfedilen bu eser, "Tefsiru'l-Kummî" adıyla isimlendirilmiştir. Tefsire ayrıntılı bir şekilde bakıldığında bu eserin genel olarak Kummî ve Ebû'l-Cârud'tan⁸⁷ yapılan rivayetlerle tedvin edildiği anlaşılmaktadır. Bu tedvinin, Kummî'nin öğrencileri tarafından yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. Zira tefsirde "Ali ibn-i İbrahim hazretleri bu konuda hakkında şöyle dedi", "Ebû'l-Cârud şöyle dedi" gibi kullanımlara sık sık yer verilmiştir. Böylelikle bu tefsirin, çoğunlukla Kummî ve Ebû'l-Cârud'tan alınan yorum ve rivayetlerden derlenen bir eser olduğu görülmektedir. Eserin ne zaman yazıldığı ya da derlendiğine dair net bir bilgiye rastlanılamamıştır.

Günümüzde iki farklı baskıdan oluşan bu tefsirden ilki, hicrî 1387, miladî 1967 yılında Seyyid Tayyib el-Mûsevî el-Cezâirî tarafından tashih edilip Necef Matbaası tarafından basılan ve iki ciltten oluşan eserdir. İkincisi ise hicrî 1438, miladî 2017 yılında Seyyid Muhammed Bâkır el-Muvahhid el-Ebtahî el-İsfahânî'nin yönetiminde, İmam el-Mehdî Müessesesi'nin tahkikiyle hazırlanan ve üç ciltten oluşturulan eserdir.⁸⁸

Tefsirin mukaddimesinde dua ve salavatlar ile başlanmış, Kur'an'ın faziletlerine dair bilgiler sunulmuş, Hz. Ali'den aktarılan rivayetlerle, Kur'an'ın anlaşılmasının önemi vurgulanmıştır. Aynı zamanda Kur'an'ın gerçek anlamda anlaşılabilmesinin ise Hz. Ali ve imamların takip edilmesiyle mümkün olacağı belirtilmektedir.

⁸⁷ Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir el-Hemedânî (ö. 150/767 [?]) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.:Gökalp,Yusuf, "Zeydiyye" **DİA**, TDV, İstanbul, 2013, c.44, s.328-331.

⁸⁸ Çalışmamızda istifade ettiğimiz baskı söz konusu edilen bu esere aittir.

Mukaddimenin ikinci bir bölümünde Kummî'nin, Kur'an'ın muhtevası hakkında sunduğu bilgilere yer verilmiştir. Söz gelimi Kur'an'ın, nasih-mensuh, muhkem-müteşabih, âm-hâs, takdim-te'hir, muharref konularını; inkarcılar, Cehmiyye, Mu'tezile, Kaderiyye, Cebriyye vd. mezhepler ile mut'a, rec'at gibi konuları inkar edenlerin aleyhinde olan cevapları; Ali ve imamları doğrudan muhatap alan ve onların faziletlerine dair bilgiler içeren; Kâim'in zuhuru, rec'atın varlığı hakkında haberler sunan ayetleri içerdiği -ayrıntılı bir şekilde- belirtilmiştir.

Özellikle mukaddime kısmında aktardığı rivayetler, sunduğu bilgiler ve yaptığı yorumlarıyla Kummî'nin, İmâmiyye/İsnâaşeriyye/Şîa mezhebinin öğretilerine bağlı olduğu anlaşılabilmektedir.

Kummî tefsiri, çoğunlukla aktarılan rivayetlerden müteşekkil olduğundan dolayı rivayet tefsiri olarak kabul edilebilir. Diğer yandan müellifin kendi görüşlerine de sıkça yer vermesi, eserin dirayet tefsiri de olabileceğini göstermektedir.

1.2.2. Tefsiru'l-Kummî'de Tefsir Usûlüne Dair Bazı Meseleler

Kummî Tefsiri'nin mukaddimesinde, Kur'an'ın muhtevası ve kendi eserinde takip ettiği usûl hakkında doğrudan Kummî'nin açıkladığı şu hususlar yer almaktadır:

"Kur'an'da nâsih-mensûh, muhkem-müteşabih, âm-hâs, takdim-te'hir, münkati'-ma'tuf vd. konular; tahrif edilen harf veya kelimeler, Allah'ın indirdiğine aykırı olup sonradan eklenen ayetler/ibareler, lafzın umûmî mananın husûsî ya da lafzın hususî mananın umûmî olduğu, te'villeri farklı yerde ya da bizzat kendisiyle beraber olan ayetler; ruhsat içeren hükümler;inkarcılar, zındıklar, putperestler, Seneviyye, Cehmiyye, Dehriyye, Mecûsî, Mu'tezile, Kaderiyye, Cebriyye, kıyamet günü sonrasında cezayı inkar eden bazı müslümanlar, Mi'rac, İsrâ, cennet, cehennem, mut'a, rec'at gibi konuları inkâr edenler, Allah'ın sıfatları hakkında şüpheyne düşenlere karşı verilen reddiyeler; Allah'ın, emiru'l-mü'minin ve imamlar ile doğrudan muhatap olduğunu ve onların faziletlerini ihtiva eden, Kâim ile rec'atın hak oluşuna ve Allah'ın, imamlara vereceği desteği vaat etmesine dair nazil olan ayetler; İslam şeriatinin hükümleri, peygamberlerin doğumları, hayatı, şeriatları, ümmetleri

hakkında verilen bilgiler, muhtelif kıssalar zikredilmektedir. Bahsettiğimiz bu konuları, ayetleri tefsir ederken ayrıntılı olarak açıklayacağız. Özetlemek gerekirse:

a) Nâsih-Mensûh⁸⁹

Bu konuya bir örnek verilecek olursa, câhiliyye devrinde ölen eşlerinden sonra kadınların yeniden evlenebilmesi için bir yıl boyunca beklemesini şart koşan hükümü ele alabiliriz. Hz. Peygamber'e risalet görevi verildikten sonra o, bu hüküm hakkında bir şey belirtmemiş, onları bu konuda kendi adetleriyle baş başa bırakmıştır. Bir süre sonra Allah, bu konuda hüküm vermiş ve Bakara sûresinin 240. ayetini⁹⁰ indirmiş, nihayetinde bu bekleme süresinin bir yıl olduğunu belirtmiştir. Fakat sonraları İslam dini güçlendiğinde bu ayet Bakara sûresinin 234. ayeti⁹¹ ile neshedilmiş ve bu bekleme süresinin artık dört ay olduğuna dair hüküm verilmiştir. İleride tefsirlerini yapacağımız ayetlerde bu tür örnekleri sıkça göreceğimiz için diğer bir konuya geçiyoruz.⁹²

⁸⁹ Kummî, nasih ve mensuh hakkında ayrıntılı bir tanım yapmaksızın örnekleme metodu ile bu kavramları açıklamıştır. Sözlükte “ortadan kaldırmak; nakletmek, beyan etmek” anlamlarına gelen "nesh" kelimesi terim olarak şerî bir hükmün sonradan gelen şer’î bir delille kaldırılmasını ifade eder. Neshin söz konusu olduğu durumlarda önceki hüküm mensûh, onu yürürlükten kaldıran yeni hüküm veya delil nâsih diye anılmaktadır. Özellikle fıkıh usulü literatüründe gerçek anlamda neshedenin Allah olduğuna dikkat çekilerek delil veya hüküm için nâsih kelimesinin kullanımının mecazi olduğu ifade edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Çetin, Abdurrahman, "Nesih", DİA, TDV, İstanbul, c.32, s.582-584.

⁹⁰ "İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

⁹¹ "İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."

⁹² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.25.

b) Muhkem⁹³

Açıklanma ihtiyacı duymayan ayetlere muhkem ayetler diyoruz. Söz gelimi Mâide sûresinin 6. ayetinde geçen *"Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın."*; yine aynı sûrenin 3. ayetinde geçen *"Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz size haram kılınmıştır."* ifadeleri muhkemdir, tefsire ihtiyaçları yoktur. Zira verilen hükümler sarihlerdir.⁹⁴

c) Müteşâbih⁹⁵

Lafız olarak tek, mana olarak ise birden fazla anlamı taşıyan ayetlere de müteşâbih ayetler diyoruz. Örnek verilecek olursa "fitne" kavramının farklı ayetlerde taşıdığı muhtelif anlamları görebilmekteyiz. Şöyle ki Zâriyât sûresinin 13. ayeti olan *"O gün, onların ateşin üzerinde azaba uğratılacakları gündür!"* ifadesinde "yuftenûne" fiili "yuazzebûne/azaba uğratılacaklar" fiili anlamında kullanılmıştır. *"Fitne adam öldürmekten beterdir."*⁹⁶ ifadesinde ise "fitne" kavramı küfür/dinden dönmek anlamına gelmektedir. Enfâl sûresinin 28 ayeti olan *"Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer fitne aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır."* ifadesinde geçen "fitne" kavramı da "sevgi/deneme aracı" anlamını taşımaktadır. Görüldüğü üzere bazen tek bir kavram farklı yerlerde birden fazla anlamlar içerebilmektedir.⁹⁷

⁹³Sözlükte "sağlam kılınmış, dış etkilere ve bozulmalara karşı korunmuş" gibi anlamlara gelen "muhkem" kelimesinin tefsir ve hadis ilimlerindeki terim anlamı hakkında farklı görüşler bulunmakla beraber genel kabule göre başka bir ihtimal taşımayan açık anlamlı âyet ve hadisleri ifade eder; fıkıh usulü terminolojisinde ise açıklık bakımından yapılan sıralamada en üst düzeye yerleştirilen lafız türünün adıdır. Detaylı bilgi için bkz.: Başoğlu, Tuncay, "Muhkem", **DİA**, TDV, İstanbul, 2006, c.31, s.42-44.

⁹⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.26.

⁹⁵ Teşâbüh masdarından türeyen müteşâbih kelimesi "benzeşen, ayırt edilmesi zor olacak şekilde birbirine benzeyen" anlamına gelmektedir. Terim olarak, anlam yönünden birden fazla ihtimal taşıdığından anlaşılmasında güçlük bulunan lafız veya sözü ifade eder.

⁹⁶ Bakara, 2/191.

⁹⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.26.

d) Lafzın Umûmî, Mananın Husûsi Olması⁹⁸

*"Ey İsrailoğulları! Sizlere ihsan ettiğim nimetimi ve sizi vaktiyle âlemdeki ümmetlere üstün tuttuğumu hatırlayın!"*⁹⁹ ayeti, lafzı umûmî, manası husûsî bir ayete örnek teşkil eder. Zira ayette, alemlere üstün kılındığı belirtilen İsrailoğulları hakkındaki bu ifade o döneme özgüdür. Hz. Muhammed (s.a.v.) geldiğinde artık o ve onun ümmeti yer yüzünün en üstün insanları kabul edilmiştir.¹⁰⁰

e) Lafzın Husûsi, Mananın Umûmî Olması

*"İşte bundan dolayı İsrail oğullarına kitapta şunu bildirdik: Kim katil olmayan ve yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kişiyi öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir adamın hayatını kurtarırsa sanki bütün insanların hayatını kurtarmış olur. Resullerimiz onlara açık âyetler ve deliller getirmişlerdi. Ne var ki onların çoğu bütün bunlardan sonra, hâla yeryüzünde fesat ve cinayette aşırı gitmektedirler."*¹⁰¹ ayeti de lafzı husûsî, manası umûmî bir ayete örnek verilebilir. Zira bu ayette verilen hüküm zahirde sadece İsrailoğulları'na verilmiş gibi gözükse de aslında bütün insanlar/müslümanlar için geçerlidir.¹⁰²

f) Allah'ın İndirdiğine Aykırı, Gerçekte ise Farklı Olan Ayetler Konusu

Âl-i İmran sûresinin 110. ayetinde geçen *"Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz: İyiliği yayar, kötülüğü önlersiniz, çünkü Allah'a inanırsınız."* ifadesi aslında bu şekliyle nazil olmamıştır. Zira bir gün Ebû Abdullah, bu ayeti okuyan birine "Emiru'l-mü'minin ile onun iki oğlu Hasan ve Hüseyin'i

⁹⁸ Bu konunun Kur'anda bulunup bulunmadığı hususunda ihtilaflar yaşanmıştır. Bunu inkar edenler olmuşsa da Kur'anda bu çeşit örneklere rastlayabilmekteyiz. Örneğin Bakara sûresinin 13. ayetinde geçen "Onlara, insanların inandığı gibi inanın dendiği zaman..." ifadesinin Abdullah ibn-i Selâm'a delalet ettiği söylenmektedir. Bkz.: Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.192.

⁹⁹ Bakara, 2/122.

¹⁰⁰ Takip ettiği bu usulle Kummî, birçok ayeti kendi mezhebinin öğretilerine göre açıklamıştır. Örnek için bkz.: Kummî, Tefsîru'l-Kummî, c.3, s.900, 907.

¹⁰¹ Mâide, 5/32.

¹⁰² Kummî, Tefsîru'l-Kummî, c.1, s.27.

katleden bir topluluk mu en hayırlı ümmet olacak?" demiştir. Ayeti okuyan kişi kendisine "Ya nasıl inmiş ola ki bu ayet, ey Resulullah'ın evladı?" diye sorunca Ebû Abdullah tarafından "'Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı imamlarsınız.'" şeklinde indi bu ayet." cevabını almıştır. Netice itibarıyla, Allah'ın indirdiğine muhalif olup hakikatte farklı olan ayetler şu anki mushafta mevcuttur. İleride yeri geldikçe bunlara da değineceğiz.¹⁰³

g) Ayetlerin Tahrif Edilmesi Konusu¹⁰⁴

Kur'an'da geçen bazı ayetler veya bu ayetlerde geçen kelimeler tahrif edilmiş veya silinmiştir. Söz gelimi "*Lâkin Allah sana indirdiğine şahitlik eder ki onu kendi ilmiyle indirmiştir. Melekler de buna tanıklık ederler. Zaten Allah'ın şahit olması bir şeyin gerçekliği için yeter de artar!*"¹⁰⁵ ayeti aslında Ali hakkında nazil olmuştur. Bu ayet gerçekte "*Allah Ali hakkında sana indirdiğine şahitlik eder ki onu (Ali'yi) kendi ilmiyle indirmiştir.*" ifadeleriyle indirilmişti. Fakat sonradan tahrif edildi.

Yine Mâide sûresinin 67. ayetinde geçen "*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen buyrukları tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan risalet vazifesini yapmamış olursun.*" ifadesi aslında "*Ey Peygamber! Rabbinden sana Ali hakkında indirilen buyrukları tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan risalet vazifesini yapmamış olursun.*" şeklinde nazil olmuştu. Fakat bu ayet de sonradan tahrif edildi. Sûre ve ayetlerin tefsirinde, yeri geldikçe bunlara da değineceğiz.¹⁰⁶

¹⁰³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.30.

¹⁰⁴ Kummî'nin Kur'an'dan bazı ayetlerin tahrif edildiğini veya silindiğini belirtmesi Kur'an'ın varlık ve mahiyetine aykırıdır. Son Kitab olması cihetiyle gerek kendinden önceki kitapları tasdik edişi gerekse Allah tarafından korunacak olmasına taahhüd edilmesi (Hicr, 15/9), onda herhangi bir değişiklik söz konusu olamayacağını teyid etmektedir.

¹⁰⁵ Nisâ, 4/166.

¹⁰⁶ Ayetlerin tahrif edildiğine dair yapılan bir tefsir örneği için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.967

h) Bazı Ayetlerin Te'vilinin Bizzat Kur'an'da Bulunması

Helal ve haram konularıyla ilgili olan bütün ayetlerin te'vili/açıklaması Kur'an'da zaten yapılmıştır. Kendileriyle evlenmenin yasak olduğu kimseleri bildiren Nisâ sûresinin 23. ayeti¹⁰⁷ bu konuya örnek olarak verilebilir. Zira bu ayette verilen hükmün te'vili zaten yapılmıştır. Bu konu, açıkladığımız muhkem konusuyla benzerdir.¹⁰⁸

ı) Te'villerin Ayetlerin Sebeb-i Nüzulü İle Bilinebilmesi¹⁰⁹

Bazı ayetlerin te'vili/açıklaması, Hz. Peygamber tarafından o ayetlerin inişi esnasında yapılmıştır. Bu te'villeri o yapmasaydı nazil olan bu ayetlerin anlaşılması zor olurdu. Söz gelimi Nisâ sûresinin 59. ayetinde geçen *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Resulüne ve sizden olan ülü'l-emre de itaat edin."* ifadesindeki "ülü'l-emr" ifadesinden ne kast edildiğini Hz. Peygamber açıklamıştır. (Ayetin tefsirinde bu açıklamalar serdedilecektir.)¹¹⁰

¹⁰⁷ *"Ey mümin erkekler! Şunlarla nikâhlanmanız haram kılınmıştır: Anneleriniz, kızlarınız, kızkardeşleriniz, Halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kızkardeş kızları, Sizi emziren süt anneleriniz, süt kızkardeşleriniz, Kayınvalideleriniz, kendileriyle zıfafa girdiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız. Fakat zıfafa girmediğiniz eşlerinizin kızlarını nikâhlamanızda beis yoktur. Keza öz oğullarınızın eşleri ile evlenmeniz ve iki kızkardeşi nikâhınız altında birleştirmeniz de haram kılındı. Ancak daha önce geçen geçmiştir. Çünkü Allah gafur ve rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur)."*

¹⁰⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.34.

¹⁰⁹ Esbab-ı nüzûl, Hz. Peygamber'in risalet döneminde meydana gelen ve bazı ayet ya da sûrelerin inmesine sebep olan hadise veya hadiselerdir. Söz gelimi *"Sana şarap ve kumar hakkında soru soruyorlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür."* (Bakara, 2/219) ayeti nazil olduğunda bazı sahabiler mezkûr ayetin içkiyi yasaklamadığı zannına kapılarak içki içmeye devam ettiler. Ancak içlerinden birisi bir gün sarhoş halde akşam namazını kıldırırken okuduğu sureyi karıştırdı. Bunun üzerine *"Ey iman edenler! Sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın!"* (Nisa, 4/43) ayeti nazil oldu. Bkz.: Demirci, Muhsin, **Tefsir Usûlü**, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s.220.

¹¹⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.34; Kummî'nin zikrettiği ve başlıklar halinde açıkladığı bu usûl konularının devamı ve ayrıntıları için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.24-50.

Bu açıklamalarının yanı sıra Kummî, muhkem olarak nitelediği ayetler hakkında herhangi bir açıklama yapmadan sıradaki ayetlere geçmektedir.¹¹¹ Bununla beraber bazı ayetlerin tefsirini çok kısa sayılabilecek açıklamalarla yapmış¹¹², surê ve ayetlerin mekkî-medenî oluşlarına dair hemen hemen hiç bilgi vermemiş, sebeb-i nüzûllerine de pek az değinmiştir. Yer yer bazı ayetler hakkında hiçbir açıklama ve yorum yapılmadan geçtiği de olmuştur.¹¹³

Ayetleri tefsir ederken Kummî'nin en çok kullandığı yöntemlerden birisi de, ele aldığı ayetlerde geçen kelimelerin arasına parantez açarak eklemeler yapmasıdır. Söz gelimi İsrâ sûresinin 4, 5, 6 ve 7. ayetlerini mezkur yöntemle şu şekilde tefsir etmiştir: "*Siz -yani falan, falan¹¹⁴ ve ikisinin arkadaşları- ülkede iki kere bozgunculuk -yani emiru'l-mü'minin ile ilgili olan ahdi bozacak- yapacak ve -hilafeti ondan (Ali'den) alarak- açık zorbalıklar edeceksiniz.*"; "*Onlardan birincisinin vâdesi gelince -Cemel vak'ası kast ediliyor-, kuvvet ve şiddet sahibi olan kullarımızı -Ali ve ashabı- sizin üzerinize musallat ettik de onlar sizi yakalayabilmek -öldürmek- için evlerin aralarına bile girerek her tarafı didik didik edip araştırdılar. Bu, yerine getirilmesi gereken bir vaad idi. Sonra o istilacılara karşı -ehl-i beyt düşmanı Ümeyyeoğulları kast ediliyor- size galibiyet ve zafer verdik, servet ve oğullarla- Hasan, Hüseyin ve Ali oğullarıyla- kuvvetlendirdik, sayınızı daha da çoğalttık. İyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz, onu da kendi aleyhinize işlemiş olursunuz. Derken sonraki taşkınlığınızın vâdesi gelince, kederinizden suratlarınız asılsın -simsiyah olsun-, daha önce -Resulullah, emiru'l-mü'minin Ali ve ashabının- girdikleri gibi yine Mescide girsinler ve istila ettikleri*

¹¹¹ Örnek için bkz: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.233, 283, 285, 307; Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.430, 448, 450; Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.894.

¹¹² Örnek için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.335, Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, S.961, 1059, 1061.

¹¹³ Bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.541, 543, 546. Tefsirde sunulan ayetlerin bazılarının tefsir edilip bazılarının hakkında ise hiçbir açıklama yapılmadığı görülmektedir. Bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.80; Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.447, 546., 641, 643.

¹¹⁴ Çalışmamızın ileriki bölümlerinde de görüleceği üzere "falan" tabirinden ilk üç halifeden herhangi birisi kast edilmektedir.

*yeri mahvedip dursunlar diye başınıza yine düşmanlarınızı -Kâim ve arkadaşlarını kast ediyor- musallat ederiz."*¹¹⁵

Kummî tefsirinde göze çarpan en önemli hususlardan birisi de batınî yorumlara çok fazla yer verilmiş olmasıdır. Kur'an'ın muhtelif ayetlerinin ve bu ayetlerde geçen kavramların Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan ve evlatlarına, onların hilafet sahibi ve imam oluşlarına; ehl-i beyte düşmanlık besleyip haklarını gasp ettiğini iddia ettikleri ilk üç halife ve diğer sahabilere, Ümeyye oğullarının küfür ve dalalet üzerinde olduklarına işaret ettiği birçok yerde dile getirilmiştir.¹¹⁶

1.2.3. Kummî Tefsiri'ndeReferans Olarak Gösterilen Kaynak ve Râviler

Kummî Tefsiri'nde alınan rivayetlerin ve yapılan yorumların çoğu için muhtelif kaynaklar belirtilmiştir. Belirtilen kaynakların ekseriyetinin sonradan yazılmış olması, onların Kummî Tefsiri'ne sonradan eklendiklerini göstermektedir. Yine Kummî'nin, ayetleri tefsir ederken Hz. Peygamber'in hadisleri ile Hz. Ali ve diğer imamların sözlerine dayandığı görülmektedir. Yer yer farklı kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Tefsirinde istifade edildiği belirtilen kaynaklara bakıldığında en çok "*Bihâru'l-Envâr*"¹¹⁷, "*el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'an*"¹¹⁸, "*Tefsiru Nûri's-sekaleyn*"¹¹⁹ adlı üç eserin geçtiğini görmekteyiz. Bu kaynakların yanı sıra "*Te'vilu'l-âyât*"¹²⁰, "*Tefsiru'l-Ayyâşî*", "*Müstedrekü'l-vesâil*", "*Ğâyetü'l-meram*", "*el-îkazu fî'l-*

¹¹⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.577.

¹¹⁶ Çalışmamızın muhtelif yerlerinde, Kummî Tefsiri'nde yapılan batınî yorumlara örnekler verilmiştir.

¹¹⁷ Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin (ö. 1110/1698) Şîu-İmâmî rivayetlerin tamamını içine alacak tarzda hazırladığı Arapça derleme eseri. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Öz, Mustafa, "*Bihâru'l-Envâr*", *DİA*, TDV, İstanbul, 1992, c.6, s.139-141.

¹¹⁸ Genel olarak "*Tefsir el-Burhan*" olarak bilinen bu eser Seyyid Haşim el-Burhanî (ö.1695) tarafından yazılmış şîu tefsirlerden sayılmaktadır.

¹¹⁹ 12. yüzyılın başlarında şîu bilgin Abdulali el-Huveyzî tarafından kaleme alınan bir hadis eseri olarak bilinmektedir.

¹²⁰ Tam ismi "*Te'vil'ül-Ayat'iz-Zâhirati fî Fedâil-i'l-itrati et-Tâhirati*" olan bu eser Şerafeddin en-Neceffî tarafından yazılan şîu bir tefsir sayılmaktadır.

Hece'ati bi'l-burhâni 'ala'r-Ric'ati", "Mecma'ul-Bahreyn", "Lisânu'l-Arab"¹²¹, "İsbâtü'l-Hüdâ", "el-mevâki", "Sevâbu'l-a'mâl", "Hîletu'l-ebraz", "Tefsiru's-seyyârî", "el-Kâfi"¹²² eserlerinin de dipnotlarda belirtildiği, dolayısıyla kaynak olarak gösterildiği görülmektedir.¹²³

Netice itibarıyla Kummî Tefsiri'ne bakıldığında yapılan tefsir ve te'villerin üç kaynağa dayandırıldığı görülecektir: Birincisi, ayetleri yine ayet ile tefsir. İkincisi, ayetleri Hz. Peygamber'in hadisleri ile tefsir. Üçüncüsü de imamlardan aktarılan rivayetler ile tefsir. Bunların yanı sıra Kummî'nin, bizzat kendi görüşlerini ifade ettiğini de görmekteyiz.

Kummî Tefsiri'nde ayetler tefsir edilirken birçok rivayet aktarılmıştır. Aktarılan bu rivayetlerden bazılarının, Hz. Peygamber'in sözleri olduğu ifade edilmektedir. Esere dahil edilen bu hadis rivayetlerinin kaynakları ve senedleri hakkında ekseriyetle bilgi verilmemiştir. Kaynakları belirtilen hadislerin ise genel olarak *"Bihâru'l-Envâr", "el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'an", "Tefsiru Nûri's-sekaleyn"* adlı eserlerde geçtiği belirtilmektedir.

¹²¹Eserin yazarı olan İbn-i Manzûr (ö.1290) mukaddimesinde, önceki sözlükleri ya kelime sayısı fazla fakat tasnifi başarısız veya tasnifi güzel olmakla birlikte kelime sayısı az olmak üzere iki grupta ele alıp eleştirmekte ve bu eksiklikleri gidermek üzere Tehzîbü'l-luğa (Ezherî), el-Muḥkem (İbn Side), eş-Şîhâh (Cevherî), et-Tenbîh ve'l-izâh 'ammâ vaka'a fi's-Şîhâh (İbn Berri) ve en-Nihâye (Mecdüddin İbnü'l-Esir) adlı sözlükleri temel kaynak olarak kullanmak kaydıyla tasnif ve hacim bakımından daha mükemmel bir sözlük yazmak istediğini, bunu da Kur'an ve Sünnet'in dili olan Arapça'yı korumak için yaptığını açıklamaktadır. Bkz.: Kılıç, Hulusî, "Lisânü'l-Arab", **DİA**, TDV, Ankara, 2003, c.27, s.195-196.

¹²² Şîa mezhebi tarafından itibar edilen dört hadis kitabının ilki ve en önemlisi kabul edilen bu eserin tam adı "el-Kâfi fî 'ilmi'd-dîn"dir. Müellif mukaddimesinde, Hz. Peygamber'in ümmetine Allah'ın kitabı ile Ali b. Ebû Tâlib'i vasî olarak bıraktığını, imama itaat etmenin müslümanlara vazife olduğunu, dinî ilimlerin sadık imamlardan öğrenilebileceğini belirtmekte, Allah'ın emirlerine ve Resûl-i Ekrem'in sünnetine uygun yaşamayı temin için bu kitabı kaleme aldığını belirtmektedir. Yirmi (veya otuz) yılda yazıldığı, 16.000 civarında hadis ihtiva ettiği belirtilen eserin iki ciltten oluşan, inançla ilgili el-Uşûl mine'l-Kâfi adlı birinci bölümü "el-akl ve'l-cehl, fazlû'l-ilm, tevḥîd, el-hücce, el-îmân ve'l-küfr, ed-duâ, fazlû (azametü)'l-Kur'ân ve el-aşere (el-muâşere)" adıyla sekiz bölüme ayrılmıştır. Bkz.: Sofuoğlu, M. Cemal, "el-Kâfi", **DİA**, TDV, İstanbul, 2001, c.24, s.148.

¹²³ Eserin muhakkik ve musahhihlerinin bu kaynakları esere sonradan dahil ettikleri anlaşılmaktadır. Gerek Kummî'nin rivayet ve yorumlarının dayandığı kaynakları göstermek gerekse düşüncelerinin doğruluğunu pekiştirmek amacıyla böyle bir çalışmanın yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zikredilen müstefad eserlerden bazılarında ulaşılmış olup haklarında bilgiler sunulmuştur. Diğerlerine ulaşılamadığı için haklarında bilgi verilememiştir.

Ayetlerin tefsirinde itimad edilen diğer rivayetler ise on iki imamın sözlerinden meydana gelmektedir. Eser incelendiğinde, kendilerinden en çok rivayet aktarılan imamların Ebû Cafer Muhammed Bâkır ile Ebû Abdullah Cafer es-Sâdık olduğu görülecektir. Diğer raviler ise başta Hz. Ali olmak üzere, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan, Zeynelâbidin Ali ibn-i Hüseyin, Musa el-Kâzım ibn-i Cafer, Rızâ Ebu'l-Hasen olduğu görülmektedir ki bu isimler de İsnâaşeriyye mezhebinin kabul ettiği on iki imamdan altısıdır. Kalan dört imamdan rivayetler aktarılmışsa da bunların azınlıkta olduğu görülecektir.

Kummî Tefsiri'nde bu ravilerin rivayetleri aktarılırken kimi yerde senetleriyle birlikte aktarılmış kimi yerde ise senetleri belirtilmeksizin, sadece imamların isimleri zikredilerek aktarılmıştır. Kimi yerde de "kâle's-sâdikîn/sâdıklar dedi ki" ifadesi kullanılarak rivayetler aktarılmış ancak "sâdıklar"ın kim olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Kummî, yaptığı alıntılarının bazılarını da "kâle ebî/ babam bu konuda şöyle dedi" diyerek aktarmış, bunun dışında bir kaynak ya da ravi ismi belirtmemiştir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Kummî, eserinde Ebu'l Cârud'tan birçok rivayet aktarmıştır. Aktardığı bu rivayetlerin çoğunu ise Ebû Cafer Muhammed ibn-i Bâkır'a isnad etmiş, bunun dışında herhangi bir senet ya da kaynak belirtmemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUMMÎ TEFSİRİ'NDE İMAMET İLE İLİŞKİLİ HUSUSLAR

2.1. EHL-İ BEYT

Mezkûr başlık altında imâmetle doğrudan ilişkili olan ehl-i beyt kavramının Kummî tefsirinde konu edildiği ayetler ve buna ilişkin yapılan yorumlar ele alınacaktır. Ehl-i beyt kavramının yanı sıra bu kavram ile doğrudan ilgili olan "Âl-i Muhammed, Fâtıma, Hasan, Hüseyin" isimlerinin geçtiği yerlere de değinilecektir.

2.1.1. Kummî Tefsiri'nde Ehl-i Beyt Kavramı

Kummî tefsirinin mukaddimesinde Hz. Ali'nin bir hutbesinde şu sözleri sarf ettiği ifade edilmektedir: "Hz. Peygamber'in hadis hafızları kendisinden şu sözleri nakletmişlerdir: 'Ben temizim, ehl-i beytim de temizdir. Onların önüne geçmeyin ki sapkınlığa düşmeyesiniz, onların gerisinde kalmayın ki yolunuzu şaşırmasınız, onlara muhalefet etmeyin ki cahil kalmayasınız, onlara bir şeyler öğretmeye kalkışmayın, zira onlar sizden daha iyi bilirler. Onlar, büyüklerini en çok sayanınız, küçüklerine de en çok yumuşak olanınızdır. Bundan dolayı hak ve hak sahiplerini takip edin.'"¹²⁴ Burada Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'i referans göstererek ehl-i beytin önemini vurguladığından bahsedilmektedir.

Âl-i İmrân sûresinin 104. ayet meâli olan *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."* beyanının ehl-i beyt/Âl-i Muhammed ile onlara tâbi olanlar hakkında nâzil olduğu ifade edilmiştir.¹²⁵ Mezkur sûrede geçen *"Andolsun, Allah, mü'minlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitab ve*

¹²⁴ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.23.

¹²⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.163.

hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler."¹²⁶ ayetinin de ehl-i beyt için indiği ileri sürülmüştür. Buna göre ayetteki "mü'minler" ifadesinden Âl-i Muhammed/Ehl-i beyt kast edilmiştir.¹²⁷

Nisâ sûresinin 61. ayeti olan "*Münafıklara, 'Allah'ın indirdiğine ve Peygambere gelin' dendiği zaman, onların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün.*" ifadesinin ehl-i beyte düşmanlık edenler, onların çatısı altına girmeyenler hakkında olduğu iddia edilmiştir.¹²⁸ Dolayısıyla kendilerine tâbi olmayan sahabeler ile diğerleri "münafık" olmakla itham edilmişlerdir. Farklı sebab-i nüzul kaynaklarına bakıldığında ise bu ayetin çerçevesinde kendilerinden bahsedilen kişilerin Yahudi bir adam ile bir münafık olduğu belirtilmiştir.¹²⁹

Kummî, Mâide sûresinin bir ayetinde geçen "*Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez.*"¹³⁰ ifadesi hakkında "Ehl-i beytin helâkini isteyenleri Allah yok eder." te'vilini yapmıştır.¹³¹ Kummî, aynı sûrenin 67. ayetini¹³² tefsir ederken "sekaleyn hadisini" de nakletmiş, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu ifade etmiştir: "'Ey insanlar! Size iki değerli emanet/sekaleyn bırakıyorum.' Sahabe 'Sekaleyn nedir yâ Resulallah?' diye sorunca Hz. Peygamber

¹²⁶ Âl-i İmran, 3/164.

¹²⁷ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.179.

¹²⁸ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.208.

¹²⁹ el-İmam Ebi'l-Hasen Ali ibn-i Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*, Kemal Besyûnî Zağlûl (Thk.), Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, Beyrut, 1991, s.164-165.; Celalüddin Ebi Abdîrrahman es-Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl Fi Esbâbi'n-Nüzûl*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, Beyrut, 2006, s.80.

¹³⁰ Mâide, 5/64. Ayet mealinin tamamı: "*Bir de Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlıdır' dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, sana Rabbinden indirilen (Kur'an) onlardan birçoğunun azgınlık ve küfrünü artıracaktır. Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez.*"

¹³¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.252.

¹³² "*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir.*"

'Birincisi Allah'ın Kitâb'ı, diğeri de ehl-i beytimdir. Allah bana bu ikisinin -tıpkı şu iki parmağımın yakınlığı gibi- birbirinden ayrılmayacağını bildirmiştir."¹³³

En'am sûresinin 97. ayeti "*O, sayelerinde, kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Bilen bir toplum için âyetleri ayrı ayrı açıkladık.*" ifadesinde geçen yıldızlar/nücûm kavramının "Âl-i Muhammed/Ehl-i beyt"e delâlet ettiği söylenmektedir.¹³⁴

Kummî, A'raf sûresinin 155. ayetini¹³⁵ tefsir ederken Hz. Musa ile Allah arasında geçen şu diyalogu nakletmiştir: "Hz. Musa, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ümmetinden olabilmek için Allah'a dua etmişti. Allah da ona 'Ey Musa! Muhammed'i, onun ve ehl-i beytinin konumunu tanıyıp kabullendiğinde sen de onun ümmetinden olmuş olursun. Zira onun ile ehl-i beyti arasındaki konum, yaratmış olduğum cennetler ile aralarındaki Firdevs cenneti gibidir. Bu halde kim onun ehl-i beytini tanırsa, onlara büyük lütuflarda bulunurum.' cevabını vermiştir."¹³⁶ Bu rivayetin akabinde şunu da nakletmiştir: "Emîru'l-mü'minîn Hz. Ali şöyle demiştir: Dünyada şu iki adam dışında kimsede hayır yoktur: Birincisi, her gün iyiliklerini arttırmak için gayret eden adam. İkincisi de tövbe halindeyken kendisine ölüm ulaşan adamdır. Fakat doğru inancı olmadan tövbe ona ne fayda versin ki! Allah'a yemin olsun ki boynu kırılana kadar Allah'a secde etse de Allah bu tövbesini, ancak ve ancak ehl-i beytin velâyetinitasdik etmesiyle kabul eder!."¹³⁷

¹³³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.252; Hadis kaynağı için bkz.: Ebû İsa et-Tirmizî, Menâkıb: 31; Müsned, 3:14, 17, 26.

¹³⁴ Burada da Kummî'nin bâtinî te'vile başvurduğu açıkça görülmektedir. Bâtinî te'vil konusu hakkında bkz.: Yavuz, Yusuf Şevki, "Te'vil", **DİA**, TDV, İstanbul, 2012, c.41, s.28-31.

¹³⁵ "*Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti. Onları sarsıntı yakalayınca (bayıldılar). Mûsâ, 'Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de bundan önce helâk ederdin. Şimdi içimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helâk mı edeceksin? Bu, sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin. Sen, bizim velimizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı. Sen, bağışlayanların en hayırlısısn' dedi.*" (A'raf, 7/135)

¹³⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.354.

¹³⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.355.

"*Kitab'a sımsıkı sarılanlara ve namazı dosdoğru kılanlara gelince, şüphesiz biz, iyiliğe çalışan (erdemli) kimselerin mükâfatını zayı etmeyiz.*"¹³⁸ ayetinde bahsedilen kişilerin Ehl-i beyt/Âl-i Muhammed (s.a.v.) ile onların şîası/takipçileri olduğu iddia edilmiştir.¹³⁹ Yine "*Yarattıklarımızdan, hakka sarılarak doğru yolu gösteren ve hak ile adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır.*"¹⁴⁰ ayetinin ehl-i beyt ile onlara tâbi olanlar hakkında nâzil olduğu yönünde yorum yapılmıştır.¹⁴¹

Tevbe sûresinin 119. ayetinin meâli olan "*Ey iman edenler! Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve sâdıklarla beraber olun.*" ifadesindeki "sâdıklar"dan kast edilenlerin Hz. Ali ile ehl-i beyt olduğu görüşü öne sürülmüştür. Buna, Ahzab sûresinin 23. ayeti¹⁴² delil olarak getirilmiştir. Zira Kummî'ye göre delil olarak serdedilen bu ayette "sadık olanlar/doğru söyleyenler" ifadesinden Hz. Ali ile ehl-i beyt kast edilmektedir.¹⁴³ Halbuki sair tefsirlerde bu kavramlarla kast edilenlerin, başta Enes İbn-i Nadr olmak üzere Hamza, Mus'ab ibn-i Umeyr, Talha b. Ubeydullah gibi sahabiler olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁴

"*Rabbin dileyeydi, insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir.*"¹⁴⁵ ayetlerinde bulunan "merhamet edilenler" in ehl-i beyt olduğu kabul

¹³⁸ Â'raf, 7/170.

¹³⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.358.

¹⁴⁰ A'raf, 7/181.

¹⁴¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.362.

¹⁴² "*Müminlerden öyle yiğitler vardır ki Allah'a verdikleri sözü yerine getirip sadakatlerini ispat ettiler. Onlardan kimi adağını ödedi, canını verdi, kimi de şehitliği gözlemektedir. Onlar verdikleri sözü asla değiştirmediler.*" (Ahzab, 33/23)

¹⁴³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.439.

¹⁴⁴ Bkz.: Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.852-853; Vâhidî, **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an**, s.366; Beydâvî, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.2, s.833; Ebu'l-Fidâ İsmail ibn-i Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkîbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Dâru ibn-i Hazm, Beyrut, 2002, c.3, s.2285; Süyûtî, **Lübâbü'n-Nükûl Fi Esbâbi'n-Nüzûl**, s.207.

¹⁴⁵ Hûd, 11/118-119.

edilmektedir. Dolayısıyla bu anlayışa göre ehl-i beyt ve onlara tâbi olanlar ihtilafa düşmeyeceklerdir.¹⁴⁶

Yûsuf sûresinin 108. ayet meâlinde bulunan "*De ki: "Benim yolum budur; ben ve bana uyanlar bilerek insanları Allah'a çağırırız."*¹⁴⁷ ifadesindeki "ben ve bana uyanlar" tabirinden kast edilenlerin de "Hz. Peygamber, Hz. Ali ve ehl-i beyt" olduğu iddia edilmiştir.¹⁴⁸

Yine Ra'd sûresinin 36. ayetinde geçen "*Fakat (senin aleyhinde olan) gruplardan onun bir kısmını inkâr edenler de vardır."*¹⁴⁹ beyanında kendilerinden bahsedilen inkârcıların, bu ayetin Hz. Ali ve ehl-i beyt hakkında indiğini reddeden kişiler olduğu ileri sürülmüştür.¹⁵⁰ Farklı tefsillerde ise bu ifadelerin Hz. Peygamber'e karşı birleşen Yahudî ve diğer gayr-i müslim toplulukları olduğu belirtilmiştir.¹⁵¹

"*İnkâr edenler, 'Sen peygamber değilsin' diyorlar. De ki: 'Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de yanında kitap (Kur'an) bilgisi bulunanlar yeter.'"*¹⁵² ayeti hakkında ise Kummî tefsirinde şu yorum geçmektedir: "Emiru'l-mü'minîn Hz. Ali şöyle demiştir: İyi bilin ki Âdem'in gökyüzünden yeryüzüne

¹⁴⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.474.

¹⁴⁷ Yûsuf, 12/108. Ayet mealinin tamamı: "*De ki: "Benim yolum budur; ben ve bana uyanlar bilerek insanları Allah'a çağırırız. Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ben asla Allah'a eş koşanlardan değilim."*

¹⁴⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.509.

¹⁴⁹ Ayet mealinin tamamı: "*Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilen Kur'an ile sevinirler. Fakat (senin aleyhinde olan) gruplardan onun bir kısmını inkâr edenler de vardır. De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk etmek ve O'na ortak koşmamakla emrolundum. Ben yalnız O'na çağırıyorum ve dönüşüm de yalnız O'nadır."* (Ra'd, 13/36)

¹⁵⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.521.

¹⁵¹ Bkz.: Fahrüddin Muhammed ibn-i Ömer ibn-i Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtihu'l-Ğayb**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, c.19, s.61; Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, thk., s.542; Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1., s.511.

¹⁵² Ra'd, 13/43.

getirdiği ilim ile bütün peygamberlerden Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar mevcut olan ilimlerin hepsi Hz. Peygamber'in ehl-i beyti hakkındadır."¹⁵³

Kummî, “(İbrâhim dedi ki) Ey bizim Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını senin kutsal mâbedinin yanında, ekin bitmez bir vâdide yerleştirdim.”¹⁵⁴beyanındaki "zürriyetinden bir kısmı" tabirinin de ehl-i beyt ve devamındakiler anlamına geldiği rivayetini aktarmıştır.¹⁵⁵

Nahl sûresinin 26. ayeti olan "Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Allah'ın azabı binalarını, temelinden gelip yıktı da tavanları başlarına çöküverdi ve azap kendilerine fark edemedikleri yerden geldi."¹⁵⁶ifadelerinin ehl-i beyte düşmanlık edenler hakkında indiği iddia edilmiştir.¹⁵⁷

İsrâ sûresinin 9. ve 10. ayet meâli olan "Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür ve iyi işler yapan mü'minler için büyük bir mükâfat olduğunu ve ahirete inanmayanlar için elem dolu bir azap hazırladığımızı müjdeler." ifadelerinin de ehl-i beyt ile Benî Ümeyye hakkında nazil olduğu iddia edilmiştir. Şöyle ki "mü'minler" kavramının ehl-i beyte; "ahirete inanmayanlar" terkinin ise Benî Ümeyye'ye râci olduğu söylenmiştir.¹⁵⁸Bu minvalde Benî Ümeyye tekfir edilmektedir.

Hac sûresinin 40. ayeti olan "Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah'tır” demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir.”¹⁵⁹ifadesinde kast edilenlerin ehli beyt olduğu ifade edilmiş, ayetin sonuna kadar kendilerinden

¹⁵³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.522.

¹⁵⁴ İbrahim, 14/37. Ayetin tamamı: “Ey bizim Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını senin kutsal mâbedinin yanında, ekin bitmez bir vâdide yerleştirdim. Ey bizim Rabbimiz! Namazı gereğince kılınlar diye böyle yaptım. Ya Rabbî! Artık insanların bir kısmının gönüllerini onlara doğru yönelt, onları her türlü ürünlerden rızıklandır ki Sana şükretsiner.”

¹⁵⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.530.

¹⁵⁶ Nahl, 16/26.

¹⁵⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.549.

¹⁵⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.577.

¹⁵⁹ Hac, 22/40.

bahsedildiği görüşü öne sürülmüştür.¹⁶⁰ Sair tefsir kaynaklarına bakıldığında ise bu ayetin "Rabbimiz Allah'tır, O tek olan ilahtır." diyen Hz. Peygamber ve sahabeleri¹⁶¹, bu uğurda zulme uğrayan müslümanlar¹⁶² hakkında nazil olduğu ifade edilmektedir. Şîi müfessirlerden Tabersî de bu ayetin, baskı altındaki müslümanların Medine'ye veya Habeşistan'a hicret etmeye zorlanmaları neticesinde indirildiğini zikretmektedir.¹⁶³ Aynı sûrenin 45. ayetinde¹⁶⁴ geçen "muhteşem saraylar" benzetmesi de Kummî'ye göre ehl-i beyt için kullanılan bir ifadedir.¹⁶⁵ Farklı tefsir kaynaklarında bu benzetme ve yoruma rastlanmamaktadır.¹⁶⁶ 78. ayetin¹⁶⁷ de âl-i Muhammed/ehl-i beyte münhasır olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.680.

¹⁶¹ Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Murat Sülün (Thk.), c.9, s.383.

¹⁶² Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtihu'l-Ğayb**, c.23, s.40.

¹⁶³ Ebu Ali el-Fazl ibn-i Hasan et-Tabersî, **Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, Dâru'l-'Ulûm, Beyrut, 2006, c.7, s.114.

¹⁶⁴ "Halkı zulmetmekteyken helâk ettiğimiz, böylece duvarları, çökmüş çatılarının üzerine yıkılmış nice memleketler, nice kullanılmaz kuyular, nice muhteşem saraylar vardır!"

¹⁶⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.681. Kummî'nin bu benzetme ile ilgili farklı bir yorumunu "İmam" başlığı altında da ele alacağız.: "Muhteşem saraylar/kasrın meşîd" kavramının ise emîru'l-mü'minîn olan Hz. Ali'ye, imamlara ve onların faziletlerine dair bir niteleme olduğu belirtilmiştir."

¹⁶⁶ Bkz.: Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtihu'l-Ğayb**, c.23, s.45-50; Tabersî, **Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.7, s.116; Tabâtabâî, **el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.14, s.390.

¹⁶⁷ Hac, 22/78. Ayet mealinin tamamı: "Allah yolunda gereği gibi cihad edin. Sizi insanlar içinde bu emanete ehil bulup seçen O'dur. Din konusunda, size hiçbir zorluk da yüklemedi. Haydin öyleyse babanız İbrâhim'in milletine ve yoluna! Bundan önce de, bu Kur'ân'da da, size Müslüman adını veren O'dur. Ta ki Resul size şahid olsun, siz de diğer insanlar nezdinde Hakkın şahitleri olasınız. Haydin namazı hakkıyla ifa edin, zekâtı verin ve Allah'a sınıksız bağlanın. O sizin biricik mevlanız, efendinizdir. O, ne güzel mevla ve ne güzel yardımcıdır."

¹⁶⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.685. Maverdî, bu ayetin bütün müslümanlar için indirildiğini, Hz. risalet konusunda Hz. Peygamber'i tüm müslümanların desteklemesi gerektiğini ifade ettiğini belirtmektedir. Bkz.: Ebu'l-Hasen Ali ibn-i Muhammed el-Mâverdî, **en-Nuketü ve'l-'Uyûn**, Dâru'l-Kütüb'il-'ilmiyye-Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, Beyrut, ts., c.4, s.42-43.; Zemahşerî de bu ayetin ayetin, Hz. Peygamber'in gazvelerin birinden döndüğü esnada nazil olduğunu; müslümanları harp ve nefis cihadına teşviki belirttiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda ayetin, ümmet-i Muhammed için indirildiğini belirtmektedir. Bkz.: Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-Te'vîl**, s.702.

Kummî, Nûr sûresinin 35. ayeti¹⁶⁹ hakkında daşu te'villeri eserine dahil etmiştir: "Bu ayette geçen "kandil/mişkât" kelimesinden Hz. Fatıma imâ edilmektedir. Devamında gelen "lamba/misbah" kelimesi de Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e matuftur. "Parlayan incimsi yıldız" kavramıda yine Hz. Fatıma'ya râcidir; öyle ki bu tabir "O, yeryüzündeki bütün kadınlar arasında parlayan yıldızdır." anlamını ihtiva eder."¹⁷⁰ Zemahşerî'nin bu ayet ve ifadeler hakkındaki yorumlarına bakıldığında "kandil/mişkat" kelimesine "penceresiz bir odayı aydınlatan duvar üzerindeki bir delik"; "lamba/misbah" kelimesine "çok aydınlık saçan lamba" anlamlarını verdiği görülmektedir.¹⁷¹

Furkan sûresinin 74. ayetinde geçen "*Ve şöyle niyaz ederler: 'Ey keremi bol Rabbimiz! Bize gözümüzün, gönlümüzün süruru olan temiz eşler ve nesiller ihsan eyle, bizi müttakilere önder eyle!'*" beyanında da kast edilenlerin yine Hz. Hatice, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ile Hüseyin olduğu fikri belirtilmiştir. Şöyle ki ayette geçen "eşlerimiz" kavramının Hz. Hatice'ye, "neslimiz" kavramının Hz. Fâtıma'ya, "gönüllerin sürûru/kurrate e'yun" terkiibinin de Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e delalet ettiği şeklinde tefsir yapılmıştır.¹⁷²

¹⁶⁹ "Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun misali, tıpkı içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. Lamba bir sırça (cam) içinde, o sırça da sanki parlayan incimsi bir yıldız! Bu lamba, ne yalnız doğuya, ne de yalnız batıya mensup olmayan kutlu, pek bereketli bir zeytin ağacından tutuşturulur. Bu öyle bereketli bir ağaç ki, nerdeyse ateş değmeden de yağ ışıık verir. Işığı pırıl pırıldır. Allah dilediği kimseyi nûruna iletir, gerçeği anlamaları için insanlara böyle temsiller getirir. Allah her şeyi bilir." (Nûr, 24/35)

¹⁷⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.707; Matürîdî bu ayetteki "Allah'ın nûru" kavramın hidayete; ikinci "nûr" kavramının Hz. Peygamber'in nûruna delalet ettiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Matürîdî bu ayetteki diğer teşbih ve nitelemelerin Allah ve Hz. Peygamber hakkında olduğu belirtmektedir. Bkz.: Maturîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Halil İbrahim Kaçar (Thk.), c.11, s.161-162.

¹⁷¹ Bkz.: Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-Te'vîl**, s.730.

¹⁷² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.729; Mâtürîdî bu ayette kendilerinden bahsedilenlerin Allah'ın kulları olduğunu ifade etmektedir: Bkz.: Maturîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Halil İbrahim Kaçar (Thk.), c.10, s.280; Râzî de bu ayetteki "göz aydınlığı" ifadesinin dünyevî değil, uhrevî güzelliklere, yani din-i İslam'a delalet ettiğini; "eşler" ifadesinin de "salih ve salihâ evlatları doğuracak eşler" anlamına geldiğini zikretmektedir: Bkz.: Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtihu'l-Gayb**, c.24, s.110-115.

Şu'arâ sûresindeki "*Önce en yakın akrabalarını uyar!*"¹⁷³ ayetinin Hz. Ali, Hz. Hamza, Cafer, Hasan, Hüseyin ile ehl-i beytten olan imamlar hakkında indirildiği belirtilmiştir.¹⁷⁴ 225. ile 226. ayetler olan "*Görmez misin onlar her vâdide sözcüklerin, hayallerin peşinde dolaşır ve yapmayacakları şeyleri söylerler.*" ifadelerinin de ehl-i beytin hakkını gasp edenler hakkında olduğu ifade edilmiş; devamındaki "*Ancak iman edip, güzel ve makbul işler yapanlar, Allah'ı çok zikredip ananlar ve zulme mâruz kaldıktan sonra haklarını savunanlar müstesna. Zalimler de nasıl bir inkılab ile devrileceklerini, yakında öğrenirler.*"¹⁷⁵ ayetinin ise ehl-i beyt ile onların şîası/takipçileri hakkında nâzil olduğu iddia edilmiştir.¹⁷⁶

Neml sûresindeki "*De ki: "Hamd olsun Allah'a, selâm olsun seçtiği kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa Ona ortak saydıkları şeyler mi?"*"¹⁷⁷ ayeti hakkında da Kummî tefsirine bakıldığında "seçkin kullar" ifadesinden kast edilenin ehl-i beyt olduğu ifade edilmiştir. Zira Kummî'ye göre, bu ayetin sibakındaki 52. ayet¹⁷⁸ ehl-i beyte zulmeden birinci, ikinci ve üçüncü halifeler hakkında indirilmişti. Bundan dolayı Allah, 59. ayette ehl-i beyti himayesine alacak mahiyetteki bu ayeti inzal etmiştir.¹⁷⁹

¹⁷³ Şu'arâ, 26/214.

¹⁷⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.739; Tabersî, bu ayetin Hz. Peygamber'in ailesini ciddiyetle uyarması için indirildiğini söylemektedir. Zira ailesi, Peygamber ve vahye ilk muhatap olanlardır. Bu sebeple ciddiyetle itaat etmeleri gerekmektedir. Bkz.: Tabersî, **Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.7, s.259.

¹⁷⁵ Şu'arâ, 26/227.

¹⁷⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.740.

¹⁷⁷ Neml, 27/59.

¹⁷⁸ "*İşte onların, zulümleri sebebiyle ıssız kalmış, çökmüş evleri... Elbette bunda bilen ve anlayan kimseler için ibret vardır.*"

¹⁷⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.745; Beydavî, "seçkin kullar" ifadesinin, Lut kavminden olup günah ve çirkin işlerden uzak duran kişilere raci olduğunu söylemektedir. Bkz.: Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.2, s.773; İbn-i Kesir ise bu ifadenin Hz. Peygamber'in sahabesi için kullanıldığını zikretmektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ İsmail ibn-i Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî ibn-i Kesir, **Muhtasarü Tefsîr-i İbn-i Kesir**, Muhammed Ali es-Sabunî (İhtisar), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2014, c.2, s.543.

Kummî tefsirinde Firavun ve zulmünden bahseden kasas sûresinin 1-6 arası ayetleri¹⁸⁰ şu şekilde te'vil edilmiştir: "Hz. Peygamber döneminde ehl-i beyti ve ümmetinin başına gelenlerden dolayı Allah bu ayetleri kullarına teselli olsun diye indirmiştir. Zira nasıl ki Hz. Musa ve halkı, Fir'avun ve aveneleri tarafından zulüm ve haksızlıklara uğramış, Hz. Peygamber ve ehl-i beyti de haksızlıklara uğratılmıştı. Teselli mahiyetindeki bu ayetler, Hz. Peygamber ve ehl-i beytine müjdeler vermiş; onları yeryüzünün halifeleri, ümmetin imamları kılacağına dair vaatler sunmuştur.¹⁸¹ Farklı tefsir kaynaklarında ise bu ayetin doğrudan Firavun ve zalim halkı hakkında indirildiği belirtilmekte¹⁸², 3. ayetteki "mü'minler" ifadesinden kast edilenlerin de Hz. Peygamber'in ashabı olduğu ifade edilmektedir.¹⁸³

*"İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anarlar."*¹⁸⁴ ayetinde geçen "alimler" in ehl-i beyte işaret ettiği söylenmiştir.¹⁸⁵ Devamındaki *"Kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar."*¹⁸⁶ ifadesinin de yine ehl-i beyte râci olduğu iddia edilmiştir.¹⁸⁷ Aynı

¹⁸⁰"Tâ. Sîn. Mîm. İşte şunlar gerçeği açıklayan kitabın ayetleridir. İnanacak kimseler için, sana Mûsâ ile Firavun'un arasında geçen olayların bir kısmını, gerçeğe tam uygun olarak anlatacağız. Doğrusu Firavun, ülkesinde (Mısır'da) zorbalık yaptı, büyüklük tasladı. Halkını çeşitli fırkalara ayırdı. Onlardan bir topluluğu, erkek evlatlarını kesmek, kız evlatlarını ise hayata atmak suretiyle özellikle zayıflatmak istiyordu. O, bozguncunun teki idi. Biz ise o ülkedeki güçsüzlere ihsanda bulunmak, onları dünyada örnek şahsiyetler yapmak ve ülkeye onları vâris kılmak, onlara dünya hâkimiyeti vermek; Firavun'u, Haman'ı ve onların ordularını ise korktuklarına uğratmak istiyorduk." (Kasas, 28/1-6)

¹⁸¹Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.751.

¹⁸²Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.793.

¹⁸³Semerkandî, **Tefsîru's-Semerkandî-Bahru'l-'Ulûm**, c.2, s.508.

¹⁸⁴Ankebût, 29/43.

¹⁸⁵Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.774; Kurtubî, buradaki "alimler" ifadesinin "Allah'ı tanıyan kullar" anlamına geldiğini belirtmekte; Hz. Peygamber'in "Âlim o kişidir ki Allah'ı düşünüp akleder, O'na taatte bulunur ve O'nun gazabından sakınır." sözü ile de bu manayı teyid etmektedir. Bkz.:Ebû Abdillâh Muhammed ibn-i Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâm'il-Kur'ân**, Matbatû Dârî'l-Kütüb'il-Mısriyye, Kahire, 1935, c.14, s.346.

¹⁸⁶Ankebût, 29/47. Ayet mealinin tamamı: *"İşte böylece biz sana kitabı indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar. Şunlar (Kitap ehlinin çağdaşın olanlar)dan da ona inananlar vardır. Bizim âyetlerimizi ancak kâfirler inkâr ederler."*

¹⁸⁷Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.775.

sûrenin son ayetinde geçen *"Bizim uğrumuzda gayret gösterip mücahede edenlere elbette muvaffakiyet yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki Allah iyi davrananlarla beraberdir."*¹⁸⁸beyanının da ehl-i beyt ile şâları/takipçileri hakkında indirildiğine dair rivayetler aktarılmıştır.¹⁸⁹

Şûrâ sûresinin 44. ve 45. ayetleri¹⁹⁰ hakkında şu tefsir yapılmıştır: "44. ayette geçen 'azap' kelimesinden Hz. Ali kast edilmiştir.¹⁹¹ Zira rec'at esnasında Ali, kendilerine haksızlık yapanlara karşı azap hüviyetinde geri dönecektir. 'Dünyaya dönmek için bir yol var mı? Ali'ye bu sefer yardım edeceğiz, ona dost olacağız' diyecekler fakat bu mümkün olmayacaktır. Kıyamet koptuğunda da boyunları eğik bir vaziyette Ali'ye bakacaklar. Bu esnada ehl-i beyt ile onların şâası/taftarları *'İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır.'* diyeceklerdir."¹⁹²

Ahkâf sûresinin 15. ayetinde geçen *"Biz insana, anne ve babasına güzel muamele etmesini emrettik."*¹⁹³ifadesindeki "ihşan" kavramının Hz. Peygamber'e;

¹⁸⁸ Ankebût, 29/69.

¹⁸⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.775.

¹⁹⁰ Bkz.: "Allah, kimi saptırırsa artık bundan sonra onun hiçbir dostu yoktur. Azabı gördüklerinde zâlimlerin, *"Dünyaya dönmek için bir yol var mı?"* dediklerini görürsün. Ateşe sunulurken onların zilletten başlarını öne eğmiş, göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlar da, *"İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır"* diyecekler. İyi bilin ki zâlimler, sürekli bir azap içindedirler."

¹⁹¹ Kurtubî, "azap" kelimesinin "cehennem" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bkz.: Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâm'il-Kur'ân**, c.16, s.45.

¹⁹² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.941.; Mâverdî, bu ayetin müşrikler ya da âl-i Firavn hakkında nazil olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Mâverdî, **en-Nuketü ve'l-'Uyûn**, c.5, s.209-210. Beydavî de zulmeden zalim ve kafirler hakkında indirildiğini zikretmektedir. Bkz.: Beydavi, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vîl, Tefsiru'l-Beydâvî**, c.2, s.951.

¹⁹³ Ayet mealinin tamamı: *"Biz insana, anne ve babasına güzel muamele etmesini emrettik. Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımış ve nice güçlüklerle doğurmuştur. Çocuğun anne karnında taşınması ve sütten kesilmesi otuz ay sürer. Nihayet insan, gücünü kuvvetini bulup daha sonra kırk yaşına girince 'Ya Rabbî!' der. 'Gerek bana, gerek anneme babama lütfe ettiğin nimetlerine şükür yoluna beni sevk et. Senin razı olacağın makbul ve güzel iş yapmaya beni yönelt ve bana salih, dine bağlı, makbul nesil nasib eyle! Rabbim! Senin kapına döndüm, ben sana teslim olanlardanım."* (Ahkaf, 46/15)

"anne ve baba" kelimelerinin de Hasan ile Hüseyin'e raci olduğu ileri sürülmüştür.¹⁹⁴ Ayetin devamındaki *"Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımış ve nice güçlüklerle doğurmuştur."* beyanının da Hz. Peygamber'e müjde olarak indirildiği ifade edilmiştir. Zira bu ayette kendisinden bahsedilen Hz. Hüseyin'dir. Böylelikle Hz. Peygamber'e, imâmetin Hüseyin ve ardından gelecek nesillere bırakılacağı, onun şehit edileceği, ölümünden sonra rec'at ile tekrar dünyaya döndürülüp intikamını alacağı gibi müjdeler verilmiştir.¹⁹⁵

Kummî'nin batınî tefsire sık sık yer verdiği dair bir örnek de Rahman sûresinin 17. ayetine yaptığı açıklamadır. Şöyle ki *"O, iki doğunun ve iki batının Rabbidir."* ifadesinde yer alan "iki doğu" ibaresinin Hz. Peygamber ile Hz. Ali'ye; "iki batı" ibaresinin ise Hasan ve Hüseyin'e delalet ettiği belirtilmiştir.¹⁹⁶ Devamındaki *"O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?"* ifadesinin de "Peygamber ile Ali'yi nasıl yalanlarsınız?" anlamını taşıdığı iddia edilmiştir. 19. ayetteki "iki deniz"in Hz. Ali ile Hz. Fatıma'ya; devamındaki "inci ve mercan"¹⁹⁷ kavramlarının da Hasan ve Hüseyin'e işaret ettiği söylenmiştir.¹⁹⁸

Benzeri bir tefsirin Tîn sûresi için de yapıldığını görmekteyiz. Bu sûre hakkında Kummî, tefsirinde şu ifadelere yer vermiştir: "Birinci ayette geçen "incir/tîn" kelimesi Hz. Peygamber'e, "zeytin" kelimesi emiru'l-mü'minin Ali'ye; ikinci ayette geçen "Sîna Dağı" Hasan ve Hüseyin'e; üçüncü ayette geçen "emîn belde" ifadesi de imamlara delalet etmektedir. 4. ve 5. ayet olan *"Muhakkak ki, Biz*

¹⁹⁴ Sair tefsirlerde ise "ihsan" kavramının "kötülüğün karşıtı olan iyilik" anlamını haiz olduğu ifade edilmektedir. Bkz.: Râzî, **et-Tefsiru'l-Kebir**, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c.28, s.14; Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâm'il-Kur'ân**, c.16, s.193.

¹⁹⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.969.

¹⁹⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1035; Beydavî, buradaki 'iki doğu' ifadesinin 'yaz ve kışın doğuşu ve batışları' anlamlarına geldiğini ifade etmektedir. Bkz.: Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.2, s.1033.

¹⁹⁷ *"O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar."*

¹⁹⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1035; Yapılan benzer tefsirler için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.286, 211; Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1033-1034, 1095, 1096, 1117, 1153, 1159.

insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra da onu en aşağı derekeye düşürdük." ifadeleri ise ikinci halife hakkında nazil olmuştur.¹⁹⁹

Mutaffifîn sûresinin 18 ile 28 arası ayetlerin²⁰⁰Hz. Peygamber, emiru'l-mü'minin Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin ve artlarından gelecek olan imamlar hakkında nazil olduğu öne sürülmüştür. Devamındaki *"Cürümlere, suçlara batanlar dünyada iken, müminlerle alay edip onlara gülerlerdi."*²⁰¹ayetinin ise birinci ve ikinci halife hakkında indirildiği söylenmiştir.²⁰²

2.2. EMİRU'L-MÜ'MİNİN

İmâmet ile doğrudan ilişkili olan "emîru'l-mü'min, Ali" kavramları ile bunlarla ilgili olan "vasiyyet, velâyet, gadîr-i hum" kavramlarının Kummî tefsirinde konu edildiği ayetleri ve bu bağlamda yapılan yorumları ele alacağız.

2.2.1. Kummî Tefsiri'nde Emiru'l-Mü'minin Kavramı

Kummî tefsirinin mukaddimesinde Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin birbirleriyle olan yakınlıkları, Hz. Peygamber'den sonra Ali'nin vesayet yoluyla

¹⁹⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1166; İbn-i Kesir, Tîn sûresindeki ifadeler hakkında birden fazla yorum olduğunu belirtmektedir. Şöyle ki "tin" kavramından kastın "dimaşk" ya da "onun etrafındaki bir dağ" olduğunu ifade etmektedir. Devamındaki "zeytin" kelimesinin de "beytü'l-makdis" ya da "bilinen, yağının da damıtıldığı zeytin" anlamlarını haiz olduğunu belirtmektedir. "Tûr-i Sînâ dağının" da "Hz. Musa'nın Allah ile konuştuğu yer"; "emin belde" ifadesinin de Mekke'ye delalet ettiğini muhtelif rivayetlerle zikretmektedir. Bkz.: İbn-i Kesir, **Muhtasarı Tefsîr-i İbn-i Kesir**, c.3, s.528-529.

²⁰⁰ *"Fakat hayırlı insanların hesap defterleri 'İllyûn'dadır. 'İllyûn' bilir misin nedir? İllyûn, müminlerin yaptıkları işlerin kaydedildiği defterdir. Allah'a yakın olanlar ona şahit olurlar. İşte o hayırlı insanlar, naîm cennetlerindedir. Koltuklarına kurulup neşe ile etrafa bakınırlar. Sen onlara bakınca yüzlerinde, cennet nimetlerinin verdiği sevinci okursun. Kendilerine ağız mühürlü saf şarap şişelerinden şarap ikram edilir. Hitamı misktir, içildiğinde sonu mis gibi kokar. İşte yarışacaklarsa insanlar, bu cennet devletine konmak için yarışsınlar! O şaraba Tesnim içkisi de karıştırılır. Tesnim de, Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynaktır."* (Mutaffifîn, 83(18-28))

²⁰¹ Mutaffifîn, 83/29.

²⁰² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1141; Yapılan benzer tefsirler hakkında bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.829, 1049, 1097, 1117, 1142, 1153, 1158, 1179.

tebliğ ve tebyin görevlerini devraldığı vurgulanmaktadır.²⁰³ Devamında Hz. Adem'den Hz. İsa'ya kadar gelen bütün peygamberlerin bir gün Hz. Ali'ye yardıma gelecekleri belirtilmektedir.²⁰⁴

Bakara sûresinin 26. ayet meâli olan "*Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden tarafından bir hak olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, 'Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?' derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.*" ifadeleri hakkında Kummî şu rivayeti aktarmıştır: "Allah bu örneği emiru'l-mü'minin olan Hz. Ali hakkında vermiştir. Buradaki 'sivrisinek/be'ûdaten' kavramından kast edilen Ali²⁰⁵; 'ondan daha da ötesi bir varlığı' ifadesinden kast edilen de Hz. Peygamber'dir. Zaten devamında gelen '*İman edenler onun, Rableri tarafından bir hak olduğunu bilirler.*' beyanı da bunu göstermektedir. Zira buradaki 'hak' kelimesi yine emiru'l-mü'minine racidir."²⁰⁶ Akabindeki ayetin²⁰⁷ de Allah tarafından fasıklara verilen bir cevap olduğu iddia edilmiştir. Şöyle ki "verilen söz/misak" ve "Allah'ın kurulmasını istediği bağ" ifadelerinden kastın Hz. Ali olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla Kummî'ye göre Hz. Ali müslümanlığın merkezindedir; onun önüne geçenler ise fasıklardır.²⁰⁸

Kummî "*Sana hilâlleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir. Evlere arka taraftan girmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet, haramlardan sakınan insanın gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılardan girin.*

²⁰³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.43.

²⁰⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.47.

²⁰⁵ Beğavî, buradaki "be'udaten/sivrisinek" kelimesinin tahta kurusu böcekler sınıfındaki sinek olduğunu ifade etmektedir. Bkz.: Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn ibn-i Mes'ud ibn-i Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî, **Muhtasaru Tefsîri'l-Beğavî, Meâlimu't-Tenzîl**, Dr. Abdullah ibn-i Ahmed (İhtisar), Dâru's-Selâm, Riyad, ts., s.23.

²⁰⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.62.

²⁰⁷ "*Bu fâsıklar o kimselerdir ki, Allah'a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın, kurulmasını istediği bağları koparır ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte bunlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.*" (Bakara, 2/27.)

²⁰⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.62.

Allah'a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız."²⁰⁹ ayetinin de emiru'l-mü'minin olan Hz. Ali hakkında indiğini belirtmiş, buna delil olarak da Hz. Peygamber'in "Ben ilmin şehriyim, Ali de o şehrin kapısıdır. Sizler o şehre sadece kapısından giriniz." sözünü göstermiştir.²¹⁰ Söz konusu edilen ayete, cahiliye döneminde insanların hac ile ilgili yanlış fiil ve algıları ya da ensardan bazılarının ihramlı iken farklı adetlere uymaları sair kaynaklarda sebab-i nüzul olarak gösterilmiştir.²¹¹

Peygamberlerin faziletini konu edinen Bakara sûresinin 253. ayeti²¹² hakkında da şu tefsir yapılmıştır: "Cemel vakası esnasında emîru'l-mü'minin olan Ali'ye bir adam gelip şu soruyu sordu: 'Ey Ali! Neden Hz. Peygamber'in ashâbı ve şehadet getiren müslümanlarla savaşıyorsun?' Hz. Ali onun bu sorusuna cevaben: 'Kur'anda onlarla savaşmamı mübah kılan bir ayet bulunmakta.' dedi. Adam 'Hangi ayet?' diye sorunca Hz. Ali ona Bakara sûresinin 253. ayetini okudu ve şu ifadeleriyle sözünü bitirdi: 'İşte biz bu ayete göre iman edenleriz, diğerleri de küfre düşenlerdir.' Adam bu sözü işitince gerçekten de diğerlerinin küfre düştüğüne inandı ve onlarla ölünceye kadar savaştı."²¹³ Sair tefsirlere bakıldığında bu ayetle ilgili şu tefsirlerin yapıldığı görülmektedir: "Bu ayetteki ihtilaf konusu, din hususunda yaşanan anlaşmazlıklar olup insanların mümin ya da kafir oluşları ile ilgilidir."²¹⁴; "Ayette ifade edilen 'peygamberlerden sonra ihtilafa düşme' tabiri, dinin esaslarında

²⁰⁹ Bakara, 2/189.

²¹⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.105.

²¹¹ Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c.5, s.134; Vâhidî, **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an**, s.56-57.

²¹² "İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya ise açık deliller verdik ve onu Ruhü'l-Kudüs (Cebail) ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelen (millet)ler, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lâkin Allah dilediğini yapar." (Bakara, 2/253)

²¹³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.127.

²¹⁴ Beydâvî, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1, s.138.

ihtilafa düşüp mezheplere ayrılanlar ve bunun sonucunda da birbirlerini tekfir edenler hakkında kullanılmıştır."²¹⁵

Âl-i İmran sûresinin 7. ayetinde geçen *"Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, 'Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır' derler."* beyanındaki "ilimde derinleşmiş olanlar/râsihûne" ifadesinden kast edilenlerin önce Hz. Peygamber sonra da vasîler²¹⁶ olduğu söylenmiştir.²¹⁷

Âl-i imran sûresinin 81. ayetinin²¹⁸ tefsirinde Kummî, Hz. Adem dahil bütün peygamberlerin dünyaya tekrar döneceğini ve emiru'l-mü'minin olan Hz. Ali'ye yardım edeceklerini ifade etmiş, "ona mutlaka iman edeceksiniz" ifadesindeki zamirin Hz. Peygamber'e; "ve ona mutlaka yardım edeceksiniz" ifadesindeki zamirin ise Hz. Ali'ye delalet ettiğini belirtmiştir.²¹⁹

*"Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O'na boyun eğmişken ve O'na döndürülüp götürülecekken onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"*²²⁰ ayeti hakkında yapılan yoruma bakıldığında şu ifadeler görülecektir: "Burada Allah 'Ben size kulum Muhammed ile onun vasîsine tabi olun demedim mi? Bundan başkasını mı arıyorsunuz?' demeyi murat etmiştir."²²¹

Nisâ sûresinin 44. ayet meâlî olan *"Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan*

²¹⁵ Zemaşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl*, s.144.

²¹⁶ "Vasî" kavramı için bkz.: Öz, Mustafa, "Vasî", *DİA*, TDV, İstanbul, 2012, c.42., s.546-547.

²¹⁷ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.145.

²¹⁸ *"Hani Allah peygamberlerden, 'Andolsun, size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra, elinizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka iman edeceksiniz ve ona mutlaka yardım edeceksini' diye söz almış ve, 'Bunu kabul ettiniz mi; verdiğim bu ağır görevi üstlendiniz mi?' demişti. Onlar, 'Kabul ettik' demişlerdi. Allah da, 'Öyleyse şahid olun, ben de sizinle beraber şahit olanlardanım' demişti."* (Âl-i İmran, 3/81)

²¹⁹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.159.

²²⁰ Âl-i İmran, 3/83.

²²¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.160.

sapmanızı istiyorlar."²²²beyanının emiru'l-mü'minin hakkında ihtilafa düşenler ile müslümanları Hz. Ali'nin velayetinden uzaklaştıranlar hakkında olduğu iddia edilmiştir.²²³ Devamında gelen "*Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi? Hayır! Allah, dilediğini temize çıkarır ve kendilerine kıl kadar zulmedilmez.*"²²⁴ayeti hakkında da "'Kendilerini temize çıkaranlar' ifadesinden 'kendilerine Sıddîk, Fâruk ve Zin-nûreyn' isimlerini verenler kast edilmektedir." yorumu yapılmıştır.²²⁵ Dolayısıyla Kummî bu yorumlarında ilk üç halifeye açıkça değinmiş ve onların yanlış yolda olduklarını, diğer müslümanları da bu yanlış yollara sevk ettiklerini ileri sürmüştür.Farklı tefsir kaynaklarında 44, 45 ve 49. ayetlerin Yahudiler hakkında nazil olduğu, zira onların hidayet yerine dalaleti tercih ettikleri, müslümanlara düşmanlık ettikleri ve onlara da düşmanlığı tavsiye ettikleri; 49. ayette kendilerini tezkiye edenlerin yine Yahudiler olduğu geçmektedir.²²⁶ Netice itibarıyla kaynakların herhangi birinde, bu ayetlerin ehl-i beyte zulmedenler veya sahabiler hakkında indirildiğine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Mezkur sûrenin 55. ayeti olan "*Böylece onlardan kimi ona iman etti, kimi de sırt çevirdi. (O iman etmeyenlere) çılgın ateş olarak cehennem yeter.*" ifadeleri hakkında da şu yorum yapılmıştır: "Bu ayetteki kendisine iman edilen kişi Hz. Ali'dir. Ali'ye iman edenler de Selman-ı Fârisî, Ebû Zerr, Ammar ibn-i Yâsir ile Mikdâd ibn-i Esved'dir. Ondan sırt çevirenler ise, ehl-i beytin hakkını gasp eden (ilk üç halife) ile onların peşlerinden gidenlerdir."²²⁷ 57. ayette²²⁸ geçen "İman edip salih

²²² Nisâ, 4/44.

²²³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.204-205.

²²⁴ Nisâ, 4/49.

²²⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.205.

²²⁶ Bkz.:Ebi Ca'fer Muhammed İbn-i Cerir et-Taberî, **Tefsîru't-Taberî**,Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an, Mahmud Muhammed Şakir-Ahmed Muhammed Şakir (Thk.), Mektebetü İbn-i Teymiye, Kahire, ts., c.8, s.428-429, 452-453; Mâturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Muhammed Büyükkalın (Thk.), c.3, s.260-261; Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.3, s.209-211; Tabatabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.4, s.371-380.

²²⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.207.

ameller işleyenler"in de ehl-i beytin velayetine iman edip ikrar edenler olduğu söylenmiştir.²²⁹

Kummî, ulû'l-emre itaat konusunun geçtiği ayeti²³⁰ de "emiru'l-mü'minin olan Ali'ye itaat" olarak yorumlamıştır.²³¹ Dolayısıyla bu anlayışa göre müslümanlar öncelikle Allah'a, sonra da Hz. Peygamber ile emiru'l-mü'minin olan Hz. Ali'ye itaat etmek zorundadırlar. Sair tefsirlerde "ülül-emr" kavramının ilk dört halife ile ondan sonra gelen vali veya kumandanlara işaret edildiği belirtilmektedir.²³²

*"Onlar, Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir. Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında belîğ/açık sözler söyle."*²³³ ayetinin tefsirine bakıldığında şu ifadeler göze çarpmaktadır: "Ayetteki 'Allah'ın kalplerindekini bildiği kimseler' ifadesinde kast edilenler Ali'ye düşmanlıkta bulunan kişilerdir. Bu ayette aynı zamanda Hz. Peygamber'in onlara aldırış etmemesi tavsiye edilmiş ve onlara hüccet²³⁴ hakkında bilgi vermesi emredilmiştir."²³⁵ Taberî tefsirinde bu ayetin münafıklar hakkında indirildiği belirtilmekte, hadisin ifadesiyle münafıkların iki yüzlü, söylediklerinin aksini yapan kişiler olduğu zikredilmektedir.

²²⁸ Nisâ, 4/57. Ayet mealinin tamamı: *"İman edip salih ameller işleyenleri ise, içinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları cennetlere koyacağız. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız."*

²²⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.207.

²³⁰ Nisâ, 4/59.: *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Resulüne ve sizden olan ulûl-emre de itaat edin. Eğer Allah'a ve âhirete iman ediyorsanız, hakkında ihtilâfa düştüğünüz meseleyi Allah'a ve Resulüne arzediniz. Böyle yapmanız hem daha hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir."*

²³¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.207. Ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.213.

²³² Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl, Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1, s.224; İbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c.1, s.769-771.; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'an Dili**, Dr. Sıdkı Gülle (Sad.), Huzur Yayınevi, İstanbul, 2008, c.3., s.108-111.; Seyyid Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, **Tefhimu'l-Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, c.1, s.370-373.

²³³ Nisâ, 4/63.

²³⁴ "Hüccet" kavramı hakkında bkz.: Üzümlü, İlyas, "Hüccet", **DİA**, TDV, İstanbul, 1998, c.18., s.451-452.

²³⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.209.

Dolayısıyla münafıklara "Allah ve Peygamber konusunda şüpheyeye düşmemeleri için açık söz söyle" denilmesi istenmiştir.²³⁶

Kummî, aynı sûrede yer alan 65. ayeti söz aralarına eklemeler yaparak şu şekilde tefsir etmiştir: *"Hayır! Rabbine andolsun ki -ey Ali!- onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde -senin halifelik ile hilafetini gasp etmeleri konusunda- seni hakem yapıp, sonra da -ey Peygamber! Ali'nin velayeti konusunda- verdiği hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle -Ali'ye- boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."*²³⁷ Dolayısıyla Kummî, mezkur ayetin indiği dönemde henüz meydana gelmemiş olan halife seçimi konusunu, bu ayetin içeriğine dahil etmiştir. Netice itibarıyla -bu görüşe göre- Hz. Peygamber'in, çevresindekilere Ali'nin hilafet ve velayetini tebliğ etmesi istenmiş; bu çağrıya kulak vermeyenlerin ise mümin sayılmadıkları ifade edilmiştir.

Nisa sûresinin 83. ayetinin son cümlesi olan *"Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız."*²³⁸ ifadesindeki "lütuf/fazl" kavramının Hz. Peygamber'e; "merhamet/rahmetühû" kavramının da Hz. Ali'ye delâlet ettiği öne sürülmüştür.²³⁹ Bu anlayıştan hareketle Hz. Peygamber ile Hz. Ali'ye karşı itaatsizliğin olması, şeytana uyma/yanlış yola girme anlamına gelecektir. Farklı tefsir kaynaklarına göre bu ayet ve bu ifadelerin Allah'a ve Kur'an'a inanmayanlar hakkında nazil olmuştur.²⁴⁰

Aynı sûrenin 150. ayetinde geçen *"...ve o kimseler ki Allah'ı tanıdığını iddia edip resullerini tanımayarak, Allah ile resullerini birbirinden ayırmak isterler ve o*

²³⁶ Taberî, **Tefsîru't-Taberî, Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an**, c.8, s.515.

²³⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.209.

²³⁸ Nisâ, 4/83. Ayet mealinin tamamı: *"Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendiren sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi. Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız."*

²³⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.213.

²⁴⁰ Ebû Leys Nasr ibn-i Muhammed esSemerkandî, **Tefsîru's-Semerkandî-Bahru'l-'Ulûm**, Külliyyetü'l-Lügati'l-Arabiyye-Câmiatü Ezher (Thk.), Dârul-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c.1, s.371.

kimseler ki 'resullerin bazısına iman ederiz, bazısını reddederiz' derler."²⁴¹ifadesi hakkında da şu tefsir yapılmıştır: "Bu ayette Hz. Peygamber'i tasdik edip emiru'l-mü'minin olan Hz. Ali'nin haklarını inkar edenlerden bahsedilmiştir. Gerçek kafirler işte bunlardır."²⁴² Benzer tefsir, Mü'min sûresinin 10. ayeti²⁴³ hakkında da yapılmıştır. Şöyle ki "*Çünkü siz imana çağırılırdınız da inkâr ederdiniz!*" ifadesinin geçtiği bu ayette, insanların emiru'l-mü'minine imana çağrılmaları fakat onların, onu inkar ettiği belirtilmiş, dolayısıyla da küfre düştükleri belirtilmiştir.²⁴⁴

Mâide sûresinin 1. ayetinde geçen "*Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin!*"²⁴⁵ifadesi "emiru'l-mü'minin olan Ali hakkındaki akidlerinizi/sözlerinizi yerine getirin!" şeklinde yorumlanmıştır.²⁴⁶Halbukiayetin siyakına bakıldığında konu akışının hac ibadetinin yapılışı ve bu esnada dikkat edilmesi gerekenler üzerinde devam ettiği görülecektir.3. ayette geçen "*Artık bugün kâfirler dininizi söndürmekten ümitlerini kestiler.*"²⁴⁷ifadesinin yorumlanması da benzer yolla olmuştur. Nitekim -

²⁴¹ 150-151. ayeler: "*Şüphesiz, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayrım yapmak isteyenler, "(Peygamberlerin) kimine inanınız, kimini inkâr ederiz" diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.*"

²⁴² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.230; Taberî, bu ayetin Yahudi ve Hristiyan topluluğu hakkında nazil olduğunu ifade etmektedir. Zira onlar, kendilerine gönderilen Peygamberleri inkâr etmiş, ve bu peygamberlerin Allah'a iftira attıklarını iddia etmişlerdir. Bu yüzden Allah ile diğer peygamberleri ayrı görmüş ve bu şekilde kabul etmişlerdir. Bkz.:Taberî, **Tefsîru't-Taberî, Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an**, c.9, s.252; Mâtürîdî de bu minvalde tefsir yapmakta ve mezkûr ayette kendilerinden bahsedilenlerin "bazı peygamberleri yalanlayan bazılarını ise doğrulayanlar" olduğunu vurgulamaktadır. Bkz.:Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Muhammed Boynukalın (Thk.), c.4, s.94; Şîî müfessirlerden Tûsî de bu ayetin tefsiri hakkında ihtilaf olmadığını, ayetin dinî inanç esaslarının bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanlar ve peygamberlerden bazılarını tasdik edip bazılarını ise tekfir edenler hakkında nazil olduğunu ifade etmektedir. Bkz.: Tûsî, **et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'an**, c.3, s.375.

²⁴³ "*İnkâr edenler var ya, muhakkak onlara: 'Allah'ın (size) gazabı, sizin kendinize olan gazabınızdan daha büyüktür. Çünkü siz imana çağırılırdınız da inkâr ederdiniz' diye seslenilir.*" (Mü'min, 40/10)

²⁴⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.908.

²⁴⁵ Ayet mealinin tamamı: "*Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin. Haram kılındığı size bildirilenler dışında, davaların eti size helâl edilmiştir. Şu kadar var ki, ihram halinde iken de av avlamak helâl değildir. Allah dilediği şekilde hükmeder.*"

²⁴⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.236.

²⁴⁷ Ayet mealinin tamamı: "*Size şunlar haram kılındı: Kendiliğinden ölen hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adına kesilen, henüz canı çıkmadan yetişip şartına uygun tarzda kestikleriniz müstesna; boğulmuş, bir şey vurularak öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanmış, boynuzlanmış yahut*

daha çok muâmelât²⁴⁸ konularından bahsedilmesine rağmen- ayetteki "bugün" zarfının Hz. Ali'nin velâyetinin bildirildiği güne işaret ettiği söylenmiştir.²⁴⁹

Aynı sûrenin 67. ayetinde geçen "*Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun.*"²⁵⁰ ifadesinin de Ali hakkında olduğu iddia edilmiştir. Buanlayışa binaen Hz. Peygamber'in "Ali hakkında kendisine indirilenleri" tebliğ etmesi emredilmiştir.²⁵¹ Kummî bu ayetin tefsirine "Gadir-i Hum Vakası"nı²⁵² da şu ifadeleriyle dahil etmiştir: "Veda haccı dönüşü

canavar tarafından parçalanmış olup da ölen hayvanların etleri, putlara ait sunaklarda kesilen hayvanların etleri ve zar atarak, kumar oynayarak elde edilen etler. Bütün bunlar itaat dışına çıkmıştır. Artık bugün kâfirler dininizi söndürmekten ümitlerini kestiler. Öyleyse onlardan korkmayın, Benden çekinin. İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim günaha meyletmeksizin aklıktan bunalıp çaresiz kalırsa, haram olan etlerden yiyebilir. Çünkü Allah gafurdur, rahimdir (affi ve merhameti boldur)."

²⁴⁸ Muâmelât konusu için bkz.:Aybakan, Bilal, "Muâmelât", **DİA**, TDV, İstanbul, 2005, c.30., s.318-319.

²⁴⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.238.

²⁵⁰ Ayetin mealinin tamamı: "*Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.*" (Mâide, 5/67)

²⁵¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.252; İlk dönem tefsir kaynaklarına bakıldığında bu ayetin Yahudi ve Hristiyan toplulukları ya da kâfirler; ayrıca bunların haiz olduğu inançların da yanlışlıkları hakkında nazil olduğu ifade edilmiştir. Bkz.:Taberî, **Tefsîru't-Taberî**, **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an**, c.10, s.467; Mâturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Muhammed Boynukalın (Thk.), c.4, s.272-273.; İlk dönem Şii müfessirlerden biri addedilen Tûsî ise bu ayeti dört farklı sebep-i nüzul ile tefsir etmiştir. Bunlar birisi diğerlerinden farklı olarak, Kummî'nin yaptığı bu tefsire daha yakındır. Kullandığı bu ifadeler şu şekildedir: "Ebû Cafer ve Ebû Abdullah bu ayet hakkında derler ki: 'Allah, Ali'nin hilafeti ile ilgili olan ayetleri indirince Resulullah, bu durumun sahabelerden bazılarına ağır geleceği endişesini taşıdı. Bunun üzerine Allah, onu cesaretlendirmek için bu ayeti indirdi.'" Bkz.:Tûsî, **et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'an**, c.3, s.587-588; Son dönem şii müfessirlerden Tabatabâi de, bu ayetin Ehl-i Kitâb'a ve onların bâtil inançlarına yönelik nazil olduğunu belirtmektedir. Zira ayetin siyak ve sibakı da bunu teyid etmektedir. Müfessir, bu ayetin tefsirinde Hz. Ali'nin hilafeti hakkında herhangi bir rivayet ya da yoruma yer vermemektedir. Bkz.:Tabatabâi, **el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'an**, c.6, s.42-50.

²⁵² Başta İsnâaşeriyye İmâmiyyesi olmak üzere neredeyse bütün Şii gruplara göre Hz. Peygamber Veda haccı dönüşü (18 Zilhicce 10 / 17 Mart 632), önemli bir hususu bildirmek amacıyla gadir-i hum denen bu yerde konaklamış, bu esnada kendisine indirilen her vahyi tebliğ etmesini emreden, bunu yapmadığı takdirde elçilik görevini yerine getirmemiş sayılacağını belirten âyet (el-Mâide 5/67) nâzil olmuştur. Hz. Peygamber, kabiledeki herkesin toplanmasını istemiş, herkes geldikten sonra öğle namazını kıldırması ve arkasından yeni gelen âyeti tebliğ ederek bir konuşma yapmıştır. Hz. Peygamber bu konuşmasında dünyaya veda etme zamanının yaklaştığına işaret ederek risâlet görevini yerine getirip getirmediği hakkındaki kanaatlerini sahabelerine sormuş, olumlu cevap aldıktan sonra ashabının Allah'a ve âhiret gününe olan imanını yeniden ikrar ettirmiş, akabinde "sekaleyn hadisi" diye meşhur olan şu sözleri söylemiştir: "Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve Ehl-i beytimi... Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz." Resûl-i Ekrem konuşmasını bitirdikten sonra Hz. Ali'yi sağ tarafına almış, elini tutup kaldırmış ve şöyle demiş: "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!"

esnasında Hz. Peygamber sahabelerin huzurunda şöyle buyurmuştur: 'Ey insanlar! Size iki değerli emanet/sekaleyn bırakıyorum. Birincisi Allah'ın Kitâb'ı, diğeri de ehl-i beytimdir. Allah bana bu ikisinin -tıpkı şu iki parmağımın yakınlığı gibi- birbirinden ayrılmayacağını bildirmiştir.' Resulullah'ın bu sözlerinden sonra sahabeden bir kısmı toplanıp 'Muhammed imâmeti kendi ailesinden birilerine bırakmak istiyor!' dediler. Bunun üzerine bunlardan dört kişi Mekke'ye gidip Kabe'nin içine girdiler ve kendi aralarında şu antlaşmayı hazırladılar: 'Eğer Muhammed ölür ya da öldürülürse hilafeti asla ehl-i beytinden kimseye bırakmayacağız!' Tam bu esnada Allah, Peygamberine Zuhruf sûresinin 79. ve 80.²⁵³ ayetlerini indirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Mekke'den çıkıp Medine'ye gitmek istedi. Gadîr-i Hum denen mevkiye varınca insanlara yapılması gerekenleri öğretti ve dolaylı yollarla vasîsi olan Ali'yi anlattı. Çünkü Allah, Mâide sûresinin 67. ayetinde bildirilen tebliğ vazifesini ona bildirmişti. Hz. Peygamber Allah'a hamdettikten sonra ayağa kalkıp Ali'nin elini tuttu ve havaya kaldırdı. O kadar kaldırdı ki Hz. Ali'nin koltuk altının beyazlığı görünüyordu. Akabinde dedi ki: 'Ey insanlar! İyi bilin ki ben kimin efendisi isem Ali de onun efendisidir! Ey Allah'ım, Ali'ye dost olana sen de dost ol; ona düşman olana Sen de düşman ol! Ona yardım edene Sen de yardım et!' Bu esnada Ömer ayağa kalkıp Hz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın Resûlü! Bu söylediklerin senin ile Allah'ın sözleri midir?' diye sordu. Hz. Peygamber de şöyle cevap verdi: 'Evet, benim ile Allah'ın sözleridir. Ali, mü'minlerin emiri, müttakîlerin imâmı, kılıçların komutanıdır. Allah kıyamet gününde onu sırat köprüsünün zirvesine oturtacaktır. Onun dostları cennete düşmanları cehenneme girecektir.' Bunun üzerine kendisinden sonra dinden dönen sahabeleri şöyle dediler: 'Muhammed söyleyeceklerini söyledi artık. Eğer Medine'ye dönerse onun hakkında bir plan hazırlarız.' Akabinde bu mürtetlerin sayıları on dörde tamamlandınca Hz. Peygamber'i

Hz. Peygamber'in bu açıklamalarından sonra orada bulunanlar sırasıyla gelip Hz. Ali'yi tebrik etmişler. Bunların arasında Hz. Ebû Bekir, Ömer ve o anda Ali'nin imâmeti hakkında bir şiir söyleyen Hassân ibn-i Sâbit de varmış. Medine'ye hareket edilince yolda, hatta bazılarına göre daha orada, "...Bugün sizin için dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâm'ı beğendim..." meâlindeki âyet nâzil olmuş (el-Mâide 5/3).: Ayrıntılı bilgi için bkz.: Fığlalı, Ethem Ruhi, "Gadîr-i Hum", **DİA**, TDV, İstanbul, 1996, c.13., s.279-280.

²⁵³"Ey Resulüm! Onlar size hile kurmakta işi sağlama aldıklarını mı düşünüyorlar? İşte Biz de işi sağlam tutuyoruz. Yoksa onlar Bizim, kendilerinin sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır işitiriz ve yanlarındaki elçilerimiz de yaptıkları her şeyi yazarlar." (Zuhruf, 43,79-80)

öldürmeye karar verdiler. Fakat Cebrail onların bu planını "Falan, falan, falan kişiler sana pusu kurdular." diyerek Resûlullah'a bildirdi. Bunu anlayan mürtedler hemen oradan uzaklaştılar. Bu planları ortaya çıktığında ise yeminler ederek böyle bir şey yapmadıklarını iddia ettiler. Bunun üzerine haklarında Tevbe sûresinin 74. ayeti²⁵⁴ nazil oldu."²⁵⁵

Anlaşıldığı üzere Kummî, aktardığı bu rivayet ile ilk üç halifeyi (Ebu Bekir, Ömer, Osman) kast etmiş ve onlara karşı ağır ithamlarda bulunmuştur. Zira onların, hilafeti elde etmek amacıyla Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs ettiklerini, böylelikle dinden döndüklerini açıkça iddia etmiştir. Nitekim bir önceki rivayet ekseninde ilk itirazın Hz. Ömer'den geldiğini belirtmiş, devamındaki "Falan, falan, falan kişiler" tabirinden de ilk üç halifeyi kast etmiştir. Zira Hz. Ali'den önce hilafete gelenleri gasp ve zulüm etmekle nitelemiştir.²⁵⁶

*"Başlarına bir bela gelmeyeceğini sandıkları için, kör ve sağır kesildiler. Sonra tövbe ettiklerinde Allah da tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu yine kör ve sağır kesildiler. Allah yaptıklarını hakkıyla görüyor."*²⁵⁷ ayetinin de Hz. Peygamber'in bazı sahabeleri hakkında indiği belirtilmiş; bu ayette kendilerinin emiru'l-mü'minin konusunda yaşadıkları imtihandan bahsedildiği iddia edilmiştir. Böylece halifelik makamını Hz. Ali'den aldıklarını ve bu imtihanı

²⁵⁴"Bir şey söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Hâlbuki o küfür sözünü söylediler ve (sözde) müslüman olduktan sonra inkâr ettiler. Ayrıca başaramadıkları şeye (peygamberi öldürmeye) de yeltendiler. Sırf, Allah ve Resûlü kendi lütfu ile onları zengin kıldığı için intikam almaya kalktılar. Eğer tövbe ederlerse, kendileri için hayırlı olur. Şayet yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada ve ahirette elem dolu bir azaba çarptıracaktır. Artık onlar için yeryüzünde ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır." (Tevbe, 9/74)

²⁵⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.254-256; Bu ayetin sebab-i nüzulünün, Tebûk Gazvesi sırasında Resulullah'ın aleyhinde yeminler eden münafık veya başlarda Resulullah ile hareket etmeyip sonradan tevbe eden birkaç müslüman hakkında olduğu belirtilmektedir. Bkz.: Süyûtî, **Lübâbü'n-Nükûl Fi Esbâbi'n-Nüzûl**, s.137-138.; Vâhidî, **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an**, s.256-257.

²⁵⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.30, 35, 79, 83, 128, 160, 205.: Bu sayfada ilk üç halife açıkça belirtilmektedir.; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.430, 557, 589, 721.: Bu sayfalarda bizzat isimler zikredilmektedir.); 725: Bu da sayfada Hz. Ömer, es-Sâni tesmiyesiyle tekfir edilmektedir.;745.; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.899, 975, 984, 985, 995, 998, 1004, 1007, 1034, 1048, 1054, 1090, 1144, 1156.

²⁵⁷ Mâide, 5/71.

kaybettiklerini ifade etmiştir.²⁵⁸ Halbuki farklı tefsir kaynaklarına bakıldığında bu ayetin İsrailoğulları hakkında indirildiği açıkça belirtilmektedir.²⁵⁹

Son olarak aynı sûrenin sâdıklardan bahseden 119. ayetini²⁶⁰ tefsir ederken Kummî şu ifadeleri serdetmiştir: "Allah kıyamet gününde bütün peygamberleri toplayıp görevlerini tastamam yapıp yapmadıklarına dair kendilerine sorular yöneltecektir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'e gelince ona şu soruyu soracaktır: 'Ey Muhammed! Senden sonra ümmetini benim hükmüm ve ilimimle idare edecek, onlara Kitâbımı açıklayacak, senin vefatından sonra ihtilafları giderecek ve yeryüzünde halife olacak birini bıraktın mı?' Hz. Peygamber de cevaben: 'Evet Allah'ım! Aralarında kardeşim, vezirim, vasîm, insanların İmâm'ı olan Ali'yi halife olarak seçtim.' diyecektir."²⁶¹

Emiru'l-mü'minin'e düşmanlık edenler hakkında nazil olduğu iddia edilen ayetlerden birisinin de *"Hayır! Öteden beri gizledikleri utandırıcı çirkin halleri, münafıklıkları yüzlerine vuruldu da ondan böyle söylüyorlar."*²⁶² ayeti olduğu ifade edilmiştir. Kummî burada, Hz. Ali'den hilafet makamının haksız olarak alındığını, bu yüzden Ali düşmanlarının "çevirdikleri entrikalar dolayısıyla münafıklık" ile nitelendirildiklerini ima etmiştir.²⁶³

En'am sûresinin 39. ayeti olan *"Âyetlerimizi yalan sayanlar, karanlıklar içinde olan birtakım sağırlar ve dilsizlerdir. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola koyar."* ifadelerinin vasî olan imamları inkar edenler hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Devamında ise Kummî "Vasîlere iman etmeyenler şeytanın

²⁵⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.257.

²⁵⁹ Bkz.:Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1, s.279; İbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c.2, s.985; Yazır, **Hak Dîni Kur'an Dili**, c.3, s.467.

²⁶⁰ "Bunlardan sonra Allah buyurur ki: 'Bu gün o gündür ki, doğruların doğruluğu kendilerine fayda verir. Onlara içinden ırmaklar akan cennetler var. Orada daimî kalırlar. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte büyük başarı ve mutluluk budur! '" (Mâide, 5/119)

²⁶¹ Rivayetin tamamı için bkz.:Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.278-281.

²⁶² En'am, 6/28.

²⁶³ Bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.287-288.

çocuklarıdır. Onlara iman edenler ise Âdem'in gerçek evlatlarıdır." rivayetini eklemiştir.²⁶⁴

En'am sûresinin 151. ayetinde bulunan "Anne ve babaya iyi davranın!" ifadesindeki "anne-baba/vâlideyn" kavramının Hz. Peygamber ile Hz. Ali'ye işaret ettiği yönünde de bir te'vil yapılmıştır.²⁶⁵

*"Dinlerini parça parça edip fırka fırka olanlar yok mu, senin onlarla hiç bir alakan yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır. Allah, onların yaptıklarını ileride bir bir onlara bildirip cezalarını verecektir."*²⁶⁶ ayetinde kendisinden bahsedilenlerin emiru'l-mü'minin olan Ali'den ayrılıp farklı yolları takip edenler olduğu söylenmiştir.²⁶⁷ Anlaşılacağı üzere Kummî bu kişilerden, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafeti ele geçirenleri kast etmektedir.

Yûnus sûresinin 8. ayetinde²⁶⁸ geçen "ayetler/âyât" teriminin emiru'l-mü'minin ile imamlara delalet ettiği ifade edilmiştir. Buna delil olarak Hz. Ali'nin "Allah'ın benden daha büyük bir ayeti/delili yoktur." sözü/rivayeti aktarılmıştır.²⁶⁹ Aynı sûrenin 58. ayeti olan *"De ki: 'Ancak Allah'ın lütuf ve rahmetiyle, yalnız bunlarla sevinirler. Bu, onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır.'"* ifadesindeki "lütuf" kavramının Hz. Peygamber'e; "rahmet" kavramının da emiru'l-mü'minin olan Ali'ye matuf olduğu ifade edilmiştir. "Bunlarla sevinirler" tabirine muhatap olanların da Şîa mensupları olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla Hz.

²⁶⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.292; Sâir tefsir kaynaklarına bakıldığında bu ayetin kafirler ve müşrikler hakkında indirildiği, onların Kur'an ayetlerine karşı kör ve sağır gibi davrandıkları veya Allah'ın, inatlarından dolayı anlayışlarını kısıtladığı belirtilmektedir. Bkz.: Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtihu'l-Ğayb**, c.12, s.231-232; Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.4, s.130-131.

²⁶⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.326.

²⁶⁶ En'am, 6/159.

²⁶⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.328.

²⁶⁸ *"Şüphesiz bize kavuşacağını ummayan ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile âyetlerimizden gafil olanlar var ya; işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir."* (Yûnus, 10/8)

²⁶⁹ Bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.440; Bu yönde yapılan benzer tefsirler için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.441, 747, 749.

Peygamber ile emiru'l-mü'minine gerçek anlamda bağlanıp sevinmeyi hak edenlerin şiiiler olduğu ifade edilmiştir. Netice itibarıyla Kummî'ye göre bu ayet de şiiilere hitap etmektedir.²⁷⁰

Ra'd sûresinin 20. ile 21. ayetleri olan *"Onlar, Allah'a verdikleri sözü yerine getiren ve sözleşmeyi bozmayanlardır. Onlar, Allah'ın riâyet edilmesini emrettiği haklara riâyet eden, Rablerine saygı besleyen ve kötü hesaptan korkanlardır."* ifadelerinin ehl-i beyt, emiru'l-mü'minin ve imamlar üzerine ahdedenler/biat edenler hakkında nazil olduğu ifade edilmiştir. Öyle ki onlar/şiiiler, emiru'l-mü'minin ile imamlara bağlı kalacaklarına dair Allah'a söz vermiş ve bu sözlerini hakkıyla yerine getirmişlerdir. Bu ahdi bozanlar ise aynı sûrenin 25. ayetinde *"Ama Allah'a verdikleri sözü iyice pekiştirdikten sonra bozanlar ve Allah'ın gözetilmesini emrettiği şeyleri terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkarıp nizamı bozanlar yok mu, işte onlara sadece lânet vardır. En kötü yurt olan cehennem vardır."* ifadeleriyle zikredilmişlerdir. Nitekim ayetteki söz/misak kelimesinin işaret ettiği Hz. Ali'nin hilafet ve velayeti, ayette lanet edilenler tarafından sekteye uğratılmıştır. Ali'nin durumu gerek Allah tarafından gerekse Gadir-i Hum vakasında açıklanmasına rağmen onlar, Allah'ın emrini çiğneyip yeryüzünde fesat çıkarmışlardır.²⁷¹ Asıl itibarıyla mezkur ayetler umuma has olarak nazil olmuştur. Nitekim ayet aralarında gelen *"Onlar, Rablerinin rızasını dileyerek sabrederler, namaz kılarlar, kendilerini rızıklandırdığımız şeyden, gizli ve açık harcarlar ve kötülüğü iyilikle giderirler. Öyle kişilerdir onlar ki onlarındır güzel sonuç."* ifadeleri bunu teyit etmekte ve -Kummî'nin yorumlarının aksine- kimden bahsedildiği açıkça zikredilmemektedir.²⁷²

Nahl sûresinin 90. ayeti olan *"Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."* beyanı hakkında Kummî şu açıklamalara yer vermektedir: "Bu ayetteki 'adalet' kavramından kasıt kelime-i şehâdetdir. 'İhsan'

²⁷⁰ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.448.

²⁷¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.516-517.

²⁷² Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, c.5, s.301.

kavramından kasıt ise emiru'l-mü'minin olan Ali'dir. 'Hayasızlık/fehşâ, fenalık/münker, azgınlık/bağy' terimleri de sırasıyla Hebter, Zerrîk ve Na'sel²⁷³ -ilk üç halife- için kullanılmıştır. Zira onlar emiru'l-mü'minine kötülük yapmışlardır."²⁷⁴ Netice olarak bu yorum, Kummî'nin ilk üç halifeye karşı bakışını açıkça göstermektedir.

İsrâ sûresinin 73. ayet meali olan *"Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşkırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi."* ifadesindeki "vahyettiğimizden başkasını/ğayrahu" kullanımındaki "hû" zamirinin emiru'l-mü'minine matuf olduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Kummî'ye göre Allah, Hz. Peygamber'e Ali hakkında vahiyler indirmiş, Ali düşmanları ise hemen devreye girerek Hz. Peygamber'i bu konuda yanıltmaya çalışmışlardır. Zira onlar, Ali düşmanı olmakla beraber onun bu durumunu/makamını kıskanmaktaydılar.²⁷⁵

*"Dini inkâr edenler ise, son saat ansızın gelip çatıncaya veya o kısır gün kendilerine gelinceye kadar, onun hakkında şüphe içinde kalır giderler."*²⁷⁶ ayetinde dini inkâr edenlerin emiru'l-mü'minin hakkında şüphe edenler olduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla ayette "minhu" kelimesindeki zamirinin Hz. Ali'ye döndüğü ifade edilmiştir.²⁷⁷ Ehl-i sünnet kaynaklarına bakıldığında ise bu zamirin Kur'an'a raci olduğu ifade edilmektedir.²⁷⁸

²⁷³ Kummî, ilk üç halife için "el-evvel, es-sâni, es-sâlis", "Falan, falan, falan" tabirlerinin yanı sıra bu terimleri de sık sık kullanmaktadır. Hz. Ebu Bekir'i Hebter, Hz. Ömer'i Zerrîk, Hz. Osman'ı da Na'sel terimleriyle isimlendirmiştir. Bkz.: Yazır, Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.30, 35, 79, 83, 128, 160, 205: Burada ilk üç halife açıkça belirtilmektedir.; 254-256; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.430, 589, 721: Bu sayfalarda bizzat isimler zikredilmektedir.; s.725: Bu sayfada Hz. Ömer, es-Sâni tesmiyesiyle tekfir edilmektedir.;s.745.; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.849,880, 899, 975, 984, 985, 995, 998, 1004, 1007, 1034, 1048, 1054.

²⁷⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.556.

²⁷⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.592.

²⁷⁶ Hac, 22/55.

²⁷⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.683.

²⁷⁸ Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.2, s.691; İbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm**, c.3, s.1969; Yazır, **Hak Dîni Kur'an Dili**, c.6, s.105.

Kummî, Yâsin sûresinin *"Ölüleri diriltecek Biz'iz. Yaptıkları her şeyi ve bütün izlerini bir bir kaydeden Biz'iz. Velhasıl her bir şeyi, apaçık bir kitap'ta sayıp döken Biz'iz."*²⁷⁹ ayeti hakkında Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Vallahi burada zikredilen 'apaçık kitap/imâmin mubîn' tabirinden kast edilen benim. Zira ben, Resulullah'tan bana miras kalan bilgilerle hakkı batıldan ayırır, her şeyi açıklığa kavuştururum."²⁸⁰

*"Biz hiç, iman edip makbul ve güzel iş yapanlara, ülkede fesat çıkararak nizamı bozanlarla aynı muameleleri yapar mıyız? Yahut Allah'ı sayıp kötülüklerden sakınanları, yoldan çıkanlarla bir tutar mıyız?"*²⁸¹ ayeti hakkındayapılan şu yorumlargoze çarpılmaktadır: "Ayette geçen 'güzel iş yapanlar'dan kasıt emiru'l-mü'minin Ali ile ashabıdır. 'Fesat çıkararak nizamı bozanlar' ise ilk iki halife ve arkadaşlarıdır. Dolayısıyla Allah bu ayette, Ali ve arkadaşlarını diğerleriyle mukayese etmiş; öncekilerin 'müttakî', sonrakilerin ise 'yoldan çıkanlar' olduğunu açıkça belirtmiştir."²⁸² Diğer tefsir kaynaklarına bakıldığında ise bu ayette mukayese edilen iki grubun takvâ sahibi mü'minlerle inkarcılar²⁸³ ya da iyilik yapan mazlum ile kötülük yapan zalimler²⁸⁴ olduğu belirtilmiştir.

Hz. Ali'nin emiru'l-mü'minin ve büyük bir haberci olduğuna dair getirilen delillerden birisi de Sad sûresinin 67. ve 68. ayetleri olan *"De ki: 'Bu, büyük bir haberdur. Siz ise ondan yüz çeviriyorsunuz.'" ifadeleridir. Nitekim Kummî, bu ayetlerin tefsirinde Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin vazife ve sevgi açısından birbirlerine olan yakınlığından bahsetmekte, bundan dolayı da bu ayetlerin Ali hakkında nazil olduğunu iddia etmektedir.*²⁸⁵ Sair tefsir kaynaklarında ise buradaki

²⁷⁹ Yâsin, 36/12.

²⁸⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.855.

²⁸¹ Sad, 38/28.

²⁸² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.880.

²⁸³ Bkz.:Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.925.; Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.2, s.899.

²⁸⁴ İbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c.4, s.2467.

²⁸⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.889-890.

"huve/o" zahirinin tevhid hakikati ile Hz. Peygamber'in risaletine²⁸⁶ ya da Kur'an ile ahiret²⁸⁷ konularına raci olduğu belirtilmektedir.²⁸⁸

Kummî, insanların Hz. Peygamber'in vefatından sonra mezheplere ayrılmalarını emirü'l-mü'minini terk etmelerine bağlamış, buna Şûrâ sûresinin 14. ayetini²⁸⁹ şu ifadeleri kullanarak delil göstermiştir: "Bu ayette de bahsedildiği üzere insanlar, cahilliklerinden dolayı ihtilafa düşmemişlerdir. Bilakis, Allah'ın emri doğrultusunda Ali'nin kendilerine emirü'l-mü'minin olarak seçilmesi sonucunda onu kıskanmışlar ve kendi arzularına uyup mezheplere ayrılmışlardır."²⁹⁰ Farklı tefsir kaynaklarında ise bu ayetin, geçmiş peygamberlere hitaben indirildiği²⁹¹ ya da peygamberlerinden sonra ayrılığı tercih eden Ehl-i Kitab hakkında nazil olduğu²⁹² ifade edilmiştir.

Hidayetin ancak Ali'yi takip etmekle elde edilebileceğini belirten Kummî bu görüşüne Şûrâ sûresinin 52. ayetinde geçen "*Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eristireceğimiz bir nur yaptık.*"²⁹³ ifadesini kaynak olarak göstermiştir. Zira ona göre buradaki "nur" ve "sırat" kavramları Hz. Ali'ye dönmektedir. Halbuki ayetlerin siyak ve sibakı ile sair tefsirlere bakıldığında da

²⁸⁶Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.930; Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, Tefsiru'l-Beydâvî, c.2, s.904; İbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c.4, s.2479.

²⁸⁷Mâturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Mustafa Yavuz (Thk.), c.12, s.276-277.

²⁸⁸Yapılan benzer tefsirler için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.894,897.

²⁸⁹"Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye kadar ertelenmesi ile ilgili olarak) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra Kitab'a mirasçı kılınanlar da, onun hakkında derin bir şüphe içindedirler." (Şûrâ, 42/14)

²⁹⁰Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.934.

²⁹¹Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, Tefsiru'l-Beydâvî, c.2, s.946; İbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c.4, s.2562.

²⁹²Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.976.

²⁹³Ayet mealinin tamamı: "*İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri diriltlen bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eristireceğimiz bir nur yaptık.*"

görülecektir ki "nur" kavramı iman²⁹⁴ veya Kur'an'a²⁹⁵; "sırat" kavramı ise İslam Dini ve getirdiği şeriate delalet etmektedir.²⁹⁶

Kummî tefsirinde siyak ve sibakın²⁹⁷ öneminin göz ardı edildiğini Zuhurf sûresinin ilk dört ayetine²⁹⁸ yapılan açıklamalarda görmek mümkündür. Bu ayetlere yapılan açıklamalar şu şekildedir: "Hâ mîm, mukatta' harflerdendir. İkinci ayetteki ifadeden açıkça Kur'an kast edilmektedir. Dördüncü ayet olan 'O, Bizim nezdimizdeki ana kitapta saklı olup çok yücedir, hikmet doludur.' ifadelerinde bahsedilen ise emiru'l-mü'minin Ali'dir. Çünkü hüve/o zamiri ona işaret etmektedir. Nitekim bu ayette geçen ana kitap/ümmü'l-kitab, Fatiha sûresi anlamına geldiğine göre, İmam Ali de bu sûrede zaten sırât-ı müstakim vasfıyla açıklanmıştı."²⁹⁹ Baştaki ayetlerde Kur'an'dan bahsedildiği yönünde açıklamalar yapması ve hemen ardındaki ayetin başında gelen zamiri (innehu) Ali'ye matuf kılması, Kummî'nin siyak ve sibak konusunu ihmal ettiğini açıkça göstermektedir.³⁰⁰

Nebe sûresinin 1. ayetine yapılan tefsirde Kummî, "nebe/haber" ifadesi hakkındaki yorumu yapmaktadır: "Emiru'l-mü'minin Ali demiştir ki: 'Allah'ın insanlığa gönderdiği en önemli mesaj benim. Allah'ın sunduğu deliller arasındaki en büyük delil de benim. Allah beni, bazı insanlar kabul etmemiş olsa da bütün geçmiş

²⁹⁴ Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Murtaza Bedir (Thk.), c.13, s.218.

²⁹⁵ Beydavi, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil**, **Tefsiru'l-Beydâvî**, c.2, s.952; İbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c.4, s.2578; Tabatabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.18, s.78.

²⁹⁶ Beydavi, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil**, **Tefsiru'l-Beydâvî**, c.2, s.952; İbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c.4, s.2578; Tabatabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.18, s.79.

²⁹⁷ Kur'an'ın anlaşılmasında "siyak-sibak" konusunun önemi için bkz.: Ali Bakkal, **"Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi"** (Makale), Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.; Ayrıca bkz.: Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. 1, s.55-59.

²⁹⁸ *1. Hâ, mîm. 2. Açık olan ve gerçekleri açıklayan bu kitaba yemin olsun. 3. Biz düşünüp anlamamız için onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. 4. O, Bizim nezdimizdeki ana kitapta saklı olup çok yücedir, hikmet doludur.* (Zuhurf, 43/1-4)

²⁹⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.944.

³⁰⁰ Benzer tefsir örneği için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.998.

ümmetlere arz etmiştir."³⁰¹ Bu rivayet ve yorum eşliğinde Kummî, Hz. Ali'nin üstün meziyetlerinin bu dereceye kadar vardığını ifade etmeye çalışmıştır.³⁰²

2.2.2. Kummî Tefsiri'nde Velâyet Kavramı

Emiru'l-mü'minin kavramının yanı sıra bununla doğrudan ilgili olan velâyet kavramı da mezkûr tefsirde sık sık geçmektedir. Soz gelimi *"Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin de şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin aranızı açan belli bir düşmandır."*³⁰³ ayetinde geçen barış ve selâmet/es-silmu kavramının aslında Hz. Ali'nin velâyetine³⁰⁴ delalet ettiği görüşü öne sürülmüştür. Dolayısıyla Kummî'ye göre mü'minler, ancak bu yolla doğru olana ulaşabileceklerdir.³⁰⁵

Aynı sûrenin 103. ayetinde geçen *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın."*³⁰⁶ ifadesi hakkında ise "Allah'ın ipinden kasıt, tevhid ile velâyet inancıdır."³⁰⁷ yorumu yapılmıştır.³⁰⁸ Tabatabâi bu ayetteki "ipe sarılma" tabirinin

³⁰¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1126.

³⁰² Hz. Ali'nin emiru'l-mü'minin olduğuna dair yapılan tefsir ve getirilen deliller hakkında daha fazla ayrıntı için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.898, 902, 907, 917, 923, 933, 949, 952, 956, 969, 977, 985, 998, 1002, 1017, 1020-1024, 1033, 1083, 1099, 1105, 1107-1109, 1122, 1138, 1147, 1150, 1158, 1163, 1166, 1179, 1194.

³⁰³ Bakara, 2/208.

³⁰⁴ İmamet inancının temellendirilmesi ve Hz. Ali'nin imametini ispat amacıyla kullanılan ayetlerden birisi de velâyet ayeti olarak isimlendirilen "Sizin dostunuz, ancak Allah, O'nun elçisi ve namazlarını kılan, zekâtlarını veren, rükûya varan mü'minlerdir." (Mâide, 5/55.) ayetidir. İmâmiyye Şiası'nda bu ayetin Ali ibn-i Ebî Tâlib soyundan gelen tüm imamları ya da diğer bir görüşe göre sadece Hz. Ali'yi kast etmek için nazil olduğu ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Metin Bozan, **İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru 4. ve 5. Asırlar**, İlahiyat Yayın Evi, Ankara, 2007, s.55.

³⁰⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.109.

³⁰⁶ Âl-i İmran, 3/103. Ayet mealinin tamamı: *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz."*

³⁰⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.160.

³⁰⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.162.

Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetine delalet ettiğini ifade etmektedir.³⁰⁹ Sair tefsirlere bakıldığında bu anlamı içerecek yorumların yapılmadığı görülmektedir.³¹⁰

*"Fakat Allah, sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder. Melekler de buna şahitlik eder. Şahit olarak Allah yeter."*³¹¹ ayetinde geçen "Allah'ın indirmiş olduğu şey" in Ali hakkındaki bilgiler olduğu fikri öne sürülmüştür.³¹² Dolayısıyla Kummî burada, Hz. Ali'nin imamet, velayet, hilafet gibi makamlara sahip oluşuna Allah'ın da şahit olduğunu varsaymaktadır.

Mâide sûresinin 3. ayetinde geçen *"İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım."* ifadesi hakkında şu tefsir yapılmıştır: "Bu ayet çerçevesinde Allah'ın bize indirmiş olduğu farzlardan sonuncusu velâyete inanma konusudur. Bundan sonra herhangi bir farîza emredilmemiştir. Nitekim Allah 'üzerinizdeki nimeti tamamladım' buyurmaktadır."³¹³

Kummî Tefsiri'nde Hz. Peygamber'in velayete inanmaları konusunda sahabelerden söz aldığı da iddia edilmiştir. Buna Mâide sûresindeki *"Allah'ın size lütfettiği nimeti ve sizin 'duyduk ve itaat ettik, baş üstüne!' dediğiniz vakit, sizden aldığı sözünüzü/misakı hatırlayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah sinelerde saklı bütün sırları bilir."*³¹⁴ ayeti kaynak olarak gösterilmiştir. Zira Kummî'ye göre sahabeler Hz. Peygamber'in varlığında Ali'nin velayetine iman edip söz vermiş, sonra da bu sözlerini/misakı bozmuşlardır. Bundan dolayı Allah,

³⁰⁹ Tabatabâi, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.3, s.422.

³¹⁰ Bkz.:Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.186; Vâhidî, **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an**, s.121; Süyûtî, **Lübâbü'n-Nükûl Fi Esbâbi'n-Nüzûl**, s.60.

³¹¹ Nisâ, 4/166.

³¹² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.234.

³¹³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.239; Sair tefsirlere bakıldığında bu ayet hakkında velâyete ile ilgili bir yorum yapılmadığı görülmektedir. Bkz.:Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl, Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1, s.257-259; İbn-i Kesir bu ayet ile ilgili şu rivayeti aktarmaktadır: Bir gün bir Yahudi topluluğu o zamanın halifesi Hz. Ömer'in yanına gelip şöyle derler: "Ey Ömer! Sizin Kitab'ınızda öyle bir ayet var ki o ayet bizde olsaydı, onun iniş gününü bayram edinirdik!" Hz. Ömer'in cevabı şu olur: "Vallahi ben bu ayetin Resulullah'a indiği günü ve vaktini pek iyi bilirim! O, bir cuma günü, arefe gecesini nazil olmuştu." Bkz.:İbn-i Kesir, **Muhtasaru Tefsîr-i İbn-i Kesir**, c.1, s.387.

³¹⁴ Mâide, 5/7.

sözlerini bozan bu kişiler hakkında aynı sûrenin 13. ayetini³¹⁵ indirmiştir ki bu ifadelerle lanetlendikleri zikredilmektedir.³¹⁶

A'raf sûresinin 44. ayeti olan "*Cennetlikler cehennemliklere: 'Biz, Rabbimizin bize vâd ettiği şeylerin gerçek olduğunu gördük; siz de Rabbinizin size vâd ettiklerinin gerçekleştiğini gördünüz mü?' deyince onlar: 'Evet' diye cevap verirler. Derken bir görevli aralarında: 'Allah'ın lâneti o zalimlere olsun!' diye nidâ eder.*" ifadelerinin tefsirine bakıldığında buradaki "görevli/müezzin" kavramının Hz. Ali'ye delalet ettiği; dolayısıyla devamındaki zalimlerin Ali ile ilgili olan hilafet, velayet gibi unsurları inkar eden kişiler olduğu belirtilmiştir.³¹⁷

*"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürümesi için kendisine bir ışık (iman nûru) verdiğimiz kişi, hiç karanlıklarda kalıp çıkamayan kimse gibi olur mu? Olmaz ama kâfirlere, yapmakta oldukları işler böyle güzel gösterilir."*³¹⁸ ayeti hakkında da şu tefsir yapılmıştır: "Bu ayetteki 'nûr' kavramından kast edilen 'velayet'tir. Binaenaleyh kişi hakikat ve velayet hakkında gafil iken ona bu nûr verilmiştir. Devamındaki 'karanlıklarda kalan' tabiri de velayeti, imam olmayanlara yakıştırıp bu inanç bataklığına düşenlerin vaziyetini ifade eder."³¹⁹

Kummî, velayet inancının Allah tarafından farz kılındığına dair açıklamalarını aynı sûrenin 96. ve 97. ayetlerinin³²⁰ tefsirinde şu şekilde yapmaktadır: "Bu ayette emiru'l-mü'minini³²¹ inkar edenlerden bahsedilmiştir.

³¹⁵ *"İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular. (Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah, iyilik yapanları sever."* (Mâide, 5/13)

³¹⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.241.

³¹⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.339.

³¹⁸ En'am, 6/122.

³¹⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.319.

³²⁰ *"Şüphesiz, haklarında Rabbinin sözü (hükmü) gerçekleşmiş olanlar, kendilerine bütün mucizeler gelse bile, elem dolu azabı görünceye kadar inanmazlar."* (En'am, 6/96-97)

³²¹ Ayette geçen "ayet" kavramının yine Hz. Ali'ye delalet ettiği anlayışla hareket edilmiştir.

Nitekim Allah, velayete iman etmeyi onlara farz kılmasına rağmen onlar bunu reddetmişlerdi."³²²

Kummî tefsirinde mezhep taassubunun açıkça görüldüğü bir yer de Hûd sûresinin 13. ayetinin tefsiridir. *"Yoksa 'onu uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin.'"* ifadeleri hakkında şu yorumlar yapılmıştır: "Bu ayet fehvasınca velayeti inkar edenler: 'Allah velayet denen şeyi emretmedi ki! Peygamber bunu kendiliğinden söylüyor.' diyorlardı. Bu yüzden Allah bu ayet ile onlara meydan okuma üslubuyla cevap vermiş, devamındaki *"Eğer size (bu konuda) cevap veremedilerse, bilin ki o -Ali- ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Artık müslüman oluyor musunuz?"*³²³ ayetini de bu minvalde inzal etmiştir."³²⁴

Kehf sûresinin 29. ayetinde geçen *"De ki: 'Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.'"*³²⁵ beyanının da velayet hakkında nazil olduğu iddia edilmektedir. Binaenaleyh buradaki "Hak" kavramının velayete işaret ettiği söylenmektedir.³²⁶

Bu tarz tefsirlerinin yanı sıra Kummî, ayetlerde geçip imamet unsurlarına delalet sayılabilecek terimleri doğrudan kendi görüşlerini destekleyecek şekilde

³²² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.454.

³²³ Hûd, 11/14.

³²⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.465; Farklı tefsir kaynaklarında ise Hûd sûresinin 13. ve 14. ayetlerinde "Kur'an"dan bahsedildiği belirtilmiştir. Bkz.: Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1, s.454.; İbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm**, c.2, s.1459; Yazır, **Hak Dîni Kur'an Dili**, c.5, s.108.

³²⁵ Ayet mealinin tamamı: *"De ki: 'Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.' Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir."*

³²⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.607.

yorumlamaktadır. Söz gelimi Meryem sûresinin 49. ve 50.ayetleri³²⁷ hakkında şu yorumu yapmaktadır: "Allah bu ayette geçen 'rahmetimizden' ifadesinde Hz. Peygamber'i; devamındaki 'yüce/aliyyen' ifadesinde ise Ali'yi kast etmiştir. Zira Ali, peygamberlerin sadece doğruyu söyleyen dili/lisanı kılınmıştır."³²⁸ Aynı sûrenin 96. ayeti olan *"Rahman, iman edip, makbul ve güzel işler yapanların gönüllerinde bir sevgi var edecektir."* ifadesindeki "sevgi/vüdd" kavramının emiru'l-mü'mininin velayetine delalet ettiği söylenmektedir. Dolayısıyla -bu anlayışa göre- Allah, salih amel işleyenlerin kalbine velayet hakikatini yerleştirecektir.³²⁹ Benzer yorum Tâhâ sûresinin 82. ayeti hakkında da yapılmaktadır: *"Şüphesiz ki ben, tövbe edip inanan ve salih ameller işleyen, sonra da doğru yol üzere devam eden kimse için son derece affedicim."* ifadesindeki "doğru yol" tabirinden kastın yine velayet olduğu iddia edilmiştir. *"Çünkü onlara sözlerin en güzelini söylemek nasib edilmiş, bütün güzel övgülere lâyık olan Allah'ın yoluna hidâyet edilmişlerdir."*³³⁰ ayetinde geçen "Allah'ın yolu" terkinin de velayet anlamına geldiği görüşü serdedilmiştir. Dolayısıyla burada velayet makamını haiz olan emiru'l-mü'minin ile imamlardan bahsedilmektedir.³³¹

Mü'minûn sûresinin 73. ayeti olan *"Sen gerçekten onları dosdoğru bir yola çağırıyorsun."* beyanında Hz. Peygamber tarafından davet edilen yolun emiru'l-mü'mininin velayet yolu olduğu söylenmiştir. Devamındaki *"Ama şu da gerçek ki âhirete inanmayanlar, yoldan sapıyorlar."*³³² ayetinin de imamı inkar edenler hakkında nazil olduğu iddia edilmiştir.³³³

³²⁷ "Onları ve onların Allah'tan başka taptıkları putları terk edip (Şam'a yerleşince) Biz O'na İshak ile Yâkub'u hediye ettik. Onların her birine peygamberlik verdik. Onlara rahmetimizden bağışta bulunduk. Onlar için yüce bir doğruluk dili var ettik." (Meryem, 19/49-50)

³²⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.630. Benzer kullanımlar için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.47; Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.522.

³²⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.639.

³³⁰ Hac, 22/24.

³³¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.676.

³³² Mü'minûn, 23/74.

³³³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.692.

Kummî, Nûr sûresinin 61. ayetini³³⁴ tefsir ederken Hz. Ali'nin hilafet ve velayetiyle ilgili olan şu açıklamalara yer vermiştir: "Hz. Peygamber Medine'de Muhacirler ile Ensar arasında kardeşlik bağını kurduğu esnada Hz. Ali sonlara kalmış ve Hz. Peygamber'e 'Yâ Rasulallah, neden beni de ensardan birine kardeş kılmıyorsun?' diye sorunca Hz. Peygamber şöyle cevap vermişti: 'Ey Ali! Seni kendime bıraktım. Benim kardeşim olmak istemez misin? Benim vasım, vezirim, halifem olmak istemez misin?'"³³⁵ Bu yorumuyla Kummî, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra hilafet ve vasîlik makamını hak ettiğini gösteren delillerden birinin de bu olduğunu ima etmiştir. Hadis kaynaklarına bakıldığında mezkûr hadiste Hz. Peygamber'in sadece "Ey Ali! Sen benim kardeşimsin. Sen bana ben de sana mirasçı olurum."³³⁶ dediği nakledilmektedir. İbn-i Kesir bu hadisi şu şekilde yorumlamaktadır: "Ensâr ile muhâcirler arasında kurulan kardeşlik bağının amacı, birbirlerini gözetmeleri ve birbirlerine ısınmalarıdır. Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin kardeşliğine ise bu açıdan bakmamak gerekir. Zira zaten ikisinin arasında güçlü bir bağ vardı. Dolayısıyla Resulullah'ın Ali'yi kardeş edinme amacı, ikisinden birine yapılan muamelelerin aslında ikisine karşı yapıldığını ifade etmektir. Yani Ali'ye iyi davranan kendisine de iyi davranmış olur; kötü davranan ise kendisine de kötü davranmış olur."³³⁷ Görüldüğü üzere Kummî'nin burada sarf ettiği Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendisine vasî ya da halife kılması tabirleri sair kaynaklarda bulunmamaktadır.

³³⁴"Görme özürlü, topal veya hasta gibi özürlülerin sizin evlerinizden yemek yemelerinde mahzur olmadığı gibi, sizin de eşlerinize yahut çocuklarınıza ait evlerinizden, babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden yahut anahtarları size bırakılıp sahip çıkmanız istenen yerlerden veya arkadaşlarınızın evlerinden yemek yemenizde mahzur yoktur. İster toplu, ister ayrı ayrı yemenizde de sakınca yoktur. Evlerinize girdiğiniz zaman Allah katından kutlu, feyizli ve bereketli bir iyi dilek temennisi olarak birbirinize selâm verin! İşte Allah size âyetlerini böylece açıklıyor. Umulur ki düşünüp hikmetini anlarsınız." (Nûr, 24/61)

³³⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.716.

³³⁶ Ebû Abdillâh el-Bağdâdî İbn-i Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, İhsan Abbas (Nşr.), by. Beyrut, 1968, c.3, s.21.

³³⁷ Ebu'l-Fidâ İsmail ibn-i Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî İbn-i Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Hassan Abdülmennan (Thk.), Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Lübnan, c.1, s.464.

"Kim O'nun huzuruna bir iyilikle gelirse, ona daha hayırlı bir mükâfat vardır. Üstelik onlar o kıyamet gününün dehşetinden emin olacaklardır."³³⁸ayetindeki "iyilik/el-hasene" kavramının emiru'l-mü'mininin velayeti anlamına geldiği iddia edilmiştir. Dolayısıyla kıyamet gününde Allah'ın huzuruna velayet inancıyla geldiği takdirde hayırlı mükafatlarla karşılaşılacağı ifade edilmiştir. Devamındaki ayette³³⁹ geçen "kötülük/es-seyyie" kavramının ise Hz. Ali'nin düşmanlarına delalet ettiği belirtilmiştir.³⁴⁰

Rûm sûresinin 30. ayetinde geçen "*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir.*"³⁴¹ifadesindeki "din" kelimesinden anlaşılması gerekenin velayet inancı olduğu öne sürülmüştür. Yine Lokman sûresinin 20. ayetinde geçen "*Görünen görünmeyen bunca nimete sizi garketmiş?*"³⁴²ifadesindeki "görünen/zâhir" kavramının Hz. Peygamber'e; "görünmeyen/bâtın" kavramının da ehl-i beyte verilen velâyet inancına delalet ettiği söylenmiştir.³⁴³

"Güzel sözler ancak O'na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir."³⁴⁴ifadelerinin Hz. Ali'nin velâyet ve hilâfeti hakkında indirildiği yönünde de bir görüş ileri sürülmüştür. Zira buradaki "güzel söz"ün anlamı şudur: "Allah'tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed O'nun elçisidir. Ali, Allah'ın velisi,

³³⁸ Neml, 27/89.

³³⁹"Kim de kötü işlerle gelirse, onlar da yüzükoyun ateşe yuvarlanırlar. Siz işlediklerinizin karşılığından başka bir şey mi bulacaktınız?"

³⁴⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.749.

³⁴¹ Ayet mealinin tamamı: "*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu, dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.*"

³⁴² Ayet mealinin tamamı: "*Görmüyor musunuz ki Allah göklerde ve yerde olan şeyleri sizin hizmetinize vermiş. Görünen görünmeyen bunca nimete sizi garketmiş? Yine de, öyle insanlar var ki hiçbir bilgiye, yol gösterici bir rehber veya aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışıp durur.*"

³⁴³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.794.

³⁴⁴ Fatır, 35/10. Ayet mealinin tamamı: "*Her kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah'a aittir. Güzel sözler ancak O'na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir. Kötülükleri tuzak yapanlar var ya, onlar için çetin bir azap vardır. İşte onların tuzağı boşa çıkar.*"

Resulullah'ın da halifesidir."; "salih amel" terkiibinin anlamı ise "bu güzel sözün Allah katından olduğuna şüphesiz bir şekilde inanmak"tır.³⁴⁵ Dolayısıyla burada Kummî'nin, velâyet ve hilâfet konularını imanî konular çerçevesinde değerlendirdiği görülmektedir.³⁴⁶ Diğer tefsirlerde "güzel sözler" ifadesinin, gerçek anlamdaki güzel söz veya tevhid anlamlarına geldiği ifade edilmektedir.³⁴⁷

Zümer sûresinin 55. ayeti olan *"Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun!"* ifadelerinin emirü'l-mü'minin, onun velâyeti ve imamlar hakkında nazil olduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla bu ayette "size indirilenin en güzeli" şeklinde ifade edilenlerden bu üç kavram kast edilmiştir.³⁴⁸

Kummî, Hz. Ali'nin emirü'l-mü'minin ve velayet sahibi oluşunu Hz. Peygamber'in Allah'tan emir aldığına Şûrâ sûresinin 15. ayetine³⁴⁹ bağlamıştır. Ayette geçen *"(Ey Muhammed!) Bundan dolayı sen çağrıya devam et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol."* ifadesinde yapılan çağrının Ali'nin emirü'l-mü'minin ve velayet sahibi olduğu konusunda olduğu iddia edilmiştir. Dolayısıyla bu ifade "Ey Muhammed! İnsanları Ali'nin velayetine davet etmeye devam et! Diğerlerinin bu konudaki hevalarına da uyma!" şeklinde açıklanmıştır.³⁵⁰

Emirü'l-mü'minin Ali'ye düşmanlık besleyip onun velayet ve hilafet hakkının sahabeler tarafından gasp edildiğini, dolayısıyla bu davranışlarıyla küfre düştüklerini

³⁴⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.849.

³⁴⁶ Bu yönde yapılan benzeri tefsirler için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.916, 918-919, 1075, 1180.

³⁴⁷ Semerkandî, **Tefsîru's-Semerkandî-Bahru'l-'Ulûm**, c.3, s.311; Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.882; Tabâtabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.17, s.23.

³⁴⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.901.

³⁴⁹ Ayet mealinin tamamı: *"(Ey Muhammed!) Bundan dolayı sen çağrıya devam et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların hevâ ve heveslerine uyma ve şöyle de: 'Ben, Allah'ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak bir şey yoktur. Allah, hepimizi bir araya toplayacaktır. Dönüş de ancak O'nadır.'"*

³⁵⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.935.

iddia eden Kummî, bu görüşüne Muhammed sûresinin 1. ayetini dayanak kılmıştır. Buna binaen *"İnkâr edip insanları Allah'ın yolundan engelleyenlerin bütün yaptıklarını Allah boşa çıkaracaktır."*³⁵¹ ayeti hakkında şu yorumu yapmıştır: "Bu ayet, Resulullah'ın sonraları dinden çıkan ashabı hakkında nazil olmuştur. Zira onlar ehl-i beytin hakkını gözetmemiş, Ali'nin emirlik ve velayet vazifelerine mani olmuşlardı. Bu yüzden ayet, dinden çıkan bu kişilerin, Resulullah'ın sağlığında işledikleri hayırlı işlerin boşa çıktığını belirtmektedir."³⁵² Diğer yandan şîî müfessir olarak kabul edilen Tabâtabâî'nin, bu ayette kendilerinden bahsedilenlerin Mekke müşrikleri ve onlara uyanlar olduğunu ifade ettiği görülmektedir.³⁵³

Kummî, Ali'nin velayeti hakkında müslümanların ihtilafa düşmesini *"Siz tam bir çelişki içindesiniz."*³⁵⁴ ayetiyle de ilişkilendirerek şu yorumu yapmıştır: "Bu ayet, insanların velayet konusundaki çelişki ve ayrılıklarına işaret ediyor. Dolayısıyla kim Ali'nin velayetini kabul edip bu konuda sebat gösterirse cennete girer. Kim de buna muhalefet ederse cehenneme girmeye müstahak olur."³⁵⁵ Görüldüğü üzere Kummî, bu yorumu yaparken de herhangi bir kaynağa başvurmamış, mantık yoluyla da olsa ayetler/kavramlar arasında herhangi bir ilişkilendirme yapmamıştır.

2.3. İMAM

İmâmet anlayışının en önemli unsurlarından birisi olan "İmam/İmamlar" kavramının, Kummî tefsirinde hangi ayetlere konu edildiğini bu başlık altında ele alacağız.

³⁵¹ Muhammed, 47/1.

³⁵² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.976; Kummî, buna benzer bir tefsiri Kaf sûresinin 25. ayeti olan *"Hayrı hep engelleyen, haddi aşan şüpheci her kâfir!"* ifadeleri hakkında şu sözleriyle yapmıştır: "Bu ayetteki 'hayır' kavramından kasıt emiru'l-mü'mininin velayeti; onu engelleyenden kasıt ise Ömer'dir. Zira o birçok hayra mani oldu." bkz.:Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1007.

³⁵³ Tabatabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.18, s.79.

³⁵⁴ Zariyat, 51/8.

³⁵⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1012.

2.3.1. Kummî Tefsiri'nde İmam Kavramı

Fatiha suresinin 4. ayetinde geçen “*Bizi doğru yola ilet!*” ifadesindeki “sırat ve müstakim” kelimelerinden “imamın bilgisi”nin ya da “emiru’l-mü’minin olan Hz. Ali ve onun bilgisi”nin kast edildiği iddia edilmiştir.³⁵⁶ Aynı surenin 7. ayetinde geçen “*dâllîn*” kelimesinin de “imam hakkında şüpheyne düşenler” anlamına geldiği söylenmiştir.³⁵⁷ Sair tefsirlere bakıldığında ise bu iki kavramdan kast edilen asıl manaların "Allah'a giden yol"³⁵⁸, Kur'an veya iman³⁵⁹, İslam³⁶⁰, mü'minlerin girdiği hak yol³⁶¹ olduğu yönünde açıklamalar yapıldığı görülmektedir.

Mukatta' harfleriyle başlayan Bakara suresindeki “elif lâm mim” harflerinin Hz. Peygamber ile İmam Ali'ye işaret ettiği vurgulanmış; bunun bilincinde olup bu harflerle duâ edildiği zaman duaların mutlaka kabul olunacağı zikredilmiştir.³⁶² 2. ayet olan “*Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Müttakîler için yol göstericidir*” ifadesindeki “kitab” kavramının şüphesiz bir şekilde İmam Ali'ye; “müttakîler” kavramının da Şîa'ya işaret ettiği iddia edilmiştir.³⁶³ Halbuki bu ayetteki "kitab" kavramı Kur'an'a; "müttakî" kavramı da Allah'a karşı gelmekten sakınan mü'minlere delalet etmektedir.³⁶⁴

“Bu fâsıklar o kimselerdir ki, Allah'a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın, kurulmasını istediği bağları koparır ve yeryüzünde fitne ve fesat

³⁵⁶ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.53.

³⁵⁷ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.54.

³⁵⁸ İbn-i Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c.1, s.108; Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an*, c.1, s.30-31.

³⁵⁹ Maturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Bekir Topaloğlu-Ahmet Vanlıoğlu (Thk.), c.1, s.22.

³⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl*, s.29.

³⁶¹ Beydavi, *Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl*, *Tefsîru'l-Beydâvî*, c.1, s.16.

³⁶² Bir başka yerde de mukatta' harflerinin Hz. Peygamber ve İmam tarafından yazıldığı belirtilmiştir. Bkz.: Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.3, s.927.

³⁶³ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.55.

³⁶⁴ Bkz.: Taberî, *Tefsîru't-Taberî, Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an*, c.1, s.225-233; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, c.1, s.168-173.

çıkarırlar. İşte bunlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."³⁶⁵ ayetinde geçen "kesin söz/misak" ifadesinin emiru'l-mü'minin olan Hz. Ali'ye; "kurulması istenen bağlar" ifadesinin ise emiru'l-mü'minin ile imamlar arasındaki bağa işaret ettiği ifade edilmiştir.³⁶⁶ Farklı tefsir kaynaklarında bu ayetin, elest bezminde³⁶⁷ Allah'a verdikleri ahdi/sözü bozan fâsıklar ya da kâfirler hakkında indirildiği ifade edilmektedir. Zira onlar bu sözlerini bozmakla Allah'a ve Peygamber'lere muhalefet etmişlerdir.³⁶⁸

Yine Bakara suresinin 256. ayeti olan "*Artık kim tağutu reddedip Allah'a iman ederse, işte o, kopması mümkün olmayan en sağlam kulpa tutunmuştur.*" ifadesindeki "kulp"tan kastın "velâyet, emiru'l-mü'minin Hz. Ali ve ondan sonraki imamlar" olduğu belirtilmiştir.³⁶⁹ "*O, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet nasib edilmişse, doğrusu ona pek çok hayır verilmiştir. Ancak tam akıllı olanlar gerçekleri anlar ve düşünürler.*"³⁷⁰ ayetindeki "çok hayır" ifadesinin de emiru'l-mü'minin ile imamların marifetine delalet ettiği ifade edilmiştir.³⁷¹

Âl-i imrân suresinin 110. ayeti olan "*Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir.*" ifadesindeki "ümme" kavramının aslında "imamlar" olduğu iddia edilmiştir. Zira Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i şehid edenler "en hayırlı ümmet" sıfatıyla nitelenemezler. Böylelikle imamlar, ayetin de ifadesiyle iyiliği emreder, kötülükten men ederler.³⁷² Taberî, bu ayet hakkında farklı yorumlar

³⁶⁵ Bakara, 2/27.

³⁶⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.62.

³⁶⁷ Bu terkipteki "elest" kelimesi A'râf sûresinin 172. âyetinden alınmıştır. Bu âyette, geçmişte Allah'ın Âdem oğullarından yani onların sırtlarından zürriyetlerini çıkardığı, kendilerini nefislerine şahit tuttuğu ve onlara, "Ben sizin rabbiniz değil miyim" diye hitap ettiği, onların da "evet" dedikleri ifade edilmiştir. Allah'la insanlar arasında meydana gelen bu sözleşmeye "mîsâk", "kâlû belâ", "ahid", "belâ ahdi", "rûz-i elest", "bezm-i ezel" ve "bezm-i elest" gibi çeşitli adlar verilmiştir. Bkz.: Yavuz, Yusuf Şevki, "Bezm-i Elest", **DİA**, TDV, İstanbul, 1992, c. 6., s. 106-108.

³⁶⁸ Bkz.: Semerkandî, **Tefsîru's-Semerkandî-Bahru'l-'Ulûm**, c.1, s.105; Beğavî, **Muhtasaru Tefsîri'l-Beğavî**, **Meâlimu't-Tenzîl**, s.23-24.

³⁶⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.128.

³⁷⁰ Bakara, 2/269.

³⁷¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.138.

³⁷² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.164.

bulunduğunu ileri sürmüş ve tefsirinde şu sözleri sarf etmiştir: "'En hayırlı ümmet' ifadesinin Resulullah aleyhisselam ile Mekke'den Medine'ye hicret edenler hakkında olduğu söylenmiştir. Diğer bir rivayete göre Mekke'den Medine'ye hicret edenler hakkındadır. Farklı bir rivayete göre ise Hz. Ömer bu ayetin, sahabîler hakkında nazil olduğunu söylemiştir."³⁷³

Nisâ suresinde geçen *"Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hâli nice olacak!"*³⁷⁴ ayetinde ifade edilmek istenen anlamın "on iki imamdan her birinin şahit olarak getirileceği ve Hz. Peygamber'in de bu imamlara şahit olacağı gün" olduğu iddia edilmiştir.³⁷⁵ Yine aynı surede geçen *"Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar "cibt"e ve "tâğût"a inanıyorlar. İnkâr edenler için de, 'Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır' diyorlar. Onlar, Allah'ın lânet ettiği kimselerdir. Allah, kime lânet ederse, artık ona asla bir yardımcı bulamazsın. Yoksa onların hükümlanlıkta bir payı mı var? Öyle olsa, insanlara bir zerre bile vermezler. Yoksa, insanları; Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kısıkanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümlanlık da vermiştik."*³⁷⁶ ayetlerinin imamlar ile ehl-i beytin haklarını gasp edenler³⁷⁷ hakkında indiği iddia edilmiştir. Böylelikle Kummî, tefsirinde Hz. Ali'den önceki halifeleri cibt ile tağuta³⁷⁸ inanmakla ve Allah'ın imamlara verdiği hilafet makamını haset etmekle itham etmektedir.³⁷⁹

³⁷³ Taberî, **Tefsiru't-Taber'i, Câmî'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an**, c.7, s.101.

³⁷⁴ Nisa, 4/41.

³⁷⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.203; Semerkandî ve Tûsî bu ayetteki "şahit" ifadesinin, ümmetlerin peygamberlerine raci olduğunu belirtmektedirler. Bkz.: Semerkandî, **Tefsiru's-Semerkandî-Bahru'l-'Ulûm**, c.1, s.355; Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.3, s.201.

³⁷⁶ Nisa, 4/51-54.

³⁷⁷ Kummî tefsirinin birçok yerinde ehl-i beytin haklarını gasp edenlerin Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer olduğu iddia edilmiştir: Bkz., Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.556.; Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.833, 834, 975, 984, 1007, 1170 .

³⁷⁸ "Cibt" kavramı "put, kâhin"; "tâğût" kavramı da "sapkınlık, batıl, şeytan" gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yazır, **Hak Dîni Kur'an Dili**, c.3, s.100.

³⁷⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.206: Kummî burada, ayetleri tefsir ederken haset edilenler ile İbrahim ehlinden kastın yine "imamlar" olduğunu iddia etmiştir.

Cehenneme girme sebeplerinden birinin imamları inkar etmek olduğunu belirten Kummî, Nisâ suresinin 56. ayeti olan “Şüphesiz ki âyetlerimizi inkâr edenleri biz ateşe atacağız. Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” ifadesindeki “âyetler” kelimesinden Hz. Ali ile imamların kast edildiğini iddia etmiştir. Devamında gelen “Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitir ve görür.”³⁸⁰ ayetinde imamlara hitap edildiği, kendilerine bu yönde öğütler verildiği belirtilmiştir.³⁸¹ 69. ayette³⁸² de “nebiyyîn” den kastın Hz. Peygamber, “sıddikîn” den kastın Hz. Ali; “şühedâ” dan kastın Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin; “salihîn” den kastın imamlar; “refîk”ten kastın da son imam olan Kâim olduğu ileri sürülmüştür.³⁸³ 100. ayette geçen “Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de.” ifadesi “Kim imam ile beraber cihad ederse” olarak tefsir edilmiştir.³⁸⁴ Yine “âyetler” kavramından kastın “imamlar” olduğuna dair delil gösterilen âyetlerden birisi “Oysa Allah size Kitap’ta (Kur’an’da) ‘Allah’ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz’ diye hüküm indirmiştir. Şüphesiz Allah, münaфіkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.” âyetidir.³⁸⁵ Böylelikle imamların inkar edilmesinin cehenneme girmeye sebep olacağı tekrar zikredilmiştir.³⁸⁶

Nisa sûresinin 174. ayeti olan “Ey insanlar! Size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.” ifadesindeki “nur” kavramı "emiru'l-mü'minin

³⁸⁰ Nisa, 4/58.

³⁸¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.207.

³⁸² “Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddiklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birliktedirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.” (Nisâ, 4/69)

³⁸³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.209.

³⁸⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.219.

³⁸⁵ Yapılan benzer tefsirler için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.441, 747, 749; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.880, 901, 907, 909, 955, 965, 1077.

³⁸⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.229.

Ali'nin imâmet makamı" olarak tefsir edilmiştir.³⁸⁷ Diğer tefsir kaynaklarında ise bu kavramın "Kur'an³⁸⁸ ya da Hz. Peygamber ve risaleti³⁸⁹ anlamlarına işaret ettiği belirtilmiştir. Mezkur ayetin devamındaki *"Allah'a iman edip ona sınıksız sarılanları ise (Allah), kendisinden bir rahmet ve lütfa kavuşturacak ve onları kendisine varan doğru bir yola iletecektir."*³⁹⁰ ayetinde de bahsedilenlerin Hz. Ali ile imamların velâyetine iman eden kişiler olduğu zikredilmiştir.³⁹¹

Maide sûresinin 15. ayetinde³⁹² geçen *"İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir."* ifadesindeki "nûr" kavramının nebî, emiru'l-mü'minin ve diğer imamlar anlamlarını haiz olduğu ifade edilmiştir.³⁹³ Sair tefsir kaynaklarında buradaki "nûr" kavramının "Kur'an" olduğu belirtilmiştir.³⁹⁴ Aynı sûrenin 35. ayeti olan *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, O'na yaklaştırmaya vesile arayın ve O'nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz."* beyanındaki aranan "vesile"nin "imamlar" olduğu belirtilmiştir.³⁹⁵ Diğer kaynaklara bakıldığında ise mezkur ayette geçen "vesile" kavramının "Allah'a itaat etmek, O'nun razı olacağı davranışlarda bulunmak³⁹⁶, yasaklanan şeyleri terk etmek, böylelikle O'na olan yakınlığı arttırmak³⁹⁷" anlamlarına geldiği zikredilmiştir.

³⁸⁷ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.234.

³⁸⁸ Maturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Bekir Topaloğlu-Mehmet Boynukalın (Thk.), c.4, s.125; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl*, s.275; Tabâtabâî, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.5, s.154.

³⁸⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.5, s.154.

³⁹⁰ Nisa, 4/175.

³⁹¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.234.

³⁹² Ayet mealinin tamamı: *"Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir."*

³⁹³ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.242.

³⁹⁴ Bkz.: Beydavi, *Envaru't-Tenzîl ve esraru't-tevîl*, *Tefsîru'l-Beydâvî*, c.1, s.262; İbn-i Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c.2, s.922; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, el-mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2012, c.1, s. 282.

³⁹⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.247.

³⁹⁶ İbn-i Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c.2, s.948.

³⁹⁷ Beydavi, *Envaru't-Tenzîl ve esraru't-tevîl*, *Tefsîru'l-Beydâvî*, c.1, s.268.

Kummî, Maide suresinin 116.³⁹⁸ ve 119.³⁹⁹ ayetlerinin tefsirinde kıyamet günü esnasında Hz. Peygamber, Hz. Ali ve insanların hallerinden bahsetmektedir. Mahşer alanında Allah'ın Hz. Peygamber'e "Kendinden sonra insanlara doğru yolu gösterip onları idare edecek, Kitab'ımı açıklayacak, ihtilaf edilen konuları açığa kavuşturacak bir halife bıraktın mı?" sorusunu soracağını ve Hz. Peygamber'den şu cevabı alacağını ifade etmiştir: "Evet Allah'ım!. Onlara halifem olarak kardeşim, vezirim, vasim, ümmetin en hayırlısı olan Ali'yi tayin ettim. İnsanlara ona itaat etme emrini verdim. Onu kıyamete kadar kendisine uyulacak bir imam kıldım." Bu diyalogdan sonra sırasıyla Hz. Ali ile diğer imamların çağrılacağı ve kendilerine aynı soruların sorulacağı belirtilmiştir.⁴⁰⁰ Bu yorumlar da Kummî'nin, imamların varlığı ve mevkileri konusundaki düşüncelerini ciddiyetle ortaya koymaktadır.

*"Rabbinin kelimesi doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*⁴⁰¹ ayetinde geçen "kelimetü" kavramının İmâm'a işaret ettiği iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre Allah, İmâm'ı anne karnında yaratmayı murad ettiğinde İmâm'ın sağ omzunda bu âyet de yazılmaktaydı.⁴⁰² Ardından gelen *"Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan*

³⁹⁸ *"Hem Allah Teâlâ: 'Ey Meryem oğlu İsa!' Sen mi insanlara 'Beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı edinin' dedin? sorguladığı vakit o şöyle diyecek: 'Hâşa! Sen şerikden ve her noksandan münezzehsin Ya Rabbî! Hakkım olmayan bir şeyi söylemem doğru olmaz, bana yakışmaz.' 'Hem söylediysem malûmudur elbet. Benim varlığında olan her şeyi Sen bilirsin, ama ben Sen'in Zatında olanı bilemem. Bütün gaybleri hakkıyla bilen ancak Sen'sin.'"* (Mâide, 5/116)

³⁹⁹ *"Bunlardan sonra Allah buyurur ki: "Bu gün o gündür ki, doğruların doğruluğu kendilerine fayda verir. Onlara içinden ırmaklar akan cennetler var. Orada daimî kalırlar. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte büyük başarı ve mutluluk budur!"* (Mâide, 5/119)

⁴⁰⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.281.

⁴⁰¹ En'am, 6/115.

⁴⁰² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.311. Ayetlerde geçen "kelimetü" kavramına yapılan benzer tefsirler için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.387: Enfal suresinin 7. ayetinde geçen *"Oysa Allah, sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu."* ifadesindeki "sözler/kelimât" kelimesi "imamlar" şeklinde te'vil edilmiştir.; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.947; Müfessirlerden Zemahşerî'ye göre "kelimetü" kavramı "Allah'ın bildirdiği, emredip vadettiği her şey"; Tabatabâî'ye göre ise "İslâmî davet, nübüvvet, Kur'an" anlamlarını haizdir. Bkz.: Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücuhi't-Te'vîl**, s.343; Tabatabâî, **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an**, c.7, s.339.

uyduruyorlar."⁴⁰³âyetinin ise Hz. Peygamber'e hitaben "Seni imam konusunda şaşırtacaklar!" anlamına geldiği belirtilmiştir.⁴⁰⁴153. ayette geçen "*İşte bu, benim dosdoğru yolum.*" ifadesindeki "sırâtî müstakîmen/dosdoğru yolum" kavramından kastın da imam olduğu söylenmiştir.⁴⁰⁵

"Ama kimlerin sevabı da hafif gelirse, işte onlar âyetlerimize haksızlık etmiş olmaları sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır."⁴⁰⁶âyetinde geçen"âyetlerimiz" ifadesinden kastın "imâmlar" olduğu ileri sürülmüş, dolayısıyla onları inkar edenlerin ziyana uğratılacağı dile getirilmektedir.⁴⁰⁷ Aynı surenin 46. ayeti olan "*İki taraf arasında bir perde ve burçlar üzerinde her iki tarafı da simalarından tanıyan adamlar vardır; cennetliklere, "Size selam olsun" derler. Bunlar henüz girmeyen fakat cenneti uman kimselerdir.*" ifadesindeki "adamlar"ın "imamlar" ve beraberindeki şîa grubu olduğu belirtilmiş, böylelikle imamların arafta kalan günahkar şîi mensuplarına seslendiği ifade edilmektedir.⁴⁰⁸

"(Toprağı) iyi ve elverişli beldenin bitkisi, Rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar. (Toprağı) kötü ve elverişsiz olandan ise, faydasız bitkiden başkası çıkmaz. Şükredek bir toplum için biz âyetleri işte böyle değişik biçimlerde açıklıyoruz."⁴⁰⁹meâlindeki ayette geçen "toprağı iyi ve elverişli belde"nin imamlara, "çıkan bereketli bitki"nin ise imamların ilmine işaret edildiği yönünde te'vil yapılmıştır. "Toprağı kötü ve elverişsiz olan"ın da imamların düşmanları olduğu; "çıkan faydasız bitki"nin de onların ilimleri olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰³ En'am, 6/116.

⁴⁰⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.217-218.

⁴⁰⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.326.

⁴⁰⁶ A'raf, 7/9.

⁴⁰⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.331.

⁴⁰⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.339.

⁴⁰⁹ A'raf, 7/58.

⁴¹⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.345; Bu iddialara referans gösterilen kaynaklar için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.345 (1. Dipnot); Tûsî ve Tabatabâî ise bu ayetteki "elverişli bitki"nin salih

Bezm-i elest⁴¹¹ konusunun kaynağı olan ayet hakkında da oldukça iddialı bir te'vile girişilmiştir. A'raf suresinin 172. ayeti olan "*Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demişti. Onlar da, 'Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)' demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, 'Biz bundan habersizdik'dememeniz içindir.*" meâlindeki mîsâkın/sözün, Allah'ın rubûbiyetini, Hz. Peygamber'in nübüvvetini, Emiru'l-mü'minin Ali'nin ve imamların imâmetini⁴¹² ikrar etmeye dair verildiği iddia edilmektedir. Buradan hareketle "elestu birabbiküm" ifadesiyle Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Muhammed de sizin peygamberiniz, Ali imâmınız, ardından gelen imamlar da imamlarınız değil mi?" anlamlarını içeren bir soru sorduğu ifade edilmiştir.⁴¹³

Bu surenin son ayeti olan "*Şüphesiz Rabbin katındaki (melek)ler O'na ibadet etmekten büyüklenmezler. O'nu tespih ederler ve yalnız O'na secde ederler.*" ifadesindeki "Rabbin katındakiler"den asıl kast edilenlerin "Peygamberler, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve imamlar" olduğu iddia edilmiştir.⁴¹⁴ Farklı tefsirlere bakıldığında ise çoğunluk tarafından bu ibarenin "melekler"e işaret edildiği zikredilmektedir.^{415/416}

amellere, "elverişsiz bitki"nin ise kötü amellere delalet ettiğini, dolayısıyla burada mü'minler ile kâfirlerin kıyaslandığını ifade etmektedirler. Bkz.: Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.4, s.432-433; Tabatabâi, **el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.8, s.164.

⁴¹² Kummî tefsîrine bakıldığında "imâmet" kelimesinin doğrudan geçtiği yerlerin az olduğu görülmektedir. Geçtiği yerlerden birisi burasıdır. Geçtiği diğer yerler için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.449, 466, 523; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.809, 936: Şûrâ sûresinin 28. ayeti olan "*O, bu sözü hakka dönsünler diye, gelecek nesillere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı.*" ifadesindeki "söz" kelimesinin imâmete delâlet ettiği bu sayfada belirtilmiştir.; ayrıca bkz.: 937, 965, 969, 977, 1144.

⁴¹³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.359.

⁴¹⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.367.

⁴¹⁵ Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Ertuğrul Boynukalın (Thk.), c.6, s.160; Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.401; Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve esraru't-tevîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1, s.374; İbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm**, c.2, s.1255.

Tevbe suresinin 105. ayetinde geçen "De ki: 'Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Resûlü de, mü'minler de göreceklerdir.'" ifadesindeki "mü'minler"den kast edilenlerin "imamlar" olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁷ Yine "Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ölürlər. Allah, bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır."⁴¹⁸ ayetinin doğrudan imamlar hakkında nazil olduğu ileri sürülmüş, ardından gelen ayette⁴¹⁹ nitelenenlerin sadece imamlar olabileceği belirtilerek bu düşünce pekiştirilmeye çalışılmıştır.⁴²⁰ Ayrıca -tefsirin bu kısmında- imamlarla beraber cihada çıkmanın hac ibadetinden daha faziletli olduğu vurgulanmıştır.⁴²¹

Aynı sûrenin 119. ayeti olan "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun." ifadesindeki "doğrular/sâdıklar"ın da imamlar olduğu söylenmiştir.⁴²² Savaş esnasında bazı kimselerin beldelerinde kalıp ilim ile meşgul olmalarını salık veren mezkur sûrenin 122. ayeti olan "İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir tâifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler." ifadeleri hakkında ise şu yorum yapılmıştır: "Mü'minlere bir imamın vefat haberi ulaştığında her beldeden bir topluluk harekete

⁴¹⁶ Tabatabâî, bu kavramın sadece "melekler" anlamına gelemeyeceğini ifade etmiştir. Bu anlamın yanı sıra "Allah'ı zikreden salih kullar ile kendisi arasındaki perdenin kalkabileceği ve bu şuurla O'nu zikredebilmesi" anlamına da gelebileceğini belirtmiştir. Zira "Rabbin yanında" ifadesini somut anlamda değil soyut anlamda düşünülmesi gerekir. Bkz.: Tabâtabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.8, s.388.

⁴¹⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.434.

⁴¹⁸ Tevbe, 9/112.

⁴¹⁹ Tevbe, 9/113.: "Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamededenler, oruç tutanlar, rükû' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü'minleri müjdele."

⁴²⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.437.

⁴²¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.438.

⁴²² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.439.

geçmeli; diğer insanlar beklemelidir. Zira Allah, her insana imam hakkında bilgi sahibi olma ya da diğerlerine bu konuda meydana gelen gelişmeleri haber verme sorumluluğunu yüklememiştir. Bilakis halkın içinden olan bazı gruplar imam ile ilgili bilinmesi gerekenleri diğer insanlara ulaştırmakla yükümlüdürler."⁴²³ Kummî bu yorumuyla, doğabilecek herhangi bir hadiseye karşı imamların ve vekillerinin haklarını koruma amacı gütmüş, bu ayeti de bu görüşe referans göstermiştir.

Kummî'ye göre "*İnsanlar tek bir ümmet idiler; sonra ihtilafa düştüler. Eğer Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, ayrılığa düştükleri hususlarda aralarında derhal hüküm verilir (işleri bitirilir)di*".⁴²⁴ ayetinde asıl anlatılmak istenen "Bu ihtilafın Allah tarafından bilindiği, bundan dolayı insanlara peygamberler ve imamlar gönderdiği, böyle olmasaydı ihtilafa düşen herkesin helak olacağı"dır.⁴²⁵ Aynı surenin 53. ayet meali olan "*O gerçek midir?*" diye senden haber soruyorlar. De ki: 'Evet, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir. Siz (bu konuda Allah'ı) âciz kılacak değilsiniz.'" beyanında "O gerçek midir?" soru cümlesindeki O/huve zamiriyle İmâm'a işaret edildiği söylenmektedir.⁴²⁶ Dolayısıyla o dönemdeki Mekke halkının sormak ve hakkında bilgi almak istedikleri Ali'dir; buna binaen onun/İmâm'ın hak olduğuna delil olacak mahiyetteki bu ayetin nazil olduğu iddia edilmiştir. Sair tefsirlere bakıldığında ise buradaki o/huve zamirinin "azab"a delalet ettiği ifade edilmektedir.⁴²⁷

Aynı surenin 64. ayeti olan "*Dünya hayatında da, ahirette de onlar için müjde vardır. Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur. İşte bu büyük başarıdır.*" mealindeki "Allah'ın sözlerinde (kelimâtihî)" ifadesinin "imâmet"e delâlet edildiği

⁴²³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.439.

⁴²⁴ Yûnus, 10/19.

⁴²⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.443.

⁴²⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.447.

⁴²⁷ Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, thk. Bekir Topaloğlu-Hatice Boynukalın, c.7, s.68; Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve esraru't-tevîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1, s.439; Tabâtabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.10, s.71.

söylenmiş ve buna "İmâmette değişme yoktur." anlamı yüklenmiştir.⁴²⁸ Buna delil olarak Zuhurf suresinde geçen "O, bu sözü hakka dönsünler diye, gelecek nesillere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı"⁴²⁹ ayetini göstermişlerdir. Zira imamlar bu miras ile dünyaya geri döneceklerdir. Dolayısıyla Kummîye göre bu ayette geçen "kelimeten" kavramı doğrudan imamlara işaret etmektedir.⁴³⁰ Yine Yûnus suresinin 101. ayetinde⁴³¹ geçen "el-âyâtü" teriminin imâmlara; "en-nûzur" teriminin de peygamberlere işaret ettiği iddia edilmiştir.⁴³² Böylelikle imamların görev ve makam bakımından sürekli peygamberlerle birlikte zikredildiği ve te'villerin bu yönde yapıldığı görülmektedir.

Hûd sûresinin 17. ayetinde geçen "Rabbi tarafından gönderilen kesin delile (Kur'ân'a) dayanan, peşinden de o delili destekleyen (diğer mûcizelerden şahitleri) bulunan, daha önce de rehber ve rahmet olarak gönderilmiş Mûsâ'nın kitabı ile tasdik edilen kimse, yalnız dünya hayatını arzu eden gibi olur mu?"⁴³³ ifadesindeki "o delili destekleyen" in imâm ve bir rahmet olan Hz. Ali olduğu belirtilmiştir.⁴³⁴

Yine Kummî'ye göre "Kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir? İşte bunlar, Rablerine arz edilecekler ve şâhitler de 'Rablerine karşı yalan söyleyenler işte bunlardır.' diyeceklerdir. Biliniz ki, Allah'ın lâneti zalimler üzerinedir."⁴³⁵ ayetinde geçen "şâhitler" kavramı "imamlar"a delâlet etmektedir. Bu

⁴²⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.449.

⁴²⁹ Zuhurf, 43/28.

⁴³⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.947.

⁴³¹ "De ki: 'Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza.' Fakat âyetler ve uyarılar, inanmayan bir topluma hiçbir fayda sağlamaz".

⁴³² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.459.

⁴³³ Ayet mealinin tamamı: "Rabbi tarafından gönderilen kesin delile (Kur'ân'a) dayanan, peşinden de o delili destekleyen (diğer mûcizelerden şahitleri) bulunan, daha önce de rehber ve rahmet olarak gönderilmiş Mûsâ'nın kitabı ile tasdik edilen kimse, yalnız dünya hayatını arzu eden gibi olur mu? İşte bu kesin delile dayananlar Kur'ân'a iman ederler. Hangi zümre de onu reddederse bilsin ki varacağı yer ateştir. Bunda hiç şüphelen olmasın. Çünkü o Rabbinden gelen hakikatin ta kendisidir; fakat insanların çoğu buna iman etmezler."

⁴³⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.465.

⁴³⁵ Hûd, 11/18.

minvalde imamlar kıyamet gününde, Hz. Peygamber'in ailesine zulmedenlerin"Rablerine karşı yalan söyleyenler" olduğuna dair şahitlik yapacaklardır.⁴³⁶ Ardından gelen "*Onlar (halkı) Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kimselerdir. Hem de onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridir.*"⁴³⁷ ayetindeki "Allah yolu" terkinin ise "imâmet" anlamını haiz olduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Kummî'ye göre ayetin siyakı gereğince imâmet tahrif edilmiştir.⁴³⁸

Ra'd suresinin 7. ayeti olan "*İnkâr edenler, 'Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!' diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için de bir yol gösteren vardır.*" beyanındaki uyarıcı/münzir vasfının Hz. Peygamber'e; yol gösteren/hâdin vasfının ise "emîru'l-müminîn" ve ondan sonra gelen "imamlara" işaret ettiği ileri sürülmüştür. Zira Kummî'ye göre her zamanın bir yol gösterici imâmı vardır. Dolayısıyla bu ayet, her asırda bir imâm olması ve yeryüzünün imamsız kalmaması gerektiğini kabul etmeyenlere karşı bir delildir.⁴³⁹

Aynı sûrede meâlen "*Bu sonuç da Adn cennetleridir. Atalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla beraber oraya girerler. Melekler de her bir kapıdan yanlarına girerler (ve şöyle derler): Sabretmenize karşılık selâm sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir!*" buyrulan 23. ve 24. ayetlerin de imamlar ve Şîa hakkında nazil olunduğu iddia edilmiştir. Zira -yapılan yoruma göre- Şîa, birçok şeye karşı sabır ve sebat göstermiş, bundan dolayı da bu vaatleri hak etmiştir.⁴⁴⁰ "*Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ın zikriyle huzura kavuşanlardır.*

⁴³⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.466.

⁴³⁷ Hûd, 11/19.

⁴³⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.466.

⁴³⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.511; İlk dönem şîî müfessirlerinden Tûsî, bu ayette geçen "*Her kavim için de bir yol gösteren vardır.*" ifadesindeki "yol gösteren/hâdi" ibaresini beş farklı vecihle tefsir etmiştir. Birinci olarak bu ibarenin "davetçi", ikinci olarak "her ümmetin peygamberi", üçüncü olarak "Allah", dördüncü olarak "Muhammed", beşinci olarak da "her asırda gelen, masum imamlar" anlamlarına geldiğine dair rivayetler aktarıp fikirlerini öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.6, s.231-232.

⁴⁴⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.518.

Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."⁴⁴¹ayetinde geçen "inanenlar"ın "Şîa", "Allah'ın zikri/bi'zikrillahi" ifadesinin de "imamlar" olduğu şeklinde yorum yapılmıştır. Dolayısıyla kalpler, ancak imamlar ile mutmain olabilecektir.⁴⁴²

Kummî tefsirinin geneline bakıldığında bazı ayet ve kavramların teşbih yoluyla/batınî yorumlarla tefsir edilğine sıklıkla rastlanabilmektedir. Söz gelimi İbrahim sûresinin 1. ayeti olan "*Elif, Lâm, Râ. Bu, Rab'lerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, azîz ve hamîd Allah'ın yoluna, göklerde ve yerdeki her şeyin sahibinin yoluna insanları çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.*" beyanındaki "yol/sırat" kavramının "imamların imâmeti" anlamına geldiği iddia edilmiştir. Zira Allah'ın yolu, imâmet yolu anlamına gelir.⁴⁴³

Mezkur sûrede güzel sözü bir ağaç tasviriyle anlatan 24. ve 25. ayetlere de bu minvalde teviller yapılmıştır. Öyle ki bahsi edilen "ağaç" Allah'ın Resûlü'ne, "ağacın kökü" Benî Hâşim soyuna, gövdesi Hz. Ali'ye, dalı Hz. Fâtıma'ya, meyveleri Ali ve Fâtıma soyundan gelen imamlara, yaprakları ise şîalarına/taftarlarına delâlet etmektedir.⁴⁴⁴ Ağacın her zaman meyve verebilmesi" ifadesi de "imamların şîalarına/taftarlarına her hac ve umre esnasında helal ve haramlar konusunda fetva verebilmeleri" şeklinde te'vil edilmiştir.⁴⁴⁵

Yine Hac sûresinin 45. ayeti olan "*Halkı zulmetmekteyken helâk ettiğimiz, böylece duvarları, çökmüş çatılarının üzerine yıkılmış nice memleketler, nice kullanılmaz kuyular, nice muhteşem saraylar vardır!*" ifadesindeki "kullanılmaz

⁴⁴¹ Ra'd, 13/28.

⁴⁴² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.518.

⁴⁴³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.523.

⁴⁴⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.526; Mâtürîdî, tefsirinde 24. ayette geçen "ağaç" kelimesinin Kur'an, iman ya da tevhide delalet ettiğini söylemektedir. Zira Kur'an, kökü sağlam, dalları ise bütün insanlığa uzanan, hikmet dolu bir Kitap'tır. 25. ayetin de ifade ettiğı üzere iman ve tevhid, mü'minlere her zaman salih ameller kazandırır. Bkz.: Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Hatice Boynukalın (Thk.), c.7, s.488-489. Bu minvalde tefsire başvuran müfessirlerden bir diğeri de Tûsî'dir. Bkz.: Tûsî, **et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'an**, c.6, s.292-293.

⁴⁴⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.526.

kuyular" benzetmesinin henüz ortaya çıkmayan İmâm'a delalet ettiği söylenmiş ve bunun "ortaya çıkana dek ilminden istifade edilemeyen İmâm" anlamına geldiği söylenmiştir. "Muhteşem saraylar/kasrun meşîd" kavramının ise emîru'l-mü'minîn olan Hz. Ali'ye, imamlara ve onların faziletlerine dair bir niteleme olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁶

*"Ve şöyle niyaz ederler: "Ey keremi bol Rabbimiz! Bize gözümüzün, gönlümüzün süruru olan temiz eşler ve nesiller ihsan eyle, bizi müttakilere önder eyle!"*⁴⁴⁷ ayeti de Kummî tefsirinde şu rivayetle te'vil edilmiştir: "Bu ayetteki "zevce/eş" kelimesinden Hz. Hatice, "züriyyet" kelimesinden Hz. Fatıma, "göz aydınlığı" terkibinden "Hasan ile Hüseyin, "müttakîler" kelimesinden de Hz. Ali ve ondan sonraki imamlar kast edilmektedir."⁴⁴⁸ Farklı tefsirlere bakıldığında bu ayetin mü'minlerden bahsedildiği, mü'minlerin hayırlı eş ve nesiller için dua ettikleri, mü'minler için hayır ve hasenatta öncü/önder olabilmek için dua ettikleri ifade edilmektedir.⁴⁴⁹ Keza Tûsî, "temiz eş ve nesiller" ifadesinden "Allah'a itaatkâr olmaları" anlamının kast edildiğini belirtmekte; devamındaki "müttakilere imam/önder eyle" kullanımının da "hayırda kendilerine uyulması" anlamına geldiğini zikretmektedir.⁴⁵⁰ Tabatabâî de bu ayetteki "kurrate e'yun/göz aydınlığı" ifadesinin "insanların sevnîç kaynağı" anlamına geldiğini; "eşler ve nesiller" hakkındaki duanın da "Allah yolunda gidenler, O'na uyanlar" yönünde edildiğini belirtmektedir. "Müttakilere imam/önder eyle!" kullanımının ise "hayırda yarışanlar, hayırda önde gidenler" anlamında olduğunu söylemektedir.⁴⁵¹

Nahl sûresine baktığımızda 16. ayetin mealı olan *"Yol bulmada yararlanacağınız daha birçok alâmetler, işaretler koydu. Yıldızlarla da bir kısım*

⁴⁴⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.681.

⁴⁴⁷ Furkan, 25/74.

⁴⁴⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.729.

⁴⁴⁹ Bkz.: Semerkandî, **Tefsîru's-Semerkandî-Bahru'l-'Ulûm**, c.2, s.467-468; Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâm'il-Kur'ân**, c.13, s.82.

⁴⁵⁰ Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.7, s.511-512.

⁴⁵¹ Tabatabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.12, s.243.

insanlar yol bulurlar." ifadesindeki "yıldız" kavramının Hz. Peygamber'e, "alâmetler" kavramının ise imamlara işaret ettiği söylenmiştir.⁴⁵² Bu mecazî yorumunun yanı sıra Kummî, bu ayetin hemen öncesinde gelen "*Hem dünya hareketiyle sizi sarsmasın diye, yeryüzüne sabit dağlar koydu. Amaçlarınıza ermeniz için ırmaklar, geçitler yerleştirdi.*"⁴⁵³ ayetindeki kavramları gerçek anlamlarıyla yorumlamıştır.⁴⁵⁴

27. ayet olan "*Sonra kıyamet günü, Allah onları rezil edecek ve diyecek ki: 'Uğrunda mücadele ettiğiniz ortaklarım nerede?!' Kendilerine ilim verilenler ise şöyle derler: 'Şüphesiz bugün rezillik, aşağılık ve kötülük kâfirlerin üzerinedir.'*" ifadesindeki "Kendilerine ilim verilenler" in imamlar olduğu ileri sürülmüştür. Bu iddiaya göre imamlar düşmanlarına "Ortaklarınız ve dünya hayatında tâbi olduklarınız nerede?" sorusunu soracaklardır.⁴⁵⁵ Aynı sûrenin 83. ayetinin tefsirinde Kummî "*Onlar, Allah'ın nimetini bilirler, sonra da inkâr ederler. Onların çoğu kâfirlerdir.*" ifadesindeki "nimet" kavramının yine "imamlar"a delalet ettiğini söylemektedir. Ayrıca imamların Allah'ın nimeti olduğuna İbrahim suresinin 28. ayetini⁴⁵⁶ delil⁴⁵⁷ olarak göstermektedir.⁴⁵⁸ Sonuç olarak imamların imametini kabul etmemenin küfre sebep olduğu anlatılmaktadır.

⁴⁵² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.547; Beydavî, "alâmetler" kavramının "kendileri vasıtasıyla yolların bulunabildiği dağ, ova, rüzgar vb. doğal mekan ve hadiseler" anlamına; "necm/yıldız" kelimesinin de "cins isim olan yıldız" anlamına geldiğini belirtmektedir. Bkz.: Beydavî, **Envaru't-Tenzîl ve esraru't-tevîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1, s.543.

⁴⁵³ Nahl, 16/15.

⁴⁵⁴ Söz gelimi ayette geçen "ravâsiye" kelimesini "dağlar", "sübülen" kelimesini "yollar/turuk" olarak açıklamıştır. Bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.547-548.

⁴⁵⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.549.

⁴⁵⁶ "*Allah'ın nimetine bedel, inkâr ve nankörlüğü tercih edenleri, ayrıca kendi halklarını da helâk yurduna, cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? Onların hepsi oraya girecekler. Cehennem ne kötü bir yerleşim yeridir!*" (İbrahim, 14/28)

⁴⁵⁷ Yukarıda İbrahim suresinde "imâm" kavramını için yapılan tefsirleri sunmuştuk. Bunlar da incelendiğinde bu ayetin delil olarak gösterilme sebebi ve gösterilen delilin zayıf olduğu anlaşılabacaktır.

⁴⁵⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.555; Yapılan benzer batınî yorumlar için ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.311: Bu sayfada, En'am suresinin 95. ayetinde geçen "*Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir.*" ifadesindeki "tane" kavramının "ilmin kendilerinden çıkarıldığı

"Gün gelir, o gün her ümmetten birer şahit getiririz. Artık ne o kâfirlere konuşmaları için izin verilir, ne de özür dileme imkânı bırakılacak."⁴⁵⁹ ayeti de yine Kummî tarafından şöyle tefsir edilmiştir: "Bu ayet fehvasınca her zamanın ve her ümmetin birer imâmı vardır. Her ümmet de imâmıyla beraber haşrolunacaktır. Aynı surenin 89. ayetinde geçen 'her ümmetten birer şahit getireceğimiz gün' ifadesinden de 'her imâmı kendi ümmetlerine şahit kılacağımız gün' anlamı kast edilmiştir. Ayetin devamında ise insanlara şahitlik yapan imamlara bizzat Hz. Peygamber'in şahit olacağına dair işaretler vardır."⁴⁶⁰ Farklı şîi tefsir kaynaklarında ise "her ümmetten getirilen şahitler" ifadesinden, "her ümmet arasında varlığını sürdüren, ümmetin genel halini iyi okuyabilen salih ve alim zatlar" kast edildiği belirtilmiştir.⁴⁶¹

İsrâ sûresinin 85. ayeti olan "*Bir de sana 'rûh'hakkında soru sorarlar. De ki: 'Rûh Rabbimin emrindedir, O'nun bileceği işlerdendir. Size sadece az bir ilim verilmiştir.'*" ifadesindeki "rûh" kavramı hakkında Kummî "Bu rûh, Cibrîl ve Mikâil'den daha büyük olan bir melektir. O, Hz. Peygamber ile imamlarla beraberdir." açıklamasını yapmıştır.⁴⁶² Sair tefsirlere bakıldığında burada bahsi

imamlara"; "çekirdek" kavramının da "tane"den sonra gelenlere delalet ettiği ifade edilmiştir.; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.935: Bu sayfada, Şûrâ sûresinin 17. ayetinde geçen 'el-mizan' kavramının İmam'a delalet ettiği belirtilmiştir.; ayrıca bkz.: s.1017, 1043: Bu sayfada, Rahman sûresinin 9. ayeti olan "*Tartıyı adaletle yapın, teraziye eksik tutmayın.*" ifadesindeki "tartı" kelimesinin "imama" delalet ettiği ifade edilmiştir.; ayrıca bkz.: s.1049, 1109: Bu sayfada, Cin sûresinin 18. ayetinde geçen "*Şüphesiz mescitler, Allah'ındır.*" ifadesindeki "mescitler" kelimesinin imamlara işaret ettiği söylenmiştir.; ayrıca bkz.: s.1132: Bu sayfada, Abese sûresinin 15. ayeti olan "*Çok değerli kâtiplerin elleriyle yazılıdır.*" ifadesinde "değerli kâtipler" kullanımının imamlar için olduğu belirtilmektedir.; ayrıca bkz.: s.1157, 1159: Burada, Şems sûresinin 3. ayeti olan "*Onu ortaya çıkardığında gündüze andolsun*" ifadesindeki "gündüz" ifadesinden kastın imam olduğuna dair yorum yapılmıştır.; ayrıca bkz.: s.1166: Bu sayfada, Tîn sûresinin 3. ayeti olan "*Bu güvenli şehre andolsun ki*" ifadesinin imamlara işaret edildiği ifade edilmektedir.

⁴⁵⁹ Nahl, 16/84.

⁴⁶⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.555-556.

⁴⁶¹ Bkz.: Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.6, s.415; Tabâtabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.12, s.317: Tabatabâî bu açıklamasının yanı sıra bu ifadenin imamlara işaret edebileceği ihtimalini de belirtmiştir.

⁴⁶² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.594; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1057, 1128

edilen "rûh" kavramının Kur'an ya da insanların kendisiyle hayat bulduğu şey⁴⁶³; Cebrâil ya da yetmiş bin dili bulunan ve Allah'ı sürekli tesbih eden bir melek⁴⁶⁴; insan bedenini ihya ve idare eden varlık⁴⁶⁵ anlamlarına geldiği zikredilmektedir.

Kummî, Kehf sûresinin 82. ayetinde⁴⁶⁶ geçen "*Duvarın altında onlara ait bir define gömülü idi*".ifadesindeki"kenzun/define" kavramı hakkında şu yorumu yapmıştır: "Bu define, altından yapılmış bir levha olup üzerinde şöyle yazılıydı: 'Bismillah, Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Rasûlullah ve'l-eimmetü huvecullah'⁴⁶⁷" Dolayısıyla Kummî, bu yorumuyla imamların Allah'ın hücceti/delili olduğunu iddia etmiştir.⁴⁶⁸

Meryem sûresinde geçen ve alıntı yapılarak yorumlanan "*Gün gelecek, Allah'ı sayıp haramlardan sakınan müttakileri, Rahman tarafından ağırılanacak konuk heyet olarak toplayacağız*".⁴⁶⁹ ayetinde Hz. Ali'nin Resûlullah'a "Bu müttakîler kimdir yâ Resûlallah" diye sorduğu ve şu cevabı aldığı iddia edilir: "Ey Ali! Bunlar senin şîa'n/taftarlarındır. Sen de onların imâmlarısın."⁴⁷⁰ Aynı sûrenin 87. ayeti olan "*Rahman'ın huzurunda, söz almış olanlar dışında hiç kimse şefa'at edemeyecek*." beyanında "söz almış olan kişiler"in, sadece velayetle göreve gelen ve emîrû'l-

⁴⁶³ Mâturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Halil İbrahim Kaçar (Thk.), c.8, s.348-349; Râzî, **et-Tefsiru'l-Kebir**, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c.21, s.37-38; Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.607.

⁴⁶⁴ Tûsî, **et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'an**, c.6, s.514-515; Ayrıca bkz.: Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâm'il-Kur'ân**, c.10, s.323.

⁴⁶⁵ Beydâvî, **Envaru't-Tenzîl ve esraru't-tevîl**, **Tefsiru'l-Beydâvî**, c.1, s.583; Tabâtabâî, **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an**, c.13, s.191.

⁴⁶⁶ "*Gelelim duvara: O duvar şehirdeki iki yetim çocuğa aitti. Duvarın altında onlara ait bir define gömülü idi. Babaları, salih, iyi bir insandı. Rabbin onların reşit olacakları çağa gelip, definelerini o zaman çıkarmalarını irade buyurdu. Bütün bunlar Rabbinden birer lütuf ve rahmet olup, ben hiçbirini kendi görüşümle yapmış değilim. İşte hakkında sabırsızlık gösterdiğin meselelerin içyüzü bunlardan ibarettir.*" (Kehf, 18/82)

⁴⁶⁷ "Allah'ın adıyla başlarım, Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun resûlüdür ve imamlar da Allah'ın hücceti/delilidir."

⁴⁶⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.615.

⁴⁶⁹ Meryem, 19/85.

⁴⁷⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.635.

mü'minîn Ali ile ardından gelecek olan imamlar olacağı ileri sürülmüştür. Sonuç olarak ahirette şefaet iznine sahip olanların sadece mezkur kişiler olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷¹

Tâhâ sûresinin 115. ayet meâli olan "*Doğrusu Biz daha önce Âdem'e de vahiy ve emir vermiştik, ne var ki o ahdi unuttu, onda bir azim bulamadık.*" ifadesi hakkında ise Kummî şu yorumu yapmıştır: "Allah Âdem'e, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ondan sonra gelecek olan imamlar hakkında ahitte bulunmuş ve onu bu minvalde tembih etmiştir. Fakat Âdem'in onlar için bir azmi/kararlılığı olmamıştır. Ne var ki ulü'l-azm⁴⁷² peygamberlerinin "azimli" sıfatıyla nitelenmelerinin sebebi, Allah'ın onlara Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ondan sonra gelen vasîler⁴⁷³/imamlar hakkında ahitte bulunmuş olması, onların da bu konuda azimlerini sürdürebilmiş olmalarıdır. Dolayısıyla gerçek anlamda azim, Hz. Peygamber ve onun vasîlerine/imamlarına bağlanmaktadır."⁴⁷⁴

Kummî Tefsiri'nde mezhebî etkinin açıkça görüldüğü yerlerden birisi de Enbiyâ sûresinin 26. ayeti hakkında yapılan tevillerdir. "*Gerçek bu iken, bazıları kalkıp: 'Rahman evlat edindi!' iddiasında bulundular. O, bundan münezzektir. Bilakis onlar, O'nun ikram ve takdirine mazhar olmuş kullarıdır.*"⁴⁷⁵ ayetinde geçen "kullar/ibâd" kavramının imamlara delalet ettiği iddia edilmiştir. Kummî'ye göre

⁴⁷¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.638.

⁴⁷² Sözlükte "sabırlı, gayretli ve kararlı kimseler" anlamına gelmekte olan bu tabir Kur'an'da, Resûl-i Ekrem'e peygamberlerden azimli ve kararlı olanların sabredışı gibi sabretmesinin emredildiği bir âyette geçmektedir (el-Ahkâf 46/35). Ahzâb sûresinde (33/7) peygamberlerden ağır taahhüt (mîsâk) alındığı zikredildikten sonra onlardan özellikle Hz. Muhammed, Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ'nın zikredilmesine dayanan âlimler, ulü'l-azm peygamberlerin bunlardan ibaret olduğunu söylemiştir. Bkz.: Aruçi, Muhammed, "Ülû'l-azm", **DİA**, TDV, İstanbul, 2012, c.42, s.294-295.

⁴⁷³ "İmâmiyye Şiası'na göre Resûl-i Ekrem vasî kelimesini ilk defa, sahip olduğu silâh vb. maddî şeylerle birlikte siyasî ve ruhanî yetkilerini Hz. Ali'ye devrettiğini bildirmek için yazdığını sayfalarında kullanmıştır. İmâmiyye kaynaklarına göre vasîlik Hz. Âdem döneminde Şit veya Hâbil ile başlamış, ilk vasî, ilk peygamber tarafından bildirilen ilâhî emirlerin sonraki dönemlerde uygulanmasını sağlamak üzere görevlendirilmiştir. Onun ardından gelen vasîler de aynı görevi sürdürmüş, ulü'l-azm diye adlandırılan Hz. Nûh, İbrâhim, Mûsâ, İsâ ve Hz. Muhammed ile sayıları 124.000'e ulaştığı kabul edilen bütün peygamberlerin birer vasîsi ve onların da tayin ettikleri vasîleri olmuştur." Devamı için bkz.: Öz, Mustafa, "Vasî", **DİA**, TDV, İstanbul, 2012, c.42., s.546, 547.

⁴⁷⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.641.

⁴⁷⁵ Enbiyâ, 21/26.

Hristiyanların "Mesih Allah'ın oğludur", Yahudilerin de "Zübeyr Allah'ın oğludur." inancı imamlar hakkında da devam ettirilmiştir. Nitekim imamlar için de "Onlar Allah'ın oğullarıdır." demişlerdir. Bundan dolayı Allah küfre düşen bu kişilere karşı *"Bilakis onlar (imamlar), Allah'ın ikram ve takdirine mazhar olmuş kullarıdır."* cevabını vermiştir.⁴⁷⁶

*"Onlardan kim çıkıp da 'O'nun yanı sıra ben de İlahım!'" diyecek olursa, buna karşılık cehennemi veririz. İşte Biz zalimleri böyle cezalandırırız."*⁴⁷⁷ ayeti de "Kim İmâm olmadığı halde imam olduğunu iddia ederse, buna karşılık cehennemi veririz." şeklinde yorumlanmıştır. Zira burada "ilah" kavramı ile kast edilenin "Allah" değil, "imam" olduğu iddia edilmektedir.⁴⁷⁸

*"İşte o gün mülk (hükümranlık) Allah'ındır. O, insanların arasında hükmünü verir. Artık iman edip salih ameller işlemiş olanlar Naîm Cennetleri'ndedirler."*⁴⁷⁹ *İnkâr edip âyetlerimizi yalanlamış olanlara gelince, onlar için de alçaltıcı bir azap vardır."*⁴⁸⁰ ayetleri hakkında da Kummî şu yorumda bulunmuştur: "Bu ayette geçen "âyetlerin inkarı"ndan kasıt, emîru'l-mü'minîn ile imamları inkar etmektir. İşte bu inkarcılar için alçaltıcı bir azap vardır."⁴⁸¹

Kummî, Allah'ın imamlara *"Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz."*⁴⁸² ayeti ile hitap ettiğini; ardındaki ayette geçen *"Bundan önce de, bu Kur'ân'da da, size Müslüman adını veren O'dur. Ta ki Resul size şahit olsun, siz de diğer insanlar nezdinde Hakkın*

⁴⁷⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.656.

⁴⁷⁷ Enbiyâ, 21/29.

⁴⁷⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.656.

⁴⁷⁹ Hac, 22/57.

⁴⁸⁰ Hac, 22/58.

⁴⁸¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.683.

⁴⁸² Hac, 22/77.

şahitleri olasınız."⁴⁸³ ifadesinde de yine muhatap olanların imamlar olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla burada Hz. Peygamber'in nihayette imamlara, imamların da mü'minlere şahit/rehber olacağı ifade edilmiştir.⁴⁸⁴

Mü'minûn sûresinin 73. ve 74. ayetleri olan "*Şüphesiz sen onları doğru bir yola çağırıyorsun. Fakat ahirete inanmayanlar, ısrarla bu yoldan çıkmaktadırlar.*" ifadesindeki "doğru yol" terkinin de "imam/lar"a delalet ettiği söylenmiştir. Buna binaen imam/lar'a tabi olmayanların ahirete inanmayanlar olduğu vurgulanmıştır.⁴⁸⁵

Kummî tefsirinde "İmam" hakkında yapılan yorumlara Nûr sûresinde de rastlamaktayız. Söz gelimi Nûr sûresinin 35. ayetinde⁴⁸⁶ geçen "nûrun alâ nûr/nûr üzerine nûr" kullanımına "her imamdan sonra bir imam" gelmesi anlamı yüklenmiştir. Devamındaki "*Allah, dilediği kimseyi nûruna iletir.*" ifadesinden de "Allah dilediği kişiyi imam olarak seçer." anlamının kast edildiği ifade edilmiştir.⁴⁸⁷ Başka tefsirlere bakıldığında ise "nûrun alâ nûr/nûr üzerine nûr" kullanımının mecaz yoluyla çokluk anlamı ifade edeceği için bu şekilde kullanıldığı, hatta bu anlamıyla

⁴⁸³ Hac, 22/78. Ayet mealinin tamamı: "*Allah yolunda gereği gibi cihad edin. Sizi insanlar içinde bu emanete ehil bulup seçen O'dur. Din konusunda, size hiçbir zorluk da yüklemedi. Haydin öyleyse babanız İbrâhim'in milletine ve yoluna! Bundan önce de, bu Kur'ân'da da, size Müslüman adını veren O'dur. Ta ki Resul size şahid olsun, siz de diğer insanlar nezdinde Hakkın şahitleri olasınız. Haydin namazı hakkıyla ifa edin, zekâtı verin ve Allah'a sınıksız bağlanın. O sizin biricik mevlanız, efendinizdir. O, ne güzel mevla ve ne güzel yardımcıdır.*"

⁴⁸⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.685; Kur'an'da geçen "şahitler" kavramının imamlara delalet ettiğine dair yapılan tefsirler için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.209; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.905: "*Peygamberler ve şahitler getirilir ve haksızlığa uğratılmaksızın aralarında adaletle hüküm verilir.*" (Zümer, 39/69) ayetine yapılan yorumda buradaki "şahitler" kavramının imamlara işaret ettiği ifade edilmiştir.; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.913.

⁴⁸⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.692.

⁴⁸⁶ Nûr, 24/35. Ayet mealinin tamamı: "*Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun misali, tıpkı içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. Lamba bir sırça (cam) içinde, o sırça da sanki parlayan incimsi bir yıldız! Bu lamba, ne yalnız doğuya, ne de yalnız batıya mensup olmayan kutlu, pek bereketli bir zeytin ağacından tutuşturulur. Bu öyle bereketli bir ağaç ki, nerdeyse ateş değmeden de yağ ışık verir. Işığı pırıl pırıldır/nûr üzerine nûr. Allah dilediği kimseyi nûruna iletir, gerçeği anlamaları için insanlara böyle temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.*"

⁴⁸⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.707.

halk arasında da epeyce kullanıldığı ifade edilmiştir.⁴⁸⁸ Farklı yerde de bu kullanımın yine mecazî olduğu ve "hidayetden tevhide"⁴⁸⁹ anlamına geldiği belirtilmiştir. Devamında gelen *"Allah, dilediği kimseyi nûruna iletir."* ifadesinin de "Allah, dilediğini 'Kur'an'a"⁴⁹⁰; 'iman nuruna ve marifetine"⁴⁹¹ iletir." anlamlarını haiz olduğu zikredilmiştir.

*"Dini inkâr edenlere gelince: Onların işleri düz, ıssız bir çöldeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder. Nihayet onun yanına varınca su namına hiçbir şey bulamaz. Fakat Allah'ı bulur. O da onun hesabını tam tamına görür. Zira Allah hesabı pek çabuk görür."*⁴⁹² ayetindeki "inkâr eden kişiler" in, Hz. Ali'ye, onun evlâdına ve ondan sonraki imamlara karşı gelenler olduğu iddia edilmiştir. Dolayısıyla böylelerinin amelleri zayi olmuştur.⁴⁹³ Yine devamındaki ayette⁴⁹⁴ geçen *"Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur."* ifadesiyle "Allah kime bir imam nasip etmemişse" anlamının kast edildiği vurgulanmıştır. Böylelikle kıyamet gününde imamlardan mahrum kalan kişinin, nûruyla yürüyebileceği kimsesi kalmayacaktır.⁴⁹⁵

Aynı sûrenin 55. ayeti olan *"Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice*

⁴⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl*, s.731; Beydavi, *Envaru't-Tenzîl ve esraru't-tevîl*, Tefsiru'l-Beydâvî, c.2, s.721; Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.15, s.124-125.

⁴⁸⁹ Tûsî, *et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.7, s.438.

⁴⁹⁰ Maturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Bekir Topaloğlu-Halil İbrahim Kaçar (Thk.), c.10, s.163.

⁴⁹¹ Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.15, s.125.

⁴⁹² Nûr, 24/38.

⁴⁹³ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.710.

⁴⁹⁴ Nûr, 24/40: *"Yahut (inkârcıların küfür içindeki hâlleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan, elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur."*

⁴⁹⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.711.

yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir." beyanında "yeryüzünde mutlaka egemen kılınacak" kişilerin imamlar olduğu iddia edilmiştir. Bu anlayışa göre Allah, kendilerine yapılan zulüm, baskı ve haksızlıktan dolayı onlara yeryüzünde halifelik vereceğini vadetmiştir.⁴⁹⁶

"Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" der (geçer)ler."⁴⁹⁷ ayetinin imamlar hakkında nâzil olduğu ileri sürülmüştür. Kummî tefsirinde bu ayet, "imamlar yeryüzünde yürüdüklerinde düşmanlarından dolayı temkinli ve korku ile yürürler"; "Onlar yeryüzünde takvâlı bir vaziyette yürürler." şeklindeki iki rivayetle yorumlanmıştır.⁴⁹⁸

Şu'arâ sûresinin 215. ayeti olan "*Mü'minlerden sana uyanlara kanatlarını indir.*" ifadesinin "Ey Peygamber! Velâyet hakkına sahip olan Ali ile imamlara kanatlarını ger!" anlamına geldiği iddia edilmiştir.⁴⁹⁹

Neml sûresinin 15. ayet meâlindeki "*Andolsun! Biz Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, 'Hamd, bizi mü'min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a mahsustur' dediler.*" beyanına yapılan te'vilde Kummî'nin şu ifadeleri dikkat çekmektedir: "Allah celle celâlühû Hz. Süleyman ile Hz. Davud'a kimseye verilmemiş olan birçok nimet bahşetmiştir. Bunlardan en önemlisi Hz. Davud'a Zebûr'u vermesi ve bu kitabın muhtevasında Hz. Peygamber, emîrül-mü'minin olan Ali ve imamlar hakkında bilgi ve övgülerin bulunmasıydı."⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.714.

⁴⁹⁷ Furkan, 25/63.

⁴⁹⁸ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.726.

⁴⁹⁹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.739.

⁵⁰⁰ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.741.

Kasas sûresinin tefsirine bakıldığında "*Düşünüp ibret almaları için Biz, sözümüzü birbiri ardından getirdik.*"⁵⁰¹ ayetindeki "söz/kavl" kavramının ard arda gönderilen "imamlar" anlamına geldiği ileri sürülmüştür.⁵⁰² Farklı müfessirler tarafından ise bu kavramın "Kur'an; peygamberler ve geçmiş ümmetlerin haberleri ya da tevhid" anlamlarına gelebileceği belirtilmiştir.⁵⁰³ Aynı ayetin devamında gelen "*İşte onlara, sabretmelerinden ötürü mükafatları iki kez verilir; onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (hayır yoluna) harcarlar.*"⁵⁰⁴, "*Boş sözü işittikleri vakit ondan yüz çevirirler ve 'Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz de size. Selâm olsun size (bizden size zarar gelmez). Biz cahilleri istemeyiz.' derler.*"⁵⁰⁵ ayetlerinde kendilerinden bahsedilenlerin de imamlar olduğu söylenmiştir.⁵⁰⁶

"*Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer. Onların ise seçim hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır ve yücedir.*"⁵⁰⁷ ayeti "Allah dilediğini imam olarak seçer. İnsanların ise imamlığı seçme hakkı yoktur." ifadeleriyle te'vil edilmiştir.⁵⁰⁸

Ankebût sûresinin 49. ayet meâli olan "*Hayır, o, kendilerine ilim verilenlerin kalplerindeki apaçık âyetlerdir. Bizim âyetlerimizi ancak zalimler inkâr eder.*" ifadesine bakıldığında "âyetler" kelimesinin emiru'l-mü'minîn ile imamlara delâlet

⁵⁰¹ Kasas, 28/51.

⁵⁰² Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.762.

⁵⁰³ Bkz.: Tûsî, *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, c.8, s.160-161; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl*, s.805; İbn-i Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c.3., s.2180.

⁵⁰⁴ Kasas, 28/54.

⁵⁰⁵ Kasas, 28/55.

⁵⁰⁶ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.762.

⁵⁰⁷ Kasas, 28/68.

⁵⁰⁸ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.765.

ettiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, bunu inkar edenler "zalim" olarak nitelenmiştir.⁵⁰⁹

*"Onlar sabrettiği ve âyetlerimize kesin olarak inandıkları müddetçe, Biz, emir ve irşadımızla onlardan doğru yolu gösteren imamlar/önderler tayin ettik."*⁵¹⁰ ayetinde geçen "imamlar" kavramının İmam Ali ile diğer on bir imama delalet ettiği iddia edilmiştir. Zira bu ayetin fehvasınca da imamlar, başlarına gelen tüm musibetlere karşı sabır göstermişlerdir.⁵¹¹ Sair tefsirlere bakıldığında bu ayet hakkında şu yorumların yapıldığı görülmektedir: "Bu ayet, İsrailoğulları hakkında indirilmiş olup onlar içerisinde bela ve musibetlere karşı sabreden ve insanlara rehber olan insanlar hakkında nazil olmuştur."⁵¹²; "Burada, İsrailoğulları arasında insanların önderleri olarak seçilip insanlara hayrı ve doğruyu nasihat edenlerden bahsedilmiştir. Bunlar, çektikleri sıkıntılar sonucunda sabretmiş, bu sayede Allah onları insanlara imamlar/önderler kılmakla şereflendirmiştir."⁵¹³; "Ayette kendilerinden bahsedilen bu imamlar, Allah tarafından seçilen kullar olup insanları tevhid hakikatine davet etmekle mükellef kılınmışlardır. Bu kullar, Firavun'un tehdit ve zulümlerine karşı sabretmiş, böylelikle Allah tarafından müjdelenmişlerdir."⁵¹⁴

Bu minvalde yapılan tefsirlerden bir başkası da Fatır sûresinin 24. ayetinde geçen *"Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın."* ifadesi hakkında yapılmıştır. Nitekim Kummî, bu ifadenin her asırda bir imam tayin edileceğine işaret ettiğini iddia etmiştir.⁵¹⁵

⁵⁰⁹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.2, s.775.

⁵¹⁰ Secde, 32/24.

⁵¹¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.3, s.805

⁵¹² Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an*, c.16, s.271.

⁵¹³ Tûsî, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, c.8, s.307.

⁵¹⁴ Maturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Bekir Topaloğlu-Ali Haydar Ulusoy (Thk.), c.11, s.288.

⁵¹⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.3, s.850.

Kummî tefsirinde imamlar ile Hz. Ali'nin velâyetine olan inancın gerekliliğine dair delil olarak sunulan ifadelerden birisi de Ahzab sûresinin 71. ayetinde geçen "*Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır.*" ifadesidir. Zira Kummî, kendilerine itaat edilmesi gerekenlerin imamlar olduğunu belirtmiş, bu ayetin de bu minvalde nazil olduğunu ileri sürmüştür.⁵¹⁶

Ahzab sûresinin 72. ayetinde⁵¹⁷ geçen "emanet" kavramının doğrudan imamete delalet ettiği iddia edilmiştir. Buna, Nisa sûresinin 58. ayetinde⁵¹⁸ geçen "*Allah size, emanetleri ehline vermenizi emreder.*" ifadesi delil olarak getirilmiştir. Zira -Kummî'ye göre- bu ayette kast edilen mana "ehl-i beyte emaneti, yani imameti verin" anlamıdır. Zira bu ağır emaneti, sadece Hz. Peygamber'in ehlinden olan imamlar taşıyabilecektir.⁵¹⁹

Kummî tefsirinde imamların kıyamet gününde şefaathakına sahip oldukları da belirtilmiştir. Söz gelimi "*Allah katında, O'nun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz.*"⁵²⁰ ifadesi hakkında şu yorum yapılmıştır: "Bu ayetin de belirttiği üzere kıyamet gününde Allah'ın şefaathak izni verdiği kişiler dışında kimse bu hakka sahip değildir. Allah'ın bu izni kendilerine verdiği kişiler ise başta Hz. Muhammed ve onun evlatları olan imamlar; sonrasında da diğer peygamberlerdir."⁵²¹

⁵¹⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.835.

⁵¹⁷ "*Biz emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten kaçındılar. Zira sorumluluğundan korktular, ama onu insan yükledi. İnsan (bu emanetin hakkını gözetmediğinden) cidden çok zalim, çok cahildir.*" (Ahzab, 33/72)

⁵¹⁸ Ayet mealinin tamamı: "*Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder. Allah bununla, size ne de güzel öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah semî ve basîrdir (sözlerinizi de, hükümlerinizi de hakkıyla işitir, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görür).*"

⁵¹⁹ Bkz.: **Kummî, Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.836; Bu ayette geçen "emanet" kavramının "Kelime-i şehadet ile kelime-i tevhid"; "Allah'ın kullarını mükellef tuttuğu bütün farzlar"; "Namaz, oruç, hac vb. diğer ibadetler"; "Hak din İslam'ın getirdiği hakikatler" anlamlarını muhtevî olduğu farklı tefsirlerde belirtilmiştir. Bkz.: Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Ali Haydar Ulusoy (Thk.), c.11, s.393-394; Tabâtabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.16, s.357-358.

⁵²⁰ Sebe, 34/23. Ayetin tamamı: "*Allah katında, O'nun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz. (Şefaathak için izin verilip de) kalplerinden korku giderilince birbirlerine, 'Rabbimiz ne söyledi?' diye sorarlar. Onlar da 'Gerçeği' diye cevap verirler. O, yücedir, büyüktür.*"

⁵²¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.840.

"Sonra Biz, kitabı seçtiğimiz kullarımıza miras verdik. Kullarımızdan kimi nefesine zulmeder. Kimi mütedildir, orta yolu tutar. Kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçer. İşte büyük lütf budur."⁵²²ayetinde geçen ifadelere yapılan tefsir şu şekildedir: "Bu ayette zikredilen 'seçilen kullar' ifadesi 'imamlar' için kullanılmıştır. 'Nefsine zulmedenler' ifadesi 'ehl-i beytten olup imamları inkaredenler' için kullanılmıştır. 'Orta yolu tutan mutediller' ifadesi ise imamlığı onaylayanlar ve onları takip edenler hakkında zikredilmiştir. Yine ayetin sonunda belirtilen 'hayırlarda öne geçenler'den kasıt da imamlardır."⁵²³

On iki imamdan başkasını imam/halife kabul etmenin şirk sayılacağını belirten Kummî, bu düşüncesine "Sonra onlara: 'Allah'ı bırakıp da koştüğünüz ortaklar nerededir?' denir. 'Bizden uzaklaştılar; hayır, biz zaten önceleri hiçbir şeye kulluk etmiyorduk' derler. İşte Allah inkarcıları böyle saptırır."⁵²⁴ayetini delil olarak getirmiş ve şu yorumu yapmıştır: "Bu ayet, 'Allah'ın insanlar için tayin ettiği imamların dışında peşlerinden gittiğiniz imamlar nerede?' anlamına gelmektedir. Zira bazı insanlar, on iki imam dışındakilere tabi oldular."⁵²⁵ Bu düşüncesine Fussilet sûresinin 7. ve 8. ayetlerini⁵²⁶ de referans olarak göstermiş ve şu rivayeti aktarmıştır: "Ebu Abdullah'a bu ayetin tefsirini soran Ebân, ondan şu cevabı almıştır: 'Ey Ebân! Bu ayet, ilk imam olan Ali'yi tasdik edip diğer on bir imamı inkar edenler hakkında nazil olmuştur. Zira Allah öncelikle imamlara tabi olmayı emretmiş, ondan sonra feraizden sayılan ibadetleri şart koşturmuştur. Ne var ki müşrikler ikisini de terk ettiler! İşte bu ayet bu minvalde nazil oldu."⁵²⁷

⁵²² Fatır, 35/32.

⁵²³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.851.

⁵²⁴ Mü'min, 40/73-74.

⁵²⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.916; Farklı tefsir kaynaklarına bakıldığında ise bu ayetlerin azaba duşar olan müşrikler hakkında nazil olduğu belirtilmiştir. Zira bu ayetlerden hemen önce müşriklerin cehennemdeki sahneleri hakkında bilgiler verilmektedir. Bkz.: Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Murtaza Bedir (Thk.), c.13, s.91; Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.9, s.95.

⁵²⁶"De ki: 'Ben de sizin gibi bir insanım. Yalnız, bana şu vahyolunuyor: 'Sizin İlahınız, sadece bir tek İlah'tır. O halde O'na yönelerek doğru yolda yürüyün, O'ndan af dileyin! O'na eş, ortak uyduuranların vay haline! O müşrikler ki zekât vermez, âhireti de inkâr ederler.'" (Fussiller, 41/7-8)

⁵²⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.918-919.

Şûrâ sûresinin 52. ayetinde geçen "*Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun.*"⁵²⁸ ifadesi hakkında şu te'vil yapılmıştır: "Bu ifadede, Hz. Peygamber'in insanları imamet anlayışına davet ettiği anlaşılmaktadır."⁵²⁹ Farklı tefsirlere bakıldığında "doğru yol" ifadesinin "iman"⁵³⁰, "Allah ve Resûlü'nün yolu"⁵³¹, "İslam" gibi anlamlara geldiği görülmektedir.

Kummî tefsirinde halifelik ve imamlık makamının Hz. Ali'den haksız yere alındığı Câsiye sûresinin 23. ayet⁵³² tefsirinde de şu şekilde dile getirilmiştir: "Bu ayette kendilerinden bahsedilenler, Ali'nin hilafet ve imamet hakkını elinden alıp ona karşı suç işleyenlerdir. Bunlar Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra kendi görüş ve hevalarına uyarak, hilafeti ellerine geçirmeye çalıştılar. Halbuki ne Allah ne de Peygamber bunu istememişti. Bu ayet her ne kadar Kureyş için nazil olmuş olsa da Hz. Peygamber'in (sonradan yoldan çıkan)⁵³³ sahabeleri hakkında cari oldu. Zira onlar, emiru'l-mü'mininin haklarını gasp ettiler."⁵³⁴

⁵²⁸ Ayet mealinin tamamı: "*İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri diriltiren bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola erdirmeyeceğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah'ın yoluna.*"

⁵²⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.943.

⁵³⁰ Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.9, s.178.

⁵³¹ Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Murtaza Bedir (Thk.), c.13, s.218; Tabâtabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.18, s.79.

⁵³² "*Baksana kendi heva ve hevesini ilah edinen, ilmi olduğu halde Allah'ın kendisini şaşırtıp, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözlerine de perde çektiği kimsenin haline! Hakkı görmemekte ve azgınlıkta ısrar etmesi sebebiyle Allah'ın şaşırttığı bu kimseyi kim yola getirebilir? Düşünmüyor musunuz?*" (Câsiye, 45/23.)

⁵³³ Kummî tefsirinde bu sahabelerin sonradan irtidat ettikleri birçok yerde iddia edilmiştir. Örnek için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.975; Farklı tefsir kaynaklarında bu ayette geçen "kendi heva ve hevesini ilah edinen" ifadesinden kastın -çoğunluğun bu şekilde belirttiği de zikredilerek- "insanın kendine ait bir fiili hoş görmesi, akabinde onu vazgeçilmez heva ve hevesi kılması" olduğu zikredilmiştir. Bkz.: Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Murtaza Bedir (Thk.), c.13, s.334; Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâm'il-Kur'ân**, c.16, s.166; Tabâtabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, c.18, s.172-173; Başka bir kaynaktan ise bu ayetin nüzul sebebinin "Kureyş'in kendi hevalarına göre yaptıkları ilahları seçmesi, bazen onları değiştirmesi" olduğu belirtilmiştir. Bkz.: Süyûtî, **Lübâbü'n-Nükûl Fi Esbâbi'n-Nüzûl**, s.231.

⁵³⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.965.

Hiz. Ebu Bekir ile Hiz. Ömer'in imametini inkâr ettiklerine dair de şu ifadelere yer verilmiştir: "Kaf sûresinin⁵³⁵ 25. ayetinde geçen '*hayrı engelleyen*' ifadesi ikinci halife/Ömer için kullanılmıştır. Buradaki 'hayır' kavramı da velayete delalet eder. Bir sonraki ayette geçen '*Allah'ın yanı sıra başka bir tanrı benimseyeni!*' ifadesi de birinci (Ebu Bekir) ve ikinci halife (Ömer) hakkında nazil olmuştur. Zira onlar 'Biz imametini size vereni inkâr ediyoruz!' dediler. İşte bu ikisi, azaba duçar olduklarında birbirlerini suçlayacaklardır."⁵³⁶

2.4. KÂİM-MEHDÎ-REC'AT

İmametle ilişkili hususlardan "Kâim", "Mehdî"⁵³⁷ ve "Rec'at"⁵³⁸ kavramlarının konu edildiği ayetler bu başlık altında ele alınıp incelenecektir. Birbirleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan bu kavramlar, Kummî tefsirinde diğer unsurlar kadar

⁵³⁵ Kaf, 50/24-25-26: "*Allah muhafızla şahide veya cehennem görevlisi iki meleğe: 'Atın! buyuracak, atın cehenneme, her nankör, inatçı kâfiri: Hayra mani olan, haddi aşır azan, şüpheye dalan! Allah'ın yanı sıra başka bir tanrı benimseyeni! Atın onu o çetin azaba!'*"

⁵³⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1007; Farklı tefsirlere bakıldığında gerek çoğu şii gerekse sünî tefsir kaynaklarında bu yönde itham ve nitelermelere rastlanmamıştır. Tefsirde geçen nahoş nitelermelerin çoğu buraya aktarılmamıştır.; İmam başlığı ile ilintili olan diğer yerler için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.286, 311, 387; Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.680; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.809, 810, 835, 855, 872, 901, 905, 909, 916, 934, 940, 970: Bu sayfada Allah'ın, bazı kullarını imam olarak seçtiği konusu geçmektedir.; ayrıca bkz: s. 1047, 1076, 1117, 1125, 1137, 1169.

⁵³⁷ Mehdi'nin gaybet döneminin ardından tekrar ortaya çıkacağına inanç (kıyâm) dolayısıyla Şîa fırkalarında mehdî hakkında Emevîler'in son dönemlerinden itibaren "el-kâimü'l-mehdî" veya "kâimü âl-i Muhammed" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Mehdi'lik hareketleri aşırılar dışında Şîa'nın üç ana fırkası olan Zeydiyye, İsmâiliyye ve İmâmiyye'de farklı boyutlarda gelişme göstermiştir.; Mehdi kelimesi, Muâviye b. Ebû Süfyan'ın ölümünün (60/680) ardından başlayan iç savaşlar esnasında "İslâm'ı aslî hüviyetine kavuşturacak olan beklenen idareci" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Abdullah b. Zübeyr ıslah amaçlı bir halifelik iddiasında bulunmuş, onun bu tavrı gelecekteki mehdî düşüncesinin şekillenmesinde tesirli olmuştur. Muhtâr es-Sekafî, 66 (685) yılında Kûfe'de isyan ettiğinde Hiz. Ali'nin oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'yi imam ve ilâhî kurtarıcı olarak ilan etmiştir. Kûfe'de fitne çıkmasından çekindiği için daha önce Basra'ya taşınmış olan ve halk tarafından mehdî kabul edilen Mûsâ b. Talha'nın yanına giden Muhammed b. Hanefiyye, burada kendisinin beklenen mehdî olarak müslümanların başına geçmesini arzulayan çok sayıda insanla karşılaşınca bu iddiaları reddedip Abdullah b. Ömer gibi tarafsız kalmaya özen göstermiştir. "Kâim", "Mehdi'lik" kavramları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Öz, Mustafa, "Mehdi'lik", **DİA**, TDV, Ankara, 2003, c. 28, s.384-386.

⁵³⁸ "Rec'at" kavramı hakkında bkz.: Üzümlü, İlyas, "Rec'at", **DİA**, TDV, İstanbul, 2007, c.34, s.504-506.

yer almamış olsa da -şîî anlayış açısından- oldukça önem arz ettiğinden dolayı çalışmamıza dahil edilmiştir.

2.4.1. Kummî Tefsiri'nde Kâim ve Mehdî Kavramları

Bakara sûresinin 2. ayeti olan *"Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir."* beyanındaki "Allah'a karşı gelmekten sakınanlar/müttakîler" ifadesinin Şîa taraftarları hakkında kullanıldığı iddia edilmiştir. Devamındaki *"Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."*⁵³⁹ ayetinde geçen "gayb" teriminin de "Kâim'in kıyâmı, rec'at, tekrar dirilme" anlamlarına delalet ettiği söylenmiştir. Netice itibarıyla Kummî, şîilerin müttakî oluşlarını onların "kıyâm ve rec'at" unsurlarına olan inancına bağlamıştır. Onlar bu vesileyle doğru yola ulaşmışlardır.⁵⁴⁰

Nisâ sûresinin 69. ayetinde⁵⁴¹ geçen "nebiyyîn" kelimesinden kastın Hz. Peygamber, "sıddikîn"den kastın Hz. Ali; "şühedâ"dan kastın Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin; "salihîn"den kastın imamlar; "refik"ten kastın da son imam olan Kâim olduğu ileri sürülmüştür.⁵⁴² Dolayısıyla henüz dünyaya dönmemiş olan Kâim'in, zamanı geldiğinde Allah ve Resûlüne gerçek anlamda itaat edenlerle beraber olacağı ifade edilmiştir.

Mehdî'nin dünyaya döneceğine, bütün insanların da ona iman edeceğine dair olan tefsir, Nisâ sûresinin 159. ayetine yapılmıştır. Kummî bu tefsiri alıntılar yaparak şu şekilde dile getirmiştir: *"Ehl-i kitaptan hiç kimse yoktur ki, ölmeden önce ona (İsa'ya) inanacak olmasın. Kıyamet günü gelince de o, onların aleyhinde şahitlik edecektir."* ayetinin de ifade ettiği üzere Hz. İsa kıyamet kopmadan önce dünyaya dönecek, Yahudi ve Hristiyan olan herkes ona tabi olup iman edecektir. Akabinde

⁵³⁹ Bakara, 2/3.

⁵⁴⁰ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.55.

⁵⁴¹ *"Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddiklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle/refiklerle birliktedirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır."* (Nisâ, 4/69)

⁵⁴² Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, c.1, s.209.

herkes Mehdi'nin arkasında namaza duracaktır."⁵⁴³ Kummî bu yorumuyla Hz. İsa'nın kıyamet öncesi dünyaya döneceğini, ehl-i kitap olan herkesin ona iman edeceğini belirtmiş, nihayetinde de hepsinin Mehdi'ye tabi olacağını belirtmiştir.⁵⁴⁴

Mâide sûresinin 54. ayetinde geçen *"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar."*⁵⁴⁵ ifadesinde kendisinden bahsedilen topluluğun Kâim ve ashâbı olduğu iddia edilmiştir. Zira onlar ortaya çıktığında mü'minleri kucaklayacak kâfirlere karşı ise savaş açacaklardır. Netice itibarıyla bu ayetin Kâim ve ashâbı hakkında nazil olduğu ifade edilmiştir.⁵⁴⁶

En'am sûresinin 44. ayeti olan *"Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Sonra kendilerine verilenle sevinip şımarıdıkları sırada, onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar."* beyanı hakkında da şu yorum yapılmıştır: "Bu ayetin de deyimiyle Hz. Peygamber'in vefatından sonra insanlar, kendilerine emredildiği halde velayet inancını unutup terk ettiler. Bunun üzerine Allah dünyada daha çok oyalanmaları için onlara devlet, mal-mülk sahibi olmak gibi imkanlar sundu. Bu yolda giden insanların hali böyle iken Allah onlara ansızın Kâim'i gönderecek, onların elinde bulunan hüküm ve saltanatı kendisine teslim edecektir. Böylece yeryüzünde çıkan fitne ve fesatlıklar Kâim'in kıyâmı sayesinde ortadan kalkacaktır."⁵⁴⁷

⁵⁴³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.232.

⁵⁴⁴ Farklı tefsir kaynaklarına bakıldığında böyle bir bilgi ve rivayete rastlanmamaktadır.

⁵⁴⁵ Ayet mealinin tamamı: *"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir."*

⁵⁴⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.250.

⁵⁴⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.294.

A'raf sûresinin 53. ayetinde geçen *"Fakat onlar, Onun te'vilinden başka bir şey beklemiyorlar."*⁵⁴⁸ ifadesindeki "te'vil" kelimesinin de Kâim hakkında olduğu ileri sürülmüştür. Zira onu inkar edenler, dünyaya inişi henüz gerçekleşmemiş olduğu halde Kâim hakkında bilgi istiyorlar. Fakat onlar, -ayetin devamında da bildirildiği üzere- onun ortaya çıktığı gün hakikatleri görececek ve pişman olacaklardır. Ne var ki Kâim o günde bizzat kendilerine karşı savaş açacaktır.⁵⁴⁹ Kummî, aynı yorumu Tevbe sûresinin 33. ayeti hakkında da yapmıştır.⁵⁵⁰ Sair tefsirlerde ise burada söz konusu edilen "te'vil" kavramının "Kur'an"⁵⁵¹, "tekrar dirilme, hesap ve ceza günü"⁵⁵², "netice"⁵⁵³ anlamlarına geldiği belirtilmiştir.

Hûd sûresinin 8. ayetinde geçen *"Andolsun, biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar geciktirsek, o zaman da mutlaka 'Onu ne alıkoyuyor?' derler."* ifadesindeki "azab" teriminin asıl itibarıyla Kâim'e delalet ettiği söylenmiştir. Zira Allah, Kâim'in kıyâmını sadece kendisinin bildiği bir süreye ertelemektedir. Fakat buna inanmayanlar ısrarla tehdit edildikleri bu şeyin hemen gelmesini istiyor, alaycı bir üslupla *"Hani nerede! Kâim ortaya çıkmayacak mı?"* diyorlardı. Kur'an da bu sözlerine karşı ayetin devamındaki *'İyi bilin ki, azap onlara geleceği gün, kendilerinden bir daha uzaklaştırılmaz ve alay etmekte oldukları şey, kendilerini çepeçevre kuşatmış olur.'* ifadelerini zikretmiştir.⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ Ayet mealinin tamamı: *"Fakat onlar, Onun tevilinden başka bir şey beklemiyorlar. Tevili geldiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Şimdi bizim şefaathçılarımız var mı ki bize şefaath etsinler veya (dünyaya) geri döndürülmemiz mümkün mü ki, yapmış olduğumuz amellerden başkasını yapalım? Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdıkları şeyler (putlar) da kendilerinden kaybolup gitti."*

⁵⁴⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.344; Ayrıca bkz: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.294.

⁵⁵⁰ Bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.413.

⁵⁵¹ Tabâtabâî, **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an**, c.8, s.137.

⁵⁵² Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtihu'l-Ğayb**, c.14, s.100; Tûsî, **et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'an**, c.4, s.419-420; Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.365; Beydâvî, **Envaru't-Tenzîl ve esraru't-tevîl, Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1, s.342.

⁵⁵³ Yazır, **Hak Dîni Kur'an Dili**, c.4., s.196.

⁵⁵⁴ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.462.

Aynı sûrenin 80. ayetinde geçen "*(Lût da:) 'Keşke size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı, ya da sağlam bir desteğe dayanabilseydim' dedi.*" ifadesindeki "güç/kuvvet" kavramının da dolaylı yollardan Kâim'e delalete ettiği zikredilmiştir. Halbuki ayetin sibakına bakıldığında konu akışının Hz. Lût ve kavmi hakkında cereyan ettiği rahatlıkla görülmektedir. Hal böyle iken Kummî, te'vil yoluyla Hz. Lût'un da Kâim'e ihtiyacı olduğunu ima etmiştir.⁵⁵⁵

İbrâhim sûresinin 5. ayetinde geçen "*Allah'ın önemli günleri/eyyâmullah*"⁵⁵⁶ ifadesi hakkında şu yorum yapılmıştır: "Allah'ın günleri üç anlama gelmektedir: Birincisi Kâim'in kıyâm vakti, ikincisi ölüm günü, üçüncü de kıyamet günüdür."⁵⁵⁷ Halbuki "Allah'ın günleri" terkinin "olağanüstü ya da önemli hadiselerin meydana geldiği günler"⁵⁵⁸, "sadece Allah'ın emriyle meydana gelen önemli olayların has kılındığı zaman dilimi"⁵⁵⁹ gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir.

Aynı sûrenin 33. ayetinde geçen "*(O kâfirler) kendilerine ancak meleklerin veya senin Rabbinin emrinin gelmesini bekliyorlar.*"⁵⁶⁰ beyanındaki "Rabbinin emri" terkinin "azap, ölüm ve Kâim'in kıyâmı" anlamlarına geldiği söylenmiştir. Ardındaki "*Bu sebeple işledikleri kötülüklerin cezası onlara ulaştı ve alay ettikleri şey kendilerini kuşattı.*" ayetinde de imametın bir unsuru olan rec'atten bahsedildiği ve

⁵⁵⁵ Bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.480.

⁵⁵⁶ Ayet mealinin tamamı: "*Bu cümleden olarak, Mûsâ'yı da 'halkını karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın önemli günlerini hatırlat.' diye âyetlerimizle gönderdik. Elbette bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için nice ibretler vardır.*"

⁵⁵⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.523.

⁵⁵⁸ Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c.19, s.85; Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Ali Haydar Ulusoy (Thk.), c.7, s.459.

⁵⁵⁹ Tabatabâî, **el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.12, s.17.

⁵⁶⁰ Ayet mealinin tamamı: "*(O kâfirler) kendilerine ancak meleklerin veya senin Rabbinin (helâk) emrinin gelmesini bekliyorlar. Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.*"

bunuinkar edenlerin Kâim tarafından zamanı geldiğinde kuşatılacağı ifade edilmiştir.⁵⁶¹

Tâhâ sûresinin 110. ayeti olan *"O, onların önlerindeki ve arkalarındaki bilir, onlar ise onu ilmen ihata edemezler."* beyanı tefsir edilirken şu ifadeler göze çarpmaktadır: "'Önlerindeki/mâ beyne eydîhim' tabirinden geçmişteki peygamberler hakkındaki bilgiler; 'arkalarındaki/ve mâ halfehum' tabirinden ise Kâim hakkındaki bilgiler kast edilmiştir. Dolayısıyla Kâim'in ne zaman, nerede, nasıl geleceğini sadece Allah bilir."⁵⁶²

Aynı sûrenin 105. ayeti olan *"Şu kesindir ki Biz zikirden (Tevrat'tan) sonra Zebur'da da: 'Dünyaya salih kullarım varis olacaklar. Dünya onlara kalacak' diye yazmışızdır."* ifadesindeki "dünyanın varisleri olan salih kullar"ın Kâim ve ashâbı olduğu görüşü serdedilmiştir.⁵⁶³

Kummî tefsirinde *"Kendilerine savaş açılan müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter."*⁵⁶⁴ ayeti hakkındasair kaynaklarda yapılan genel açıklamalardan⁵⁶⁵ farklı olarak şu yoruma yer verilmiştir: "Çoğunluk tarafından bu ayetin, Kureyş topluluğu tarafından Mekke'den çıkarılan Hz. Peygamber hakkında indirildiği söylenmektedir. Halbuki bu ayet, Hüseyin'in dökülen kanı için intikam almaya gelecek olan Kâim hakkında indirilmiştir. Ayet, bu iznin ona verildiğini belirtmektedir. Nitekim Kâim de 'Kanın sahipleri de diyetin tâlipleri de biziz!' demiştir."⁵⁶⁶

⁵⁶¹ Bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.550; Ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.55.

⁵⁶² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.649.

⁵⁶³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.669.

⁵⁶⁴ Hac, 22/39.

⁵⁶⁵ Süyûtî, bu ayetin sebab-i nüzûlünü şu şekilde açıklamaktadır: "Ahmed ve Tirmizî'nin rivayetiyle, Hâkim ve ibn-i Abbas'ın da tasihiyle şöyle denmiştir: 'Kureyş'in Hz. Peygamber ve arkadaşlarını zulüm ve baskıyla çıkarmaları sonucu bu ayet nazil olmuştur.'": Süyûtî, **Lübâbü'n-Nükûl Fi Esbâbi'n-Nüzûl**, s.177-178.

⁵⁶⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.680.

"İşte böyle. Bir de kim kendisine verilen eziyetin dengiyle karşılık verir de sonra yine kendisine zulmedilirse, elbette Allah ona yardım eder. Hiç şüphesiz ki Allah çok affedendir, çok bağışlayandır."⁵⁶⁷ ayeti hakkında ise şu tefsir yapılmıştır: "Bu ayette 'kendisine eziyet edilen' diye bahsedilen kişi Hüseyin'dir. Zira ona eziyetler edip onu öldürmeye teşebbüs ettiler. Mezkur ayet, hadlerini aşan bu kişileri tehdit etmiştir. Nitekim ayetin devamında Allah, Kâim'i, dedesi olan Hüseyin'e yardım etmesi ve intikamını alması amacıyla göndereceğini söylemiştir."⁵⁶⁸

Kezâ Neml sûresinin 62. ayetinin⁵⁶⁹ de Kâim hakkında indirildiği iddia edilmiş ve şu ifadelerle yer verilmiştir: "Ayette geçen "muzdarip" kavramı -Allah'a yemin olsun ki- Kâim hakkında zikredilmiştir. Zira o, ümmetin sıkıntılarından dolayı daima dertlenir ve Allah'a, bu sıkıntıları gidermesi için yalvarırdı. Bunun üzerine Allah da onun bu duasını kabul etti ve sıkıntıları gidermesi için onu yer yüzünde halife kılacağına dair teminat verdi."⁵⁷⁰

Ankebût sûresinin 10. ayetinde geçen "*Andolsun, Rabbinden bir zafer gelecek olsa mutlaka, 'Biz de sizinle beraberdik' derler.*"⁵⁷¹ ifadesindeki "zafer/nasr" kavramının Kâim'e işaret ettiği belirtilmiş, dolayısıyla bu ayetin de Kâim'in geleceğine dair bir delil olduğu öne sürülmüştür.⁵⁷² Farklı tefsirlere bakıldığında ise buradaki "zafer/nasr" kavramının "Allah'ın mü'minlere ihsan ettiği kurtuluş ve

⁵⁶⁷ Hac, 22/60.

⁵⁶⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.684.

⁵⁶⁹ "O nesneler mi üstün yoksa, çaresiz kalıp Kendisine yalvaran insanın duasını kabul edip sıkıntısını gideren ve sizi dünyada halifeler yapan Allah mı? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Ne de az düşünüyorsunuz!" (Neml, 27/62)

⁵⁷⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.746.

⁵⁷¹ Ayetin tamamı: "*İnsanlardan öyleleri vardır ki, 'Allah'a inandık' derler. Ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah'ın azabı gibi tutar. Andolsun, Rabbinden bir yardım gelecek olsa mutlaka, 'Biz de sizinle beraberdik!' derler. Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir?"*

⁵⁷² Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.773.

rahatlık"⁵⁷³, "Cihatta mü'minlere nasib edilen zafer ve ganimetler"⁵⁷⁴ anlamlarını haiz olduğu görülmektedir.

Şûrâ sûresinin 24. ayetinde geçen "*Allah batılı yok eder, hakkı sözleriyle gerçekleştirir.*" ifadesi hakkında şu açıklamalar yapılmıştır: "Bu ayetteki 'sözler' kelimesinden kasıt imamlar ve Kâim'dir. Zira Allah batılı, imamlar ve Kâim vasıtasıyla yok edecektir."⁵⁷⁵

*"Bütün dinlere üstün kılmak için onu hidâyet ve hak dinle gönderen O'dur. Buna şahit olarak Allah yeter."*⁵⁷⁶ ayetinin doğrudan Kâim hakkında nazil olduğu ileri sürülmüştür. Zira buradaki o/hu zamiri -Kummî'ye göre- Kâim'e racidir ki o, Allah'ın, bütün dinleri tamamlaması için vazifelendirip gönderdiği imamdır. Şüphesiz ki o, yeryüzünde adalet ve doğruluğu yayacaktır.⁵⁷⁷

Kaf sûresinin 42. ayeti olan "*O gün insanlar hakka çağıran o korkunç sesi işiteceklerdir. İşte bu, (kabirlerden) çıkış günüdür.*" ifadesi hakkında şu yorum yapılmıştır: "Bu ayette geçen 'ses/sayha' kelimesi Kâim'e delalet eder. Zira o, kıyamet günü semâdan indiğinde yükses bir ses işitilecektir. Yine ayette geçen 'çıkış günü' kavramı da rec'ate işaret etmektedir. Zira o gün, bazı insanların (imamlar ve onlara zulmedenler) yeniden dünyaya döneceği gündür."⁵⁷⁸ Diğer tefsir kaynaklarında ise "sayha ve çıkış günü" kullanımlarının "kıyametin kopmasına

⁵⁷³Tabâtabâî, **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an**, c.16, s.108.

⁵⁷⁴Tûsî, **et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'an**, c.8, s.190; Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl, Tefsiru'l-Beydâvî**, c.2, s.795.

⁵⁷⁵Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.937.

⁵⁷⁶Fetih, 48/28.

⁵⁷⁷Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.995.

⁵⁷⁸Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1009.

delalet eden sûrun sesi ile ahirete sevk olunmak üzere tekrar diriltirme" anlamlarını taşıdığı zikredilmektedir.⁵⁷⁹

2.4.2. Kummî Tefsiri'nde Rec'at Kavramı

Kummî Tefsiri'nde rec'at konusu bir çok yerde dile getirilmiştir. Söz gelimi Hz. Musa ile kendisine iman eden topluluk arasında geçen diyalogu anlatan Bakara sûresinin 55. ve 56. ayetleri⁵⁸⁰ hakkında şu tefsir yapılmıştır: "Hz. Musa'ya iman etmiş olan yetmiş kişi sonradan dinden dönünce, kendilerine bir yıldırım çarptı. Bunun üzerine hepsi öldü. Sonrasında Allah onları, insanları doğru yola çağıran elçiler olarak tekrar diriltilip dünyaya gönderdi. Bu da rec'atin varlığına delildir. Zira Allah onları öldükten sonra tekrar dirilttiğini, onlara bir görev vererek dünyaya yeniden gönderdiğini bu ayette belirtmektedir. Netice olarak bu hadise Hz. Peygamber'in ümmeti için de vâki olacaktır. Bunun delili de Resûlullah'ın 'İsrâiloğulları için meydana gelen olayların tümü benim ümmetim içerisinde de vukû bulacaktır.' sözüdür."⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Bkz.:Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.1048; Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, Tefsiru'l-Beydâvî, c.2., s.1009 Tabâtabâî, **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an**, c.18, s.364.

⁵⁸⁰ "Hani siz, 'Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız' demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik." (Bakara, 2/55-56)

⁵⁸¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.78; Taberî, Hz. Musa'ya iman eden yetmiş kişi hakkında, tefsirinde şu ifadelere yer vermektedir: "Hz. Musa, kendisine iman eden yetmiş kişi ile Tur-i Sina dağına çıkınca, onlar da Allah'ı açıkça görmek istediler ve iman etmek için O'nu görme şartını koştular. Bu istekleri yerine gelmeyince inkara düştüler ve Allah da onlara yıldırım göndermek üzere canlarını aldı. Hz. Musa bu hadise üzerine çok üzüldü, ellerine açarak Allah'a şöyle niyazda bulundu: 'Allah'ım, içimizdeki birtakım sefihler yüzünden bana iman eden bu insanları yok ettin. Şimdi bana kim iman edecek? Lütfen onları affet ve tekrar bana bağışla!' Bunun üzerine Allah, bu duasını kabul etti ve onları tekrar diriltti. Onlar da bütün bu olan bitenlere şahit oldular. Akabinde Musa'ya 'Ey Musa! Sen Rabbi'nden ne istediysen sana verdi. Bizim, birer peygamber olmamızı da iste ki sana daha iyi yardımda bulunabilelim. Hz. Musa yine dua etti ve bu duası kabul edildi. Böylelikle tevbleri kabul edildi ve onlar da elçi olarak tayin edildiler." Bkz.: Taberî, **Tefsîru't-Taberî**, **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli'l-Kur'an**, c.2, s.84-88; Ayrıca bkz.: Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Ahmet Vanlıoğlu (Thk.), c.1, s.133-134; Tûsî de Süddî'den rivayetle benzer aktarımı yapmakta ve bu tefsiri desteklemektedir. Bu tefsirinin yanı sıra Tûsî, rec'at hakkında Kummî kadar net ifadeler kullanmamışsa da, rec'ati destekleyici görüşlerini ifade etmektedir. Bkz.:Tûsî, **et-Tibyân fi Tefsîri'l-**

*"Onlara vaat ettiğimiz şeylerin bir kısmını sana göstersek de yahut seni vefat ettirsek de nasıl olsa sonunda onlar bize döneceklerdir. Elbette Allah, kendilerinin ne yapacaklarına şahittir."*⁵⁸² ayetinde geçen "vaat edilen şeyler" tabirinde anlatılmak istenenin rec'at ve Kâim'in kıyâmı olduğu iddia edilmektedir. Dolayısıyla bu anlayışa göre Kâim'in kıyâmı ve rec'ati, Hz. Peygamber'e henüz sağlığında haber verilmiş, fakat henüz gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla Kâim ve rec'at unsurlarına inanmayanların bu ayet ile tehdit edildiği belirtilmekte, devamındaki 51. ayetin de bu anlamı desteklediği ifade edilmektedir. Şöyle ki *"(Onlara) 'Azap gerçekleştikten sonra mı ona iman ettiniz? Şimdi mi!? Oysa siz onu acele istiyordunuz' (denilecek)."* mealindeki bu ayette, iman etmekte geç kalınan konunun rec'at olduğu iddia edilmektedir.⁵⁸³ Beğavî, paragraf başında zikredilen ayetteki "onlara vaat edilen şey" in "Bedir harbinde başlarına gelen hadise" ile "ölümünden sonra duçar olacakları muhtelif azaplar" olduğunu; "Bize döneceklerdir" kullanımının da âhirete delalet ettiğini zikretmektedir. 51. ayette muhatap edilenlerin "ölüm anında, ölümünden sonra veya mahşer gününde iman edebilmek için çabalayanlar" olduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁴

Kummî, *"Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Ahirete inanmayanların kalpleri bunu inkâr etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar."*⁵⁸⁵ ayetindeki "ahiret" kavramının rec'at anlamında kullanıldığını öne sürmüştür. Dolayısıyla bu ayette rec'ate iman etmeyenlerden ve bunların akıbetlerinden bahsedilmiştir.⁵⁸⁶

Rec'atin varlığını açıkça belirttiği iddia edilen ayetlerden birisi de Nahl sûresinin 38. ayetidir. *"Onlar, 'Allah, ölen bir kimseyi diriltmez' diye var güçleriyle Allah'a yemin ettiler. Hayır, diriltecek! Bu, yerine getirilmesini Allah'ın üzerine aldığı bir vaaddir. Fakat insanların çoğu bilmezler."* ayetine Kummî tarafından

Kur'an, c.1, s.253-255. Tabatabâi ise, bu ayeti tefsiri kısmında rec'at ile ilgili bir görüş bildirmemektedir. Bkz.: Tabâtabâi, **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an**, c.11, s.190, 191.

⁵⁸² Yûnus, 10/46.

⁵⁸³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.447.

⁵⁸⁴ Beğavî, **Muhtasarı Tefsîri'l-Beğavî**, **Meâlimu't-Tenzîl**, s.409-410.

⁵⁸⁵ Nahl, 16/22.

⁵⁸⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.547-548.

yapılan tefsir şu şekildedir: "Ebû Abdullah bu ayet hakkında 'Burada bahsi edilenler kafirler değildir. Zira kafirler, Allah'ın adına yemin etmezler. Bilakis burada, Hz. Peygamber ümmetinin bazılarından⁵⁸⁷ bahsedilmektedir. Kendilerine 'ölümünden sonra fakat kıyametten önce -siz- tekrar diriltileceksiniz, bu/rec'at haktır.' denmesine rağmen onlar yeminler ederek bunu inkar ediyorlardı. Bu inkarları üzerine devamındaki *"(Allah onları) diriltecek ki hakkında ihtilaf ettikleri o diriliş gerçeğini meydana çıkarsın ve bunu inkâr edenler de kendilerinin yalancı olduklarını bilsinler."* ayeti indirilmişti.' rivayetini aktarmıştır. Neticede rec'ati inkar eden bu kişiler tekrar diriltilip katledilecek; mü'minlerin gönülleri de böylelikle feraha erecektir."⁵⁸⁸

Rec'atin hak olduğunu doğrulayan ve en önemli delillerinden biri olduğu söylenen *"Yıkıma uğrattığımız bir kavim için dünya hayatına tekrar dönmek imkansızdır; hiç şüphesiz onlar, (dünyaya) bir daha geri dönmeyeceklerdir."*⁵⁸⁹ ayeti hakkında şu yorumlara yer verilmiştir: "Bu ayet, 'Rec'at vakti geldiğinde Allah'ın helâk ettiği kavimlerden hiç birisi dünyaya dönmeyecektir.' anlamına geliyor. Bu sözler rec'atin hak olduğunu gerçekleyen en büyük delillerden birisidir. Nitekim müslümanların hepsi, helâk olan-olmayan bütün insanların kıyamet gününde ahiret hayatına döndürüleceğini bilir ve kabul eder. Ayetin mefhûm-u muhâlifine bakıldığında ise, helak olmayan bazı kavimlerin dünyaya geri döneceklerini anlamaktayız. İşte bu, rec'at ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla kıyamet gününde bütün insanlar, rec'at vaktinde ise sadece belirli kişi ve topluluklar diriltilecektir."⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Burada ehl-i beyt ile Ali düşmanları olarak nitelenen "ilk üç halife ve takipçileri"nden bahsedildiği kuvvetle muhtemeldir. Zira Kummî tefsirinin genelinde bu yönde yapılan açıklamalara sıkça rastlanabilmektedir.

⁵⁸⁸ Bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.550-551; Bu ayetin nüzûl sebebinin, bir müslüman ile bir müşrik arasındaki borç ödeme durumu sonucunda meydana gelen bir diyalog olduğu zikredilmektedir. Bu diyalog sırasında müşrik olan adam, ölümünden sonra diriltilmeyi ve dolayısıyla ahireti yeminler ederek inkar etmişti. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Bkz.: Vâhidî, **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an**, s.285.

⁵⁸⁹ Enbiyâ, 21/95.

⁵⁹⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.666; Sair kaynaklara bakıldığında söz konusu ayetin "tevbe etmeye bir daha fırsat bulamayacak olanlar, yaptıkları kötülüklerden ötürü pişman olup tekrar dünyaya dönmek isteyecek olup da kendilerine bu dönüş izni verilmeyenler" hakkında nazil olduğu ifade edilmektedir. Bkz.: Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Murat Sülün (Thk.), c.9, s.322; Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.2, s.675; Tûsî de bu ayeti aynı

Görüldüğü üzere Kummî, burada ters döndürme önermesinden hareketle "dönmeyecekler/lâ yerci'üne" fiilinin sadece helak olan kavimler için kullanıldığını ifade etmiş; bunun sonucunda rec'at vasıtasıyla dönecek kişilerin gerçekten de var olduğunu iddia etmiştir. Zira rec'at ile diriltilecek olan kişiler henüz helâk olarak ölmemişlerdir.⁵⁹¹

*"Kur'an'ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni varılacak bir yere döndürecektir."*⁵⁹² ayetinde rec'atten bahsedildiği iddia edilmiştir. Rec'at hakkında yapılan önceki yorumlara kıyasla burada daha farklı bir bakış açısıyla Hz. Peygamber'in, emiru'l-mü'minin Ali ve imamların dünyaya tekrar döneceği belirtilmiştir.⁵⁹³

*"Biz resullerimize ve iman edenlere, hem dünya hayatında, hem de şahitlerin çağırılıp dinlendiği günde, elbette yardım ederiz."*⁵⁹⁴ ayetinin rec'at hakkında nazil olduğunu belirten Kummî, Hz. Peygamber ile imamların böylelikle dünyaya döneceğini belirtmiştir. Zira geçmiş ümmetlerden peygamberlerin bir çoğu dünya hayatında zafere ulaşmadan katledilmişti. İşte bu ayetin de belirttiği üzere rec'at vesilesiyle bütün peygamberler zafere eriştirilecektir.⁵⁹⁵

minvalde tefsir etmiştir. Bkz.: Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.7, s.278.; Ayrıca bkz.: Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl, Tefsiru'l-Beydâvî**, c.2, s.795.

⁵⁹¹ Benzer metotla yapılan yorum için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.747.

⁵⁹² Kasas, 28/85. Ayet mealinin tamamı: *"Kur'an'ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni varılacak bir yere döndürecektir. De ki: 'Rabbim hidayetle geleni ve apaçık bir sapıklık içinde olanı daha iyi bilir.'"*

⁵⁹³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.769; Râzî, burada bahsedilen ayetteki "varılacak yer" ifadesinin, "ölümden sonra varılacak olan yer", "Mekke'nin fethi" ya da "Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkarıldıktan sonra üzülmeye ve ona Mekke'ye geri döneceğine dair verilen müjde" anlamlarına geldiğini belirtmektedir. Kurtubî ise bu ayetin daha çok "Mekke'nin fethini" müjde verici mahiyetinde nazil olduğunu belirtmekte, ölümden sonra cennet müjdesi anlamına gelebileceği ihtimalini de zikretmektedir. Bkz.: Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâm'il-Kur'ân**, c.13, s.312.

⁵⁹⁴ Mü'min, 40/51.

⁵⁹⁵ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.912; Bu minvalde yapılan tefsirlerden biri de *"O, bu sözü hakka dönsünler diye, gelecek nesillere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı."* (Zuhruf, 43/28) ayetine yapılmış; buradan imamların tekrar dünyaya döneceği anlamı çıkarılmıştır. Bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.947.

"Göğün açık bir duman getireceği günü bekle."⁵⁹⁶ ayetinin de rec'ate delalet ettiği iddia edilmiştir.⁵⁹⁷ Zira o gün (bazı) insanlar kabirlerinden çıkıp tekrar dünyaya döndürülecek ve cezalarını çekeceklerdir.⁵⁹⁸

Kalem sûresinin 15. ve 16. ayetlerinin⁵⁹⁹ ikinci halife hakkında nazil olduğu iddia edilmiştir. Zira Kummî'ye göre o, ayetlerin masallardan ibaret olduğunu söylemiştir. Bu söylemine karşılık olarak, rec'at vaktinde emiru'l-mü'minin Ali dünyaya dönecek ve -bu ayetin de bildirdiği üzere- ona cezasını verecektir.⁶⁰⁰ Farklı tefsir kaynaklarına bakıldığında bu ayetin, Kureyş müşriklerinin önderlerinden olan Velid ibn-i Muğire hakkında nazil olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰¹

Kummî tefsirinde rec'ate delil olabilecek en önemli kaynaklardan birisinin de *"En sonunda da onu öldürür ve kabre koyar. Daha sonra da, istediği zaman onu diriltir."*⁶⁰² ayetleri olduğu ileri sürülmüştür. Zira gerek Ali gerekse diğer imamlar,

⁵⁹⁶ Duhan, 44/10.

⁵⁹⁷ Zemahşerî bu ayeti, aktardığı bir rivayetle şöyle yorumlamıştır: "Buradaki 'duhân' kavramı hakkında farklı yorumlar serdedilmiştir. Ali'den rivayet edildiğini göre 'duhan' kelimesi Ali'ye işaret eder. Zira o, kıyamet öncesinde semadan dünyaya inecek, kafirlerin kulaklarına girecek. Ta ki o kafirlerin başları, ezilmiş kafalar haline gelene kadar!" Bkz.: Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.999; Tabatabâî ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: "Burada kafirleri azap ile tehdit etme konusu söz konusudur. 'Azab'ın kime ve hangi türden olacağı ise ihtilaflıdır. Kimi rivayetlerde bu 'azap' kavramı 'Mekke müşriklerinin müptela olduğu açlık ya da müslümanların Mekke'yi fethedeceği gün' olduğu, kimi rivayetlerde ise 'henüz ortaya çıkmamış kıyamet alameti' olarak tefsir edilmiştir." Bkz.: Tabatabâî, **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an**, c.18, s.139.

⁵⁹⁸ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.959.

⁵⁹⁹ "Âyetlerimiz kendisine okunduğu zaman, 'Öncekilerin masalları!' der.Yakında biz onun burnunu damgalayacağız." (Kalem, 68/15-16)

⁶⁰⁰ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1091.

⁶⁰¹ Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Abdullah Başak (Thk.), c.16, s.15; Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtihu'l-Ğayb**, c.30, s.85; Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.1129; Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.2, s.1085; Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâm'il-Kur'an**, c.18, s.231; Tabatabâî de bu ayetin, Mekke döneminin ilk zamanlarında vukû bulan kıtlık zamanında indiğini belirtmektedir. Bkz.: Tabatabâî, **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an**, c.19, s.389.

⁶⁰² Abese, 80/20-21.

dünyadaki görevlerini henüz tam olarak yerine getirmemişlerdir. Bundan dolayı dünyaya geri dönüp kalan vazifelerini ikmal edeceklerdir.⁶⁰³

İncelememizin neticesinde genel olarak Kummî'nin, Kâim ve Mehdî'nin kim olduğuna dair açıkça bir isim vermediğini, rec'ati kimin gerçekleştireceği konusunda ise farklı yorumlar yaptığını gördük. Bunu gerçekleştirecek olanın Hz. Ali olabileceğinin yanı sıra, diğer on bir imam ve onları takip eden bazı kullar/yardımcılar/ashab'ın olacağına dair rivayetler aktardığını; rec'at esnasında intikam ve cezalara maruz kalacak olanların da başta ilk iki halife olmak üzere sayılan bu kişilere düşmanlık edenler olacağını bu başlığımız altında belirttik.⁶⁰⁴

2.5. ŞİA

Kummî Tefsiri'nde İmamet ile doğrudan ilişkili olan "Şîa" kavramının konu edildiği ayetler ve bununla ilgili yapılan yorumlar incelenecektir. Zira Kummî, imamet inancına sahip olmayı, şîi olmaya bağlı kılmaktadır.

2.5.1. Kummî Tefsiri'nde Şîa Kavramı

Âl-i İmran sûresinin 169. ayeti olan *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme! Bilakis onlar hayatta olup, Rab'lerinin katında yaşarlar, rızıklanırlar."* beyanının Şîa hakkında nazil olduğu iddia edilmiştir. Kummî, bu iddiasında alıntı da yaparak şu ifadeleri serdetmiştir: "Allah'a yemin olsun ki burada kendilerinden bahsedilenler şîamız/mezhebimizdir. Zira onlar cennete girdiklerinde Allah tarafından verilen nimetlerle hoş bir şekilde karşılanır ve henüz dünyada olan -şîi-

⁶⁰³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1132.

⁶⁰⁴ Bu başlıkta ele alınan "Kâim, mehdî, rec'at" unsurlarının Kummî Tefsiri'nde geçtiği diğer yerler için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.209; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.742; Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.805, 845, 917, 927: Bu sayfada, Şûrâ sûresinin ilk ayetinde geçen "Hâ mîm. Ayn sîn kâf" olan mukatta' harflerinden "ayn sîn kâf" harflerinin Kâim'e delalet ettiği söylenmektedir. Anlamının ise "Adedu sinni'l-Kâimi/Kâim'in yaşı ya da Kâim'in dişlerinin sayısı" anlamına geldiği ifade edilmiştir.; s.946: Burada referans olarak alınan Şûrâ sûresinin 42. ayetinde Kâim'in Ümeyyeoğulları'ndan intikam almak için geleceği belirtilmektedir. Zira onlar, Ali ve evlatlarına daima düşmanlık etmiştir.; ayrıca bkz.: s.941, 1013, 1018, 1067, 1110, 1113, 1116

kardeşlerine “kendilerine hiçbir korku olmayacağına ve üzüntü hissetmeyeceklerine”⁶⁰⁵ dair müjde verirler.”⁶⁰⁶ Diğer yandan bu ayetin sebeb-i nüzûlünün, Uhud muharebesinde şehit olanlar olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰⁷

*"Onlar kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer şunlar (inanmayanlar) bunları tanımayıp inkâr ederlerse, biz onları inkâr etmeyecek olan bir kavmi, onlara vekil kılmışızdır."*⁶⁰⁸ ayeti hakkında şu açıklamalara yer verilmiştir: "Bu ayetteki 'inanmayanlar' ifadesinden kast edilenler Hz. Peygamber'in sonradan küfre düşen sahabeleri⁶⁰⁹, Kureyş'li müşrikler ve emiru'l-mü'minine bîat etmeyenlerdir. Devamında bahsedilen kavim ise, Ali'ye tabi olan Şîa'dır. Nitekim ayetin devamındaki *'İşte onlar Allah'ın hidâyet verdiği kimselerdir. Sen de onların yolundan yürü!'*⁶¹⁰ ifadesinde Hz. Peygamber'e Şîa'nın yolu açıklanmıştır.”⁶¹¹ Taberî tefsirinde "inkâr edenler" in Kur'an'ı inkâr edenler ve Allah'a şirk koşanlar (Mekke ehli) olduğu; "inkâr etmeyecek olan kavmin" de sonradan Hz. Peygamber'e iman eden ensar topluluğu (ya da Medine ehli) olduğu ifade edilmektedir.⁶¹² Tûsî de "inkâr edenler" in Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul etmeyenler olduğunu; "inkar etmeyen kavmin" ise "Hz. Peygamber'den önceki tüm

⁶⁰⁵ Bkz.: Âl-i İmran, 3/170.: *"Allah'ın lütfundan ihsan ettiği nimetlere kavuşmaktan dolayı sevinç içindedirler. Arkalarından henüz kendilerine kavuşmayan müstakbel şehitlere, 'kendilerine hiçbir korku olmayacağına ve üzüntü hissetmeyeceklerine' dair de müjde vermek isterler."*

⁶⁰⁶ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.185.

⁶⁰⁷ Bkz.: Süyûtî, **Lübâbü'n-Nükûl Fi Esbâbi'n-Nüzûl**, s.66; Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.205-206; Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1, s.195: Beydavi bu ayetin, Uhud ya da Bedir muharebesi hakkında nazil olduğuna dair iki durumu ifade etmiştir.

⁶⁰⁸ En'am, 6/89.

⁶⁰⁹ İlk üç halifeden bahsedildiği kuvvetle muhtemeldir.

⁶¹⁰ En'am, 6/89. Ayet mealinin tamamı: *"İşte onlar Allah'ın hidâyet verdiği kimselerdir. Sen de onların yolundan yürü ve de ki: 'Ben risaleti tebliğden dolayı sizden bir ücret beklemiyorum. O, bütün milletler için bir öğütten, irşaddan ibarettir.'"*

⁶¹¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.309.

⁶¹² Taberî, **Tefsîru't-Taberî**, **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an**, c.11, s.515.

peygamberler, melekler ya da Hz. Peygamber'in sahabileri" anlamlarına gelebileceğini belirtmektedir.⁶¹³

*"İki taraf arasında bir perde, a'râf üzerinde de cennetlik ve cehennemliklerin her birini simalarından tanıyacak kimseler vardır ki onlar, henüz cennete girmemiş, fakat girmeyi şiddetle arzular olarak cennetliklere 'selamün aleyküm.' diye seslenirler."*⁶¹⁴ayetinde bahsedilen -araftaki- insanların günahkâr olan şîler olduğu ifade edilmiştir. Öyle ki onların bekleyişi esnasında imamları gelecek ve onlara *"Buyurun girin cennete, derler, size korku ve endişe olmadığı gibi, siz asla üzüntü de görmeyeceksiniz."*⁶¹⁵diyeceklerdir. Zira onlar, bağışlanmayı hak etmektedirler.⁶¹⁶

İsrâ sûresinin 71. ayeti olan *"Gün gelir, her sınıftan insanları, tâbi oldukları önderlerine/imamlarına nisbet ederek çağırırız. Kimin hesap defteri sağından verilirse işte onlar defterlerini emin olarak okur ve kıl kadar olsun, haksızlığa uğratılmazlar."* beyanı hakkındaki Kummî'nin şu tefsiri göze çarpmaktadır: "O gün Hz. Peygamber bir grup ile, Hz. Ali bir grup ile, Hasan ve Hüseyin de birer grup ile Allah'ın huzuruna çıkacaklardır. Keza her insan takip ettiği önderi/imamı ile huzura çıkacaktır. Sonra bir duyurucu çıkıp şöyle nidâ edecek: 'Falan kişi ve takipçileri, falan kişi ile takipçileri, falan kişi ile takipçileri kalsın bakalım!'. Burada kast

⁶¹³Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.4, s.195.

⁶¹⁴A'raf, 7/46.

⁶¹⁵A'raf, 7/49.: 48. ve 49. ayet meallerinin tamamı: *"A'râf ashabı, simalarından tanıdıkları bir kısım kimselere seslenip: 'Gördünüz ya, ne topladığınız mallarınızın, ne onca taraftarlarınızın, ne de büyüklük taslamalarınızın ve o çalımlarınızın size hiç bir faydası olmadı! 'O cennetlikleri göstererek 'Sahi, şunlar 'Allah, bunları asla lütfuna nail etmez. ' diye yeminler edip hor gördüğünüz kimseler değil miydi? İşte onların ne yüce mevkide olduklarını şimdi anladınız değil mi?' derler ve sonra o cennetliklere dönerek: 'Buyurun girin cennete, derler, size korku ve endişe olmadığı gibi, siz asla üzüntü de görmeyeceksiniz.' derler."*

⁶¹⁶Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.1, s.339; Farklı tefsir kaynaklarına bakıldığında, Kummî'nin bu yorumu dışında farklı tefsirler yapıldığı rahatlıkla görülebilmektedir. Bkz.: Taberî, **Tefsîru't-Taberî**, Câmî'u'l-Beyân 'an Te'vîli'l-Kur'an, c.12, s.461-468; Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtihu'l-Ğayb**, c.14, s.91-98; Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.4, s.414-415; Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-Te'vîl**, s.364-365; Tabatabâî, **el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an**, c.7, s.123-125.; Bu konu hakkında yapılan benzer tefsir için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.1097.

edilenler sırasıyla Ebu Bekir, Ömer ve Osman ile onları takip eden gruplarıdır."⁶¹⁷ Burada da görüldüğü üzere ilk üç halifeye karşı net bir tavır sergilenmiş, yoldan çıkmış olanların da bizzat onlar olduğu ima edilmiştir.

Tâhâ sûresinin 108. ayetine⁶¹⁸ yapılan tefsirde de şu ifadelere yer verilmiştir: "Mahşer gününde Hz. Peygamber, Ali Şâ'sı için ağlayacak, bunun üzerine Allah ona bir melek gönderecektir. Melek ona 'Seni ağlatan da nedir ey Muhamed?' diye soracak, Hz. Peygamber de 'Ali'nin Şâ'sından olan bazı insanlar için ağlıyorum. Zira görüyorum ki bazıları günahlarından dolayı yanıma gelemiyor.' diye cevap verecektir. Bunun üzerine melek ona şöyle cevap verecek: 'Allah sana hitaben diyor ki ey Muhammed, 'Ben Ali'nin Şâ'sını sana hibe ettim. Sana ve ehl-i beytine olan sevgilerinden dolayı onların günahlarını da bağışladım. Onları senin sancağın altına kattım. Haydi! Onları da al ve havzının başına dön!'" Kummî devamında şu rivayeti de aktarmıştır: "Ebû Ca'fer diyor ki: 'O gün diğer insanlar Allah'ın bu bağışlamasını görünce ümide kapılacaklar. Fakat bizim mezhebimizde olmayan, bizi sevmeyip benimsemeyenlerin bu ümidi boşa gidecektir!'"⁶¹⁹

Şefaatin, Şâ ehline de has kılınacağına dair olan tefsirlerden birisi Sebe sûresinin 23. ayetine⁶²⁰ yapılmıştır. Bir rivayete göre Ebû Ca'fer'in şöyle dediği belirtilmiştir: "Resulullah'ın, ümmeti için şefaathakı vardır. Bize de şâımız için

⁶¹⁷ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.589; Sair tefsir kaynaklarına bakıldığında mezkur ayette geçen "imam" kavramının "din, takip edilen önder, davetçi, resul, Kitab" anlamlarına geldiği zikredilmektedir. Bkz.: Maturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu-Abdullah Başak (Thk.), c.8, s.328; Tûsî, **et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'an**, c.6, s.504; Beydavi, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, **Tefsîru'l-Beydâvî**, c.1, s.581; İbn-i Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c.3, s.1732.

⁶¹⁸ "O gün insanlar, Hakkın dâvetçisine hiç bir tarafa sapmadan uyarlar. Rahman'ın azametinden dolayı sesler kısılmıştır. Artık bir fısıltıdan başka bir ses işitemezsin." (Tâhâ, 20/108)

⁶¹⁹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.649.

⁶²⁰ "Allah'ın huzurunda, O'nun izin verdiğiinden başkasının şefaati fayda vermez. Nihayet o kıyamet saati dehşetinden duydukları korku gelince: O dirilenler birbirlerine 'Rabbimiz neye hükmetti? ' diye sorarlar. Ötekiler: 'Hak ve adalet neyi gerektiriyorsa o hükmü verdi.' derler. O, yüceler Yücesi, büyükler Büyüğüdür." (Sebe, 34/23)

şefaath hakkı verilmiştir. Şîa'mıza da ayrıca kendi ehilleri için şefaatte bulunma hakkı verilmiştir."⁶²¹

Hususiyle Şîa için nazil olduğu belirtilen "*De ki: 'Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"⁶²² ayeti hakkında yapılan tefsir şu şekildedir: "Bu ayet, emiru'l-mü'mininin şîasına has kılınarak nazil olmuştur. Ebû Hamza'dan rivayetle Ebû Ca'fer şöyle demiştir: 'Allah, kıyamet gününde 'Allah'ım! Beni affet! Fatma evlatlarının bütün insanlar için tayin edilen görevliler olduklarını bilmiyordum.' diyenleri mazur görmeyecektir. Diğer yandan şîi olup günahkar olanları Allah affedecektir. Zira bu ayet, Fatma evlatlarının şîasında/grubunda olanları teselli eder mahiyette olup onları affetme müjdesini vermektedir."⁶²³

⁶²¹ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.841.

⁶²² Zümer, 39/53.

⁶²³ Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.900; Kummî, Mü'min sûresinin birinci ayetine yaptığı tefsirde de bu ayetin şîilere özgü inmiş olduğunu ve onların bağışlanacağına dair müjdeler içerdiğini ifade etmektedir. Bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.907; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.927, 1037; "Şîa" kavramının Kummî Tefsiri'nde geçtiğı diğer yerler için bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.2, s.518, 519, 526, 580; ayrıca bkz.: Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c.3, s.852, 867, 888, 905, 908, 923: Bu sayfada şîaların Allah yolunda istikamette kaldığı ve dolayısıyla emiru'l-mü'minin olan Ali'nin velayeti konusunda kararlı kalabildiklerinden bahsedilmiştir.; ayrıca bkz.: s.941, 962, 1041, 1113, 1117.

SONUÇ

Kur'an'da insanlığa sunulan mesaj olması itibarıyla en çok vurgulanan konu şüphesiz ki iman mevzusudur. İman ile ilgili sıralanan maddelere bakıldığında en başta Allah'a iman ilkesinin olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Nitekim Kur'an'ın en çok vurguladığı da bu husustur. Hal böyle iken mezhepler arası çatışmaların bu konu haricindeki mevzular çerçevesinde cereyan etmesi ve üzerinde asıl durulması gereken konunun göz ardı edilmesi endişe vericidir.

Tevatür derecesine ulaşmayan rivayetler ya da bilgiler ışığında peşin hükümler vermek kişileri yanlışlığa sürükleyecek, aralarında pek çok ihtilafların oluşmasına sebebiyet verecektir. Çalışmamıza konu edilen eserde bu durum gözler önüne serilmiştir. Zira bu eserde aslî usûl konularının vurgulanması yerine daha çok farklı konulara yer verilmiş, belirtilen düşüncelerin hemen hemen hepsi bu konular temelinde şekillenmiştir.

Şîî tefsir kaynaklarının ilklerinden addedilen Kummî Tefsiri, diğer kaynaklara kıyasla farklı bir metotla kaleme alınmış, şîî literatürde zikredilen hususlar net bir şekilde ortaya konmuştur. Bunların başında imâmet, hilâfet, vasiyyet, velâyet, ismet, rec'at, kıyam, ehl-i beyt kavram ve konuları yer almaktadır. Bu kavramlar Kummî Tefsiri'nde, birbirleriyle olan bağları da belirtilerek ayetlerin tefsirlerinde oldukça sık kullanılmıştır. Dinin temel hususları addedilen bu esaslar arasında imâmet önemli bir yere sahiptir. Nitekim Kummî Tefsiri'nde ele alınan konuların başında bu kavram yer almış, diğer hususlar da bu kavram çerçevesinde anlamlar yüklenmiştir.

Kummî Tefsiri'nde imamet inancı gereğinden çok zikredilmiş, hatta Kur'an'ın iniş sebeplerinden birinin bu inanç olduğu zannı uyandırılmaya çalışılmıştır. Söz gelimi imametın Hz. Peygamber'den sonra vukû bulacağının mutlak oluşu, bunun

mütemadiyen devam edeceği, zira insanların bir imam/rehber olmadan doğru yolu bulamayacağı; bu imamların Allah tarafından tayin edildiği, bunlara tabi olmanın farz olduğu, aksi takdirde yanlış yola düşüleceği, dini konuların bu imamlar vesilesiyle doğru bir şekilde öğrenilebileceği gibi hususlar tefsirde geçen konuların temelini oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra diğer İslâmî mezheplerin hassas olduğu konular hakkında keskin ve dışlayıcı ifadeler kullanılmıştır. Söz gelişi ilk üç halife sert ifadelerle tenkid edilmiş, onlara uyan ya da onların halifeliğini kabul eden sahabe ve toplulukların hak yoldan çıktıklarına hükmedilmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde başlık başlık belirlemiş olduğumuz hususlar bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır.

Kummî Tefsiri, aktarılan rivayetlerden dolayı rivayet tefsiri, yapılan yorumlardan dolayı da dirayet tefsiri olarak kabul edilebilmektedir. Bu kabul edilebilirliğiyle beraber ihtiva ettiği hususlardan ötürü tenkide daima açık olacağı bir gerçektir. Zira eserde aktarılan rivayetler ile yapılan yorumların bir çoğunun asılsız oluşu, esere olan güvenilirliği zedelemektedir. Çalışmamızın sonucunda bu olgunun açıkça sergilendiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- APAYDIN, H. Yunus, “Zâhiriyye”, **DİA**, TDV, c.44, İstanbul, 2013.
- ARUÇI, Muhammed, "Ülû'l-azm", **DİA**, TDV, c.42, İstanbul, 2012.
- ATEŞ, Süleyman, **İmamiyye Şiâsının Tefsir Anlayışı**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1998.
- AYÂZÎ, Seyyid Muhammed Alî, **el-Müfessirûn: Hayatuhum ve Menhecuhum**, Vizaretu's-Sekafeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, Tahran, 1373.
- AYBAKAN, Bilal, “Muâmelât”, **DİA**, TDV, c.30, İstanbul, 2005.
- BAKKAL, Ali, "**Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi**", (Makale), Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- BAŞOĞLU, TUNCAY, "Muhkem", **DİA**, TDV, c.31, İstanbul, 2006.
- BĞAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn ibn-i Mes'ud ibn-i Muhammed el-Ferrâ (ö.516/1122), **Muhtasarü Tefsîri'l-Beğavî, Meâlimu't-Tenzîl**, Dr. Abdullah ibn-i Ahmed (İhtisar), Dâru's-Selâm, Riyad, ts.
- BEYDÂVÎ, Ebu Said Nasıruddin Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed eş-Şirazî (ö.685/1286), **Envaru't-Tenzîl ve esraru't-tevîl, Tefsiru'l-Beydâvî**, Dâru Sâdır, Beyrut, 2002, I-II.
- BOZAN, Metin, **İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru 4. ve 5. Asırlar**, İlahiyat Yayın Evi, Ankara, 2007.
- BÜSTÎ, Ebû Hâtım Muhammed ibn-i Hibban ibn-i Ahmed (ö. 470/1077), **Sahîhu İbn Hibban**, c.1, Şuayb el-Arnâvutî (Çev.), by., Beyrut, 1988.
- CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.
- ÇETİN, Abdurrahman, "Nesih", **DİA**, TDV, c.32, İstanbul, 2006.
- ÇUHACIOĞLU, Abdulkadir, **Şîa ve İmâmet**, Kevser Yayınları, İstanbul, 2012.
- DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2017.

- EMİN, İhsan, **et-Tefsîr bi'l-Me'sur ve Tatavvuruhu inde's-Şîati'l-İmamiyye**, by., Beyrut, 2000.
- EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasen Ali ibn-i İsmail (ö.324/935-936), **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, Helmut Ritter (Nşr.), Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1980.
- FETTAH, İrfan Abdulhamid, **İslam'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları**, M. Saim YEPREM (Çev.), Marifet Yayınları, İstanbul, 1981.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, **İmâmiyye Şîası**, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1984.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Gadîr-i Hum", **DİA**, TDV, c.13, İstanbul, 1996.
- GÖKALP, Yusuf, "Zeydiyye", **DİA**, TDV, c.44, İstanbul, 2013.
- HABİBOV, Aslan, "**İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı**", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.
- İBN-İ KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail ibn-i Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî (ö.774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Hassan Abdülmennan (Thk.), Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Lübnan, 2004, I-II.
- İBN-İ KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail ibn-i Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî (ö.774/1373), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Dâru İbn-i Hazm, Beyrut, 2002, I-IV.
- İBN-İ KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail ibn-i Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî (ö.774/1373), **Muhtasarı Tefsîr-i İbn-i Kesir**, Muhammed Ali es-Sabunî (İhtisar), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2014, I-III.
- İBN-İ NEDİM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak (ö.385/995), **el-Fihrist**, by., Beyrut, 1978.
- İBN-İ SA'D, Ebu Abdillâh el-Bağdâdî (ö.230/845), **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, c.3, İhsan Abbas (Nşr.), by. Beyrut, 1968.
- İLHAN, Avni, "Bâtıniyye", **DİA**, TDV, c.5, İstanbul, 1992.
- KARDAN, Rıza, **Kur'an'da Ehl-i Beyt İmamlarının İmamet ve İsmeti**, Kadri ÇELİK (Çev.), Musa GÜNEŞ-Abbas AKYÜZ (Tatbik ve Tashih), Tesnim Yayınları, İstanbul 2018.
- KILIÇ, Hulusi, "Lisânü'l-Arab", **DİA**, TDV, c.27, Ankara, 2003.
- KÜLEYNÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub (ö.329/941), **el-Kâfi**, c.1, Ali Ekber el-Gaffârî (Nşr.), by., Tahran, 1957-59.
- KÜLEYNÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub (ö.329/941), **el-Kâfi**, c.2, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, (Tashihli 3. Baskı), 1985.

KUMMÎ, Ebu'l Hasen Ali İbn-i İbrahim (ö.329/941), **Tefsîru'l-Kummî**, Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî (Thk.), Bâbu'l-Murad, Kâzimiyye, 2018, I-III.

KUMMÎ, Sa'd ibn-i Abdullah (ö.301/913-14), **Kitabu'l-Makâlât ve'l-Firak**, by., Tahran, 1963.

KUMMÎ, Şeyh Saduk Ebû Cafer İbn-i Bâbeveyh (ö.381/991), **el-Hisâl**, c.1, Müessesetü'l-Âlemî, Beyrut, 1990.

Kur'an-ı Kerim

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed ibn-i Ahmed el-Ensârî (ö.671/1273), **el-Câmiu li'Ahkâm'il-Kur'ân**, Matbatü Dâri'l-Kütüb'il-Mısıriyye, Kahire, 1935, I-XX.

MARİFE, Muhammed Hadi, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn fî sevbihî'l-Kaşîb**, c.2, el-Camiatü'r-Ridaviyye li'l-Ulûmi'l-İslamiyye, Meşhed, 1997.

MÂTURİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed İbn-i Muhammed es-Semerkandî (ö.333/944), **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Bekir Topaloğlu vd. (Thk.), Dâru'l-Mîzan, İstanbul, 2005, I-XVIII.

MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasen Ali ibn-i Muhammed ibn-i Habib el-Basrî, **en-Nuketü ve'l-Uyûn**, c.4, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye-Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut, ts.

MECLİSÎ, Muhammed Bâkır (ö.1110/1698-99), **Mir'âtü'l-Ukûl: Şerhu'l-Kâfi li'l-Kuleynî**, c.9, by., Tahran, ts., I-XXVI.

MEDÂİNÎ, İbn-i Ebî'l Hadid Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd (ö.228/843), **Şerhu Nehci'l-Belâğa**, c.1, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Thk.), by., Kahire, 1959-1967.

MEVDÛDÎ, Seyyid Ebu'l-A'lâ, **Tefhimu'l-Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, I-VII.

MUĞNİYYE, Muhammed Cevad, **eş-Şîa ve'l-Hâkimûn**, by., Beyrut, 1989.

MÜNÂVÎ, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf (ö.1031/1622), **Feyzu'l-Kadir**, c.3, Hamdi ed-Demirdaş MUHAMMED (Thk.), Mektebetu't Ticariyyeti'l-Kübra, Mısır, 1938, I-VI.

NECAŞÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed ibn-i Ali ibn-i Ahmed (ö.450/1058), **Ricalü'n-Necâşi: Ehadu'l-Usûli'r-Ricaliyye**, Muhammed Cevad Naini (Thk.), Daru'l-Edva, Beyrut, 1988.

NECEFÎ, Şeyh Muhammed Hasen ibn-i Bâkır (ö.1943), **Cevâhiru'l-Kelâm fî şerhi şerâi'il-İslâm**, c.12, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, Tahran: h. 1392-1399, I-XLIII.

- NEVBAHTÎ, Hasan (ö.310/922 (?)), **Firaku'ş-Şîa**, M. Sadık (Thk.), Bahru'l-ulûm, Necef, 1936.
- NUVEYHÎZ, Adil, **Mu'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatta'l-Asri'l-Hâdır**, Müessesetü Nuveyhizi's-Sekafiyye, Beyrut, 1403/1983.
- ONAT, Hasan, **Emevîler Devri Şîh Hareketleri ve Günümüz Şîliği**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993.
- ÖZ, Mustafa, "Bihâru'l-Envâr", **DİA**, TDV, c.6, İstanbul, 1992.
- ÖZ, Mustafa, "Mehdîlik", **DİA**, TDV, c.28, Ankara, 2003.
- ÖZ, Mustafa, "Nâsıbe", **DİA**, TDV, c.32, İstanbul, 2006.
- ÖZ, Mustafa, "Vasî", **DİA**, TDV, c.42, İstanbul, 2012.
- ÖZEVARLI, Mehmet Sait, "Selefiyye", **DİA**, TDV, c.36, İstanbul, 2009.
- RÂZÎ, Fahrüddin Muhammed ibn-i Ömer ibn-i Hüseyin et-Taberistânî (ö.606/1210), **et-Tefsiru'l-Kebir, Mefâtihu'l-Ğayb**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, I-XXXII.
- SÂBUNÎ, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefâsîr**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2012, I-III.
- SEMERKANDÎ, Ebû Leys Nasr ibn-i Muhammed (ö.373/983), **Tefsiru's-Semerkandî-Bahru'l-'Ulûm**, c.1, Külliyyetü'l-Lügati'l-Arabiyye-Câmiatü Ezher (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I-III.
- SOFUOĞLU, M. Cemal, "el-Kâfî", **DİA**, TDV, c.24, İstanbul, 2001.
- SÜYÛTÎ, Celalüddin Ebi Abdîrrahman (ö.911/1505), **Lübâbü'n-Nükûl Fi Esbâbi'n-Nüzûl**, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 2006.
- ŞEHRÎSTÂNÎ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (ö.548/1153), **Mefâtihü'l-Esrâr ve Mesâbihü'l-Ebrâr**, c.1, Muhammed Ali Âzerşeb (Thk.), by., Tahran, 2008, I-II.
- ŞEHRÎSTÂNÎ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (ö.548/1153), **el-Milel ve'n-Nihâl**, Muhammed Seyyid Geylanî (Nşr.), by., Kâhire, 1961.
- TABATABÂÎ, Muhammed Hüseyin (ö. 1981), **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, Müessesetü'l-Alemî, Beyrut, 1997, I-XXII.
- TABATABÂÎ, Muhammed Hüseyin (ö. 1981), **el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, by., Kum, h. 1412, I-XXI.
- TABATABÂÎ, Muhammed Hüseyin (ö. 1981), **Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa**, Kadir Akaras-Abbas Akyüz (Çev.), Kevser Yayıncılık, İstanbul, 2016.

- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed İbn-i Cerir (ö.310/923), **Tefsiru't-Taber'i, Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an**, Mahmud Muhammed Şakir-Ahmed Muhammed Şakir (Thk.), Mektebetü İbn-i Teymiye, Kahire,ts.,I-XVI.
- TABRESÎ, Ebu Mansûr Ahmed ibn-i Ali (ö.548/1154), **el-ihcâc**,c.2, Dâru'n-Nu'man, Necef, 1966.
- TABRESÎ, Ebu Ali el-Fazl ibn-i Hasan (ö.548/1154), **Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, Dâru'l-'Ulûm, Beyrut, 2006.
- TÛSÎ, Şeyhu't-Tâife Ebû Ca'fer Muhammed İbn-i Hasan (ö. 672/1274), **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, Ahmet Habib Kasîr el-Âmilî, İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut,ts., I-IX.
- TÛSÎ, Şeyhu't-Tâife Ebû Ca'fer Muhammed İbn-i Hasan (ö. 672/1274), **Ricâlu't-Tûsî**, Cevâdu'l-Kayyûmî el-İsfahânî (Thk.), Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum, h. 1430.
- TÛSÎ, Şeyhu't-Tâife Ebû Ca'fer Muhammed İbn-i Hasan (ö. 672/1274), **Telhîsu's-Şafi**,H. Bahru'l-'Ulûm, Necef, 1963.
- ÜZÜM, İlyas, “Hüccet”, **DİA**, TDV, c.18, İstanbul, 1998.
- ÜZÜM, İlyas, “Rec'at”, **DİA**, TDV, c.34, İstanbul, 2007.
- VÂHİDÎ, el-İmam Ebi'l-Hasen Ali ibn-i Ahmed (ö.468/1076), **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an**, Kemal Besyûnî Zağlûl (Thk.), Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud İbn-i Ömer (ö.538/1144), **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-Te'vîl**, Halil Me'mun Şîha (Thk.), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009.
- ZEHEBÎ,Muhammed Hüseyin (ö.748/1348), **et-Tefsir ve'l-Mufessirun**,c.2.,Mektebetü'l-Vehbe, Kahire, ts., I-III.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Bezm-i Elest”, **DİA**, TDV, c.6, İstanbul, 1992.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Te'vil", **DİA**, TDV, c.41, İstanbul, 2012.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (ö.1942), **Hak Dîni Kur'an Dili**, Doç. Dr. Sıtkı Gülle (Sad.), Huzur Yayınevi, İstanbul, 2008, I-X.
- WATT, W. Montgomery, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Ethem Ruhi FİĞLALİ (Çev.), Birleşik Yayıncılık, Ankara, 1981.